

- **Βιογραφικά Κοραή.**
Από τη ζωή και το έργο του.
Της **Αικατερίνης Κουμαριανού**
- **Τα πολιτικά φυλλάδια του Κοραή.**
Μαχητικά κείμενα συνέγερσης συνειδήσεων.
Της **Λουκίας Δρούλια**
- **Ο επιστολογράφος Κοραής.**
Η σωζόμενη πλούσια αλληλογραφία του.
Του **Εμμ. Ν. Φραγκίσκου**
- **Ο ανεξάντλητος Κοραής.**
Για μια νέα ανάγνωση του έργου του.
Του **Αλκη Αγγέλου**
- **Οι προσωπογραφίες του Κοραή.**
Ποικίλες αναπαραστάσεις της μορφής του.
Του **Τριαντάφυλλου Ε. Σκλαβενίτη**
- **Κοραϊστές και δημοτικιστές.**
Γλωσσικές τάσεις στην Ιόνιο Ακαδημία.
Του **Σπ. Ι. Ασοραχά**
- **Οι γλωσσικές θέσεις του Κοραή.**
Εμπλουτισμός και αναμόρφωση της Ελληνικής.
Του **Ιωάννη Γ. Ταϊφάκου**
- **Κατά των μισελλήνων.**
Λόγος υπερασπιστικός των Ελλήνων.
Του **Γιώργου Τόλια**
- **Ανέκδοτες επιστολές του Κοραή.**
Νέα ευρήματα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.
Της **Βιβής Περγάζη**
- **Η Βιβλιοθήκη Χίου «Κοραής».**
Θησαυρός χειρογράφων και συγγραμμάτων του.
Του **Δημ. Π. Δημητρακόπουλου**

Εξώφυλλο: Προσωπογραφία του Αδαμαντίου Κοραή. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, δωρεά Υπηρεσίας Στρατού.

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Βιογραφικά Κοραή

Από τη ζωή και το έργο του μεγάλου δασκάλου του Γένους

Της **Αικατερίνης Κουμαριανού**

Ιστορικού, καθηγήτριας Πανεπιστημίου

Οστις ιστορεί τον ίδιον βίον, χρεωστέι να σημειώση και τα κατορθώματα και τα αμαρτήματα της ζωής του, με τόσην ακρίβειαν, ώστε μήτε τα πρώτα να μεγαλύνη, μήτε τα δεύτερα να σμικρύνη, ή να σωπά παντάσχι πράγμα δυσκολώτατον, διά την έμφυτον εις όλους μας φιλανθίαν. Οστις αμφιβάλλει περί τούτου, ας κάμη την πείραν να χαράξη δύο μόνους στίχους της βιογραφίας του, και θέλει καταλάβειν την δυσκολίαν.

«**Βίος Αδαμαντίου Κοραή**»,
Παρίσι, 1833.

Η ΕΞΙΣΤΟΡΗΣΗ του βίου του Κοραή, θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί εύκολο εγχείρημα. Εύκολο και συνάμα από τα δυσκολότερα, όταν αναλογιζόμαστε την πολυσύνθετη προσωπικότητά του, την πολυκύμαντη

Επιμέλεια αφιερώματος:
Κ.ΣΤΗΣ ΓΙΟΥΡΓΟΣ

ζωή του, που την χαρακτηρίζουν πολλαπλές έγνοιες και απασχολήσεις, ενδιαφέροντα που εκδηλώνονται συνεχώς και επίμονα σε προσπάθειες και ενέργειες, που τείνουν όλα, σχεδόν από τις απαρχές του ενήλικου βίου του, στον βασικό στόχο του: τη χειραφέτηση του γένους. Εν τούτοις, το γεγονός ότι διαθέτουμε –εκτός από πολυπληθείς εργασίες σχετικά με τον Κοραή και το βίο του– δύο βασικά, καθοδηγητικά εργαλεία για να προσεγγίζουμε το θέμα μάς δίνει ίσως την εντύπωση για μιαν ασφαλέστερη και πλέον άνετη διαπραγμάτευσή του. Το πρώτο έχει τη σφραγίδα της αυθεντικής πηγής, αφού έχει συνταχθεί από τον ίδιο τον Κοραή. Ολιγοσέλιδο κείμενο, λιτό στη διατύπωση αλλά ιδιαίτερος περιεκτικό, έχει γραφεί το έτος 1829, μήνα Δεκεμβρίου, λίγα χρόνια συνεισπώς πριν από το θάνατό του, τον Απρίλιο του 1833. Το δεύτερο, με τον τίτλο *Αδαμάντιος Κοραής, υπό Δ. Θερειανού*, κυκλοφόρησε στην Τεργέστη, το 1889. Πρόκειται για τρίτομο έργο, στο οποίο ο Κερκυραίος λόγιος και γιατρός, συντάκτης της εφημερίδας «Ημέρα» και αργότερα εκδότης της εφημερίδας «Κλειώ» (1861-1883) της Τεργέστης, έχει μελετήσει, εμβαθύνει, αναλύσει, με σπάνια επιστημονική αλλά και άκρα ευαισθησία, το βίο, το έργο, την πολύπλευρη προσωπικότητα του Χίου σοφού. Έργο πραγματικά μνημειώδες, συνιστά πλούσια και ανεξάντλη-

Λιθογραφική προσωπογραφία του Κοραή, από το σχέδιο του ζωγράφου Σμόλνι. «*Ελλάς, την στην εικόνα αθανάτου οράν βουλομένη, σου μη δίδωντος, όμμασιν Ελληνος ζωγράφου υφήρπασε*».

τη πηγή γνώσεων και πληροφοριών, σωστής εκτίμησης και αξιολόγησης για όσα επέτελεσε στον μακρό βίο του ο Κοραής.

«Της ζωής μου συμβάματα»

Κείμενα σημαντικά και τα δύο, αφού μας επιτρέπουν να προσεγγίζουμε την προσωπικότητα του Κοραή, να προσδιορίζουμε με περισσότερη βεβαιότητα τα κίνητρα και τους στόχους του, τη γραμμή την οποία από πολύ νωρίς είχε χαράξει, τις πίστεις και την ιδεολογία του.

«Ο πατήρ μου επώλει μεταξωτά, εμπορευόμενος εις το λεγόμενον Βεζεστένιον της Σμύρνης, όπου ήσαν και άλλοι Χίοι... Επεθύμει να εκτείνη το εμπόριόν του και διά θαλάσσης εις την Ολλανδίαν... Μετά πολλά εμπόδια εκ μέρους της μητρός μου, απεφασίσθη να υπάγω εις το Αμστελλόδαμον. Η μήτηρ μου ελογίζετο το διά θαλάσσης ταξείδιον ολίγον διά-

φορον από τον θάνατον μου· εγώ δε πάλιν απεστρεφόμεν τον εμπορικών βίον, ως μέγα εμπόδιον να απολαύσω την ποθουμένην παιδείαν. Μ' όλον τούτο έκρινα το ταξείδιον ευτύχημα μέγα, διά την ελπίδα, ότι η ασχολία του εμπορίου έμελλε να μ' αφίνη και καιρόν ικανόν να θησαυρίζω όσπν ήτο δυνατόν, αν όχι όση εδιψούσα, σοφίαν.

Εμβήκα λοιπόν (1772) εις πλοϊον δανικόν και μετά 26 ημερών θαλασσοπορίαν κατευδώθην εις Λιβόρνον, και μετ' ολίγας ημέρας, εκείθεν εις το Αμστελλόδαμον, συνωδευόμενος με πολλάς επιστολάς συστατικές. Μια μόνη απ' αυτάς μ' ωφέλησεν, η επιστολή του φίλου και διδασκάλου μου (τον Bernhard Keun) προς άλλον μινίστρον φίλον του, ονομαζόμενον Αδριανόν Βύρτον (Adrien Buurt), άνδρα μεταξύ των τότε ευρισκομένων εκεί μινίστρων σοφώτατον, σεβασμιώτατον και σεβαστότατον»¹.

Σ' αυτό το αυτοβιογραφικό κείμε-

νο, γραμμένο πολύ κοντά στο τέλος μιας μακράς, πλούσιας πορείας, ο Κοραΐς παρουσιάζεται να έχει χαράξει τους σταθερούς άξονες που καθόρισαν τη συμπεριφορά του, από τα πρώτα νεανικά του χρόνια, στην περίοδο της ωριμότητας και αργότερα στα δυσμάς του βίου του. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος του να καταγράφει πράγματα και καταστάσεις σχετικά με το περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγάλωσε και ανατράφηκε. Η ευεργετική παρουσία των γονέων του, η συμπάρασταση του Βερνάρδου Κεύνου (Bernhard Keun) του Ολλανδού ιερωμένου της Σμύρνης, του οποίου η συμβολή στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του και στην πνευματική του συγκρότηση στάθηκε αποφασιστική, αποτυπώνονται με ενάργεια αλλά και ιδιαίτερη ευαισθησία, χωρίς συναισθηματικές υπερβολές. Για πολλά χρόνια, όταν αργότερα ο Κοραΐς βρίσκεται στο Μονπελιέ και στο Παρίσι, σε δύσκολους χρόνους, ο Κεύνος πάντα φροντίζει γι' αυτόν, πράγμα που ο Κοραΐς δεν φαίνεται να έχει λησμονήσει. Αναθυμιάται σ' αυτή την προχωρημένη ηλικία τις οφειλές του. «Εις των δυο τούτων σεβασμίων προσώπων (πρόκειται για τον Ολλανδό Adrien Buurt και τη σύζυγό του Iosina Carolina van Lynden, τους οποίους είχε γνωρίσει στο Αμστερνταμ με τη σύσταση του Κεύνου) και του προτέρου φίλου και διδασκάλου μου σεβασμίου Βερνάρδου, την αρετήν χρεωστώ, όχι την αρετήν μου, αλλά την οπωσδήποτε χαλίνωσιν των παθών μου. Η νεότης μου εσαλεύετο από τρικυμίας παθών και άλλο δεν μ' έσωσεν από το ναυάγιον παρά η προς τους διδασκάλους μου αιδώς και η φιλοτιμία να αξιωθώ της αγάπης των»².

«Εις το Αμστελόδαμον διέτριψα εξ έτη, καταγινόμενος εις το εμπόριον, και, καθόσον μ' εσυγχώρει η ασχολία του εμπορίου, εις την παιδείαν, ενοχλούμενος αδιαλείπτως από σφοδράν όρεξιν να μην επιστρέψω πλέον εις την τυραννουμένην πατρίδα μου. Το παιδιόθεν τρεφόμενον εις την ψυχήν μου κατά των Τούρκων μίσος, εκατήντησεν, αφού εγεύθη ευνομουμένης πολιτείας ελευθερίαν, εις αποστροφήν μανιώδη. Τούρκος και θηρίον άγριον ήσαν εις τον λογισμόν μου λέξεις συνώνυμοι και τοιαύται είναι ακόμη»³.

Πράγματι, αυτές οι πρώτες εμπειρίες των χρόνων που έζησε στο Αμστερνταμ (1772 – 1778), μέσα σε ένα κλίμα ευχάριστο και ενδιαφέρον από κάθε άποψη, συχνάζοντας σε περιβάλλοντα καλλιεργημένα, του έδωσαν τη δυνατότητα και την ευκαιρία να εκτιμήσει την υπεροχή της δυτικής παιδείας, να αισθανθεί μεγαλύτερη αποστροφή για το δύσστη, να σκέπτεται την πιθανότητα της μη επιστροφής στη σκλαβωμένη πατρίδα.

Όμως, στο Αμστερνταμ, εκτός από την ασχολία του με τις εμπορικές υποθέσεις του πατρικού οίκου, εκτός από τις επιδόσεις του στη σπουδή και τη μελέτη, ο Κοραΐς θα γνωρίσει και τις απολαύσεις τις οποίες του πρόσφερε η ανοικτή κοινωνία της

«Η πολιορκία της Βαστίλλης στις 14 Ιουλίου 1789», εικόνα του λαϊκού ζωγράφου Σολά. Μουσείο Καρναβαλέ, Παρίσι. Ο Κοραΐς, ήδη από το 1788, στη Γαλλία, θα γνωρίσει από κοντά τα γεγονότα που έμελλε να συγκλονίσουν τη χώρα και την Ευρώπη ολόκληρη. Και θα ενδιαφερθεί να πληροφορηθεί γι' αυτά τους συμπατριώτες του.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του Κοραΐ θα σκιάσει η τραγική μοίρα της ιδιαίτερης πατρίδας του, της Χίου – πρώτα η ολοκληρωτική καταστροφή του 1822 και, αργότερα, η αποτυχημένη εκστρατεία απελευθέρωσης της νήσου. Πάνω, «Οι σφαγές της Χίου», μνημειώδης πίνακας του Ντελακρουά (1824), σπαρακτική ελεγεία αφιερωμένη στην τραγωδία του Απριλίου 1822 (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

ολλανδικής πρωτεύουσας και οι κύκλοι τους οποίους συναναστρέφονταν. Γρήγορα ήρθαν οι έρωτες. «Διά την αγάπην οπού σας έγγραφα πως κάνει με του σπιτονοικοκύρη την κόρη, ακολουθιά έως την σήμερα, μάλιστα με περισσότεραν θερμότητα»⁴.

Ίδού, λοιπόν, ο Κοραΐς, νέος με πάθη δύσκολο να τιθασσευθούν, καθώς αναθυμιάται, ύστερα από τόσα χρόνια, ξαναφέροντας στη μνήμη του την «τρικυμία παθών» που τον κατακυριεύει στο Αμστερνταμ.

Συνηθίζεται συχνά οι σεβάσμιοι και σεβαστοί άνθρωποι να θεωρούνται άτομα χωρίς ανθρώπινες αδυναμίες. Ετσι περίπου αντιμετώπιστηκε και ο Κοραΐς, έτσι μας τον έχει παραδώσει η ιστορική μνήμη. Είναι σχεδόν πάντα για όλους ο σοφός γέροντας, ο Χίος λόγιος, ο συχνά δύσκολος συνομιλητής. Όμως, καθώς ο ίδιος συντάσσει το κείμενο του Βίου του, έρχεται να μας θυμίσει, ίσως στον εαυτό του πρώτα, την περίοδο εκείνη της νεότητάς του, γεμάτη από επιθυμίες και πάθη ανθρώπινα, αληθινά. Γούστο για την καλή ζωή, τις διασκεδάσεις, τη μουσική, το καινούργιο, μοντέρνο ευρωπαϊκό ντύσιμο, τους έρωτες. Αλλά και οι σπουδές.

Γράμματα από το Αμστερνταμ

Μάρτυρας καλός ο Σταμάτης Πετρου, ο «παργιός» που είχε την «κακή» συνήθεια να ενημερώνει και να πληροφορεί τα μεγάλα αφεντικά του εμπορικού οίκου για κάθε κίνηση του νέου αφεντικού του, που δεν εναρμονιζόταν, κατά την κρίση του,

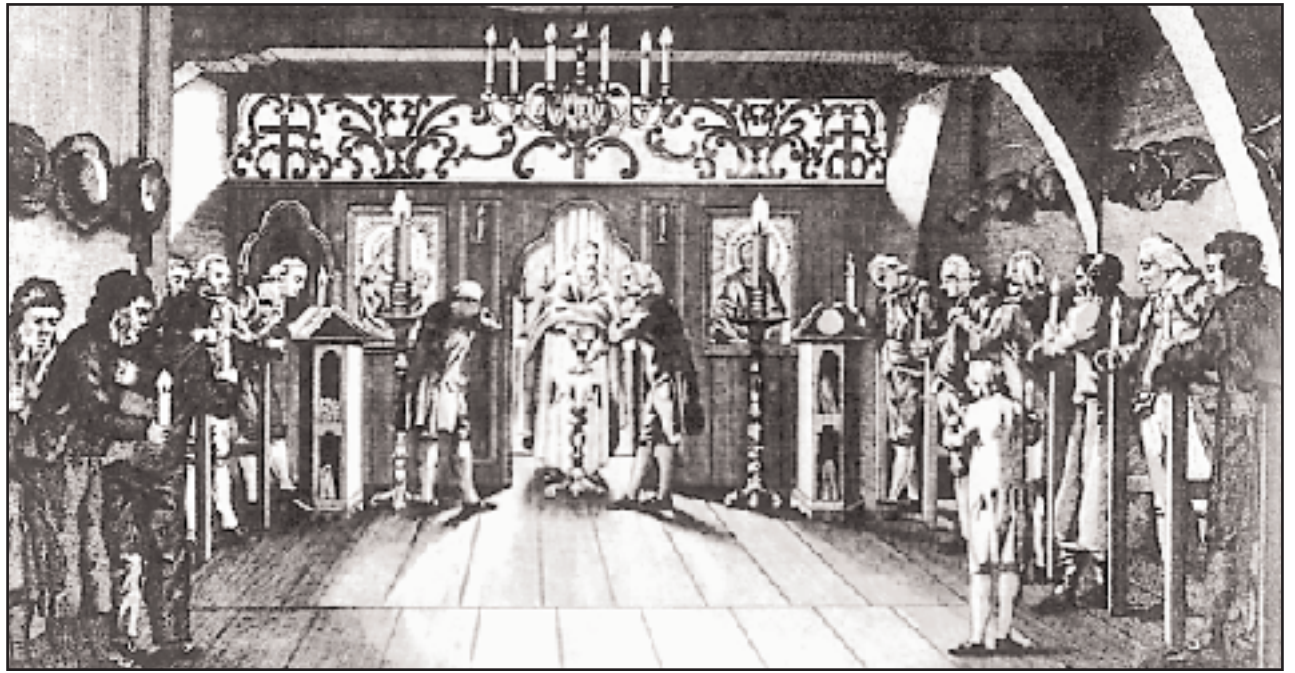
Συνέχεια στην 4η σελίδα

Συνέχεια από την 3η σελίδα

με το επάγγελμα και τις ασχολίες του εμπόρου, μας άφησε και αυτός την πολύτιμη μαρτυρία του, έτσι ώστε να παρακολουθούμε το νέο Κοραή με τις επιθυμίες, την όρεξη για ζωή, την ανάγκη να ικανοποιεί τις περιέργειές του μαζί με την απέραντη δίψα για μάθηση, τις αλλαγές που βαθμιαία συντελούνται στη συμπεριφορά του. Βλέπουμε μέσα από τα γράμματα του Σταμάτη Πέτρου το νέο άνδρα χωρίς να παρεκκλίνει από τις βασικές του επιδιώξεις που είναι οι σπουδές, όπως ο ίδιος τις αντιλαμβάνονταν σε ευρύχωρα, γενικότερα πλαίσια, «...Έχει τέσσερις δασκάλους» γράφει⁵ τον Οκτώβριο ήδη του 1772 ο Σταμάτης Πέτρου, «ο πρώτος τονέ μαθαίνει ολλανδέζικα, ο δεύτερος εβραϊκά και σπανιόλικά, ο τρίτος γεωμετρία, ο τέταρτος κιθάρα, ένα εγγλέζικο παιχνίδι, και εις τον ίδιον καιρόν τονέ μαθαίνει και φραντζέζικα τραγούδια με τη μουσική. Μάλιστα έχει ένα μάστορη πολύ τεχνικόν»⁶, επιδίδεται σε διασκεδάσεις, υιοθετεί καινούργιους τρόπους διαβίωσης στην καθημερινή του ζωή «...η αυθεντία του έχει τεσσάρων λογίων κρασί (...) πότε στην όπερα πάει, πότε στην αγαπητικής του...»⁷, απορρίπτει την πατροπαράδοτη σμυρνέικη ενδυμασία και την αντικαθιστά με ρούχα ευρωπαϊκά «...μήτε έχει ελπίδα να διορθωθεί. Μάλιστα τώρα όπου έβαλεν τα φράγκικα ρούχα (...) Επροχθές βράδυ είδα και του έφεραν ρούχα με χρυσά σειρήτια και χρυσό καπέλλο και τάβαλεν την νύκτα και ηύγεν έξω (...) Ηγόρασεν και σπαθί...»⁸. Πράξεις ακολασίας όλες για τον Σταμάτη Πέτρου, αφού έχουν ξεστράτισει το νέο Κοραή από το σωστό, τον παραδοσιακό τρόπο που ακολουθούσαν έως τότε οι Έλληνες που εμπορεύονταν στην ξένη. Πληροφορίες όλες πολύτιμες για το μελετητή του κοραϊκού βίου, που βλέπει να παρουσιάζεται μπροστά στα μάτια του ο νέος άνδρας γεμάτος κέφι για ζωή, αποφασισμένος να γνωρίσει κάθε τι που μπορεί αυτή να του προσφέρει.

Ο Στ. Πέτρου αποδεικνύεται όχι μόνο συνεπής στη στενή παρακολούθηση του Κοραή, έτσι ώστε να είναι σε θέση να αναφέρει με κάθε λεπτομέρεια τα «καμώματά» του, αλλά και οξυδερκής παρατηρητής, αφού μπορεί να διακρίνει μεταλλαγές που έχουν συντελεσθεί στον Κοραή από την επαφή του με τις φιλελεύθερες ιδέες, τις νεωτερικές αναγνώσεις. «Μεγάλο κακό του έγεινεν οπου ήλθεν εδώ. Διαβάζοντας τα διαβολεμένα βιβλία τα φραντζέζικα, έγινεν ωσάν άσωτος υιός...»⁹ από τους καινούργιους τρόπους ζωής που τον προσελκύουν και τους υιοθετεί.

Τα *Γράμματα από το Αμστερνταμ*, του Σταμάτη Πέτρου, παρέχουν πράγματι ενδιαφέροντα, πολύτιμα στοιχεία για την περίοδο της πρώτης αποδημίας του Κοραή, στην πρωτεύουσα της Ολλανδίας. Μια μαρτυρία προερχόμενη από άτομο που έζησε πολύ κοντά του σε τούτη την περίοδο του βίου του, αποφασιστική για την πνευματική του συγκρότηση και τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς

Λειτουργία στην ορθόδοξη εκκλησία του Αμστερνταμ (1786). «...Περνούν δύο και τρεις εβδομάδες να πατήσει στην εκκλησία, και αν έρθη καμμίαν φοράν, έρχεται στο τέλος...», καταγγέλλει στους συνεταιίρους του τον Κοραή ο πατριός Σταμάτης Πέτρου, για τον οποίο ο Κοραής θα γράψει, σε επιστολή του, το 1774: «... είναι ένας θεομαίχτης δεισιδαιμών, στενού πνεύματος ανθρωπίσκος... από εκείνους όπου να κλάση (ζητώ συγχώρησιν) επ' εκκλησίας το έχει θανάσιμον αμάρτημα, και να χωρίση ανδρόγυνα το λογίζεται εις ουδέν».

του. Είναι η ώρα που ο νέος, κάτοικος της τουρκοκρατούμενης Σμύρνης, μεγαλωμένος στο παραδοσιακό περιβάλλον των Χίων εμπορευόμενων στη μικρασιατική πόλη, μεταμορφώνεται, βαθμιαία, χάρη στη διαμονή του σε ένα κέντρο παιδείας, πολιτικής ελευθερίας, κοινωνικής άνεσης, δημοκρατικής ανοχής.

Επειτα από υποχρεωτική αναχώρηση από το Αμστερνταμ –ο ρόλος του Σταμάτη Πέτρου φαίνεται πως στάθηκε αποφασιστικός– ύστερα από τετράχρονη, καταθλιπτική διαμονή στη Σμύρνη, κατορθώνει εν τέλει να επιτύχει τη συγκατάθεση των γονιών του και να φύγει για τη Γαλλία, το Μονπελιέ (1782), όπου σπουδάζει

γιατρός. Στο περίφημο για τις ιπποκρατικές σπουδές πανεπιστήμιο της πόλης ο Κοραής θα σπουδάσει έξι χρόνια, θα τελειώσει συντάσσοντας τις δύο διδακτορικές εργασίες του, θα δεχθεί το θαυμασμό και τα συγχαρητήρια των καθηγητών του, θα δει να δημοσιεύονται οι πρώτες επιστημονικές του διατριβές.

Μονπελιέ. Ο εσωτερικός περίβολος της περίφημης Ιατρικής Σχολής της πόλης, από το ύψος της στέγης του καθεδρικού ναού του Αγίου Πέτρου. «... κατευωδώνην τελευταίον εις το Μοντπελλιέρον την 9ην Οκτωβρίου 1782 (...) εκεί διέτριψα εξ έτη, σπουδάζων την ιατρικήν...», γράφει στον «Βίο» του ο Κοραής.

Η Γαλλική Επανάσταση

Και μετά, στο Παρίσι, όπου φθάνει τον Σεπτέμβριο του 1788, λίγους μήνες πριν να ξεσπάσει η Γαλλική Επανάσταση, τον Ιούλιο του 1789. Παρακινημένος από Γάλλους επιστήμονες, μάλιστα τον Villoison, το γνωστό ελληνιστή, συστημένος από τους καθηγητές του του Μονπελιέ, βρίσκεται «... εις την επιφανεστάτην πόλιν των Παρισίων, εις την κατοικίαν πασών των τεχνών και επιστημών, εις τας νέας Αθήνας»¹⁰. Το Παρίσι θα γίνει έκτοτε η πόλη του.

Εδώ θα γνωρίσει την επαναστατική ορμή του παρισινού λαού. Θα βγει ο ίδιος στους δρόμους, θα παρακολουθεί από κοντά όσα διαδραματίζονται στην επαναστατημένη πόλη, θα συγκινηθεί, θα γίνει συμμετοχος του επαναστατικού πνεύματος, θα το περιγράψει για χάρη του φίλου του Δημητρίου Λώτου, του Πρωτοψάλτη της Σμύρνης, σε πολυσέλιδες επιστολές, με την πρόθεση να ενημερώνει, να πληροφορεί τους συμπατριώτες του για όσα συνταρακτικά πράγματα συμβαίνουν την εποχή αυτή στην Γαλλία, τα οποία, φυσικά, επηρεάζουν τις τύχες των λαών της Ευρώπης: «...τας μακράς επιστολάς προς την λογιότητά σου τας στοχάζομαι ως επιστολάς ανηκούσας εις όλους»¹¹, γράφει στον φίλο Δημήτριο, εκδηλώνοντας και την πρόθεσή του να ενημερώνονται ευρύτερα περιβάλλοντα μέσα από τις επιστολές του για τις επαναστατικές ενέργειες και πράξεις αλλά και για τις πολιτικές

εξελίξεις, όπως διαμορφώνονται μέρα με τη μέρα στο επαναστατημένο Παρίσι, στην επαναστατημένη Γαλλία. Μέσα από αυτές διαγράφεται η δημοκρατική του ιδεολογία, ο πολιτικός του στοχασμός, εμπλουτισμένος πλέον όχι μόνο από τη μελέτη των Ελλήνων κλασικών και των σύγχρονων Ευρωπαίων στοχαστών, αλλά και από την επαναστατική πράξη.

Γενικότερα, οι επιστολές του Κοραή, καθώς και αυτές των συνομιλητών του επιστολογράφων, έχουν γραφεί σε μια περίοδο που ξεπερνά την πεντηκονταετία (1774-1833). Αστείρευτη πηγή γνώσεων και πληροφοριών, ανεξάντλητο πεδίο αναφορών, ανοίγουν δυνατότητες στον αναγνώστη να ανιχνεύσει θέματα που συνδέονται με την προσωπική του ζωή, τις ασχολίες και τις σκέψεις του, να καταγράφει τα ενδιαφέροντά του, αλλά και ιδίως να αποκρυπτογραφήσει τρόπους και μεθόδους ενεργειών, αποφάσεις όσες σχετίζονται με ζητήματα παιδείας και θέματα εθνικά, σ' αυτή τη μακρά διάρκεια, μέσα στην οποία ο ίδιος αναπτύσσει έντονη δράση με στόχο τη χειραφέτηση του γένους και απότερη επιδίωξη την απελευθέρωση.

Όλα κείμενα σημαντικά, χάρη στα οποία αποκαλύπτεται συν τοις άλλοις ο εσωτερικός του κόσμος, ο ψυχισμός του, η βιοθεωρία και η ιδεολογία του. Ακόμη οι ακαταπρόνοητες ενέργειές του, η μαχητικότητα με την οποία υπερασπίζεται, συντάσσοντας σε όλη τη διάρκεια του βίου κείμενα μαχητικά, οι μεθοδευμένοι τρόποι τους οποίους χρησιμοποιεί, προκειμένου να προωθήσει θέματα που αποβλέπουν στην παλιγγενεσία. Λαμπρό παράδειγμα το *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, το οποίο απήγγειλε στο Παρίσι το 1803, σε σύναξη της Εταιρείας των Ανθρωποτηρητών, μπροστά σε ένα πολυπληθές και εκλεκτό ακροατήριο. Αληθινό μανιφέστο του νέου ελληνισμού, στο οποίο καταγράφονται οι πρόοδοι, οι καινούργιες συνθήκες που δημιουργούνται από τους Έλληνες, στους τομείς της παιδείας, της εργασίας, της πολιτικής, προκειμένου να κερδισουν την ελευθερία τους και να συγκαταλεχθούν στα πολιτισμένα έθνη.

Οι προοπτικές του Κοραή για τον εύθετο χρόνο της εξέγερσης εναντίον του ξένου δυνάστη ήταν ίσως πιο απομακρυσμένες από το 1821, πράγμα που έδωσε αφορμή σε λανθασμένες εκτιμήσεις. Η πρώτη επιστολή την οποία γράφει στο Νεόφυτο Βάμβα, μετά την έκρηξη της Επανάστασης του 1821, το μήνα Σεπτέμβριο, είναι εντελώς σαφής για τον τρόπο που δέχθηκε και αντιμετώπιζε το ελληνικό επαναστατικό κίνημα. «Δεν είναι πλέον καιρός να εξετάσω-μεν, εάν έγινεν η επανάστασις εις αρμόδιον καιρόν, μήτε αν οι αρχηγοί αυτής έκαναν τα πρέπει. Η μωρία της εξουσίας, φονευούσης τους ιδίους φίλους και κηρυττούσης ανυποστόλως την απόφασιν του να εξολοθρευθή όλον το γένος ημών, έδωσεν εθνική μορφήν εις την επανάστασιν και μας έθεσεν εις την ανάγκη του, ή να νικήσωμεν, ή να αποθάνωμεν»¹².

Το Δημαρχείο του Παρισιού (Οτελ ντε Βιλ), το 1780, την εποχή που ο Κοραής, τελειώνοντας τις σπουδές του στο Μονπελιέ, επισκεπτόταν την Πόλη του Φωτός, όπου έμελλε να μείνει έως το τέλος της ζωής του, σχεδόν μισό αιώνα: «... επεθύμησα να ιστορήσω και τας νέας Αθήνας, τους Παρισίους... Αλλά ήλθα εις καιρόν, ότ' έμελλε να γεννηθή η... κυοφορούμενη... πολιτική μεταβολή...».

Πριν κλείσω, θα ήθελα να προσθέσω δύο λόγια για μια πλευρά της προσωπικότητας του Κοραή, όπως αναδεικνύεται μέσα από τα επιστολικά του κείμενα, αυτήν που αναφέρεται στη φιλία. Πράγματι, μέσα στις επιστολές του ο αναγνώστης διακρίνει τους βαθιά φιλικούς δεσμούς που τον συνέδεσαν με Έλληνες και ξένους, συνομήλικους και νεώτερους, σε μια χρονική διάρκεια. Ο Δημήτριος Λώτος, ο Αλέξανδρος Βασιλείου, ο Ιάκωβος Ρώτας και άλλοι πολλοί Έλληνες, επίσης, ο Clavier, ο

Chardon de la Rochette, ο γιατρός Philippe Pinel, είναι μερικά από τα ονόματα που έρχονται στο νου από ένα πλήθος ανθρώπων που τον αγαπούσαν, τον τιμούσαν και τον σέβονταν και στους οποίους ανταπέδιδε την αγάπη και τα αισθήματα. Χαρακτηριστικό μικρό δείγμα των αισθημάτων του, όταν γράφοντας στο Νεόφυτο Βάμβα, στην Κέρκυρα, το Σεπτέμβριο του 1832, αναγγέλλοντας το θάνατο του νεότερου φίλου του, του γνωστού έλληνοιστή και βαθιά φιλέλληνα Francois Thurot, του Θυρό-

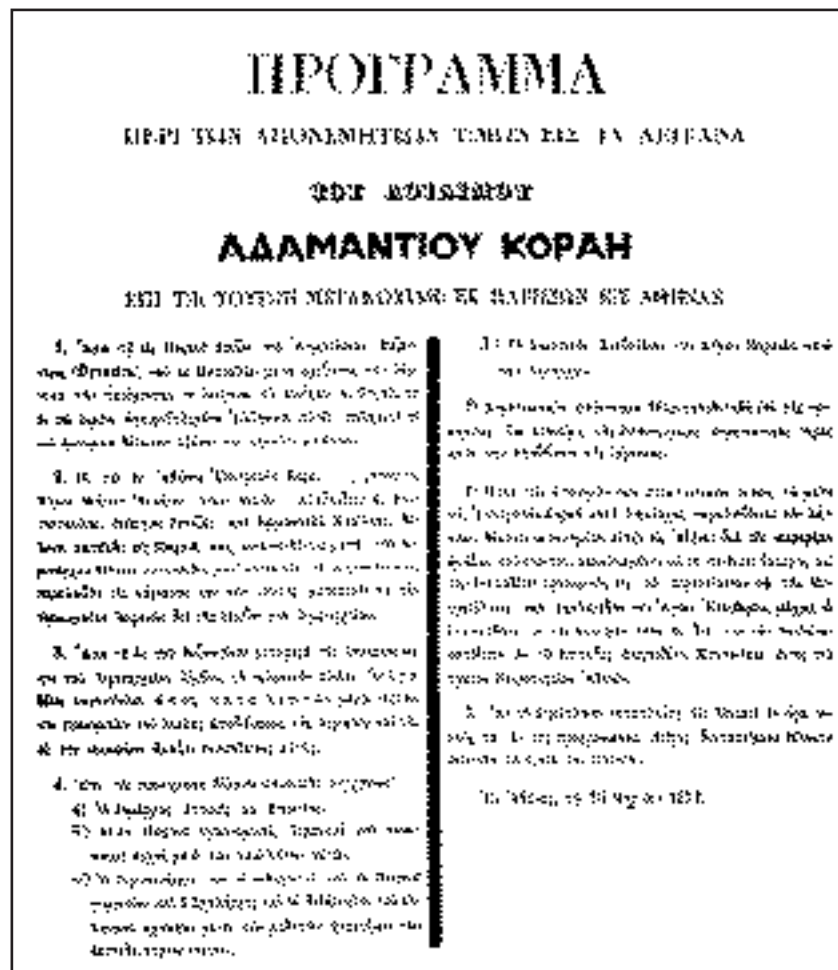
του, όπως τον αποκαλούσε, σημειώνει: «... μάθε, ότι εις τας τελευταίας στιγμές του οδυνηρού μου βίου, μου εφύλασσαν η πεπρωμένη την οδυνηροτάτην πληγήν, τον απροσδόκητον θάνατον του φιλάτου μου Θυρότου, θειρισθέντος από την Σκυθικήν νόσον κατά την 19 του Ιουλίου. Από τους φίλους μου αυτός (ο κορυφαίος των φίλων) είχε μου μείνει ακόμη. Απορώ ότι δεν απεπλήχην, αλλά σώζομαι έτι»¹³.

Ο Κοραής απέθανε στο Παρίσι, όπως σημειώθηκε, τον Απρίλιο του 1833, σε προχωρημένη ηλικία. Είχε την καλή τύχη, χάρη στη μακροβιότητά του, να δει την Ελλάδα ελεύθερη. Ομως, η Χίος, η ιδιαίτερη πατρίδα του, σύμφωνα με τον ίδιο, είχε καταστραφεί ολοκληρωτικά το 1822 και δεν είχε συμπεριληφθεί στα ελευθερωμένα ελληνικά εδάφη, πράγμα που είχε σκιάσει τα τελευταία του χρόνια.

Στο Παρίσι, όπου ετάφη, στο νεκροταφείο του Μονπαρνάς, ο σημερινός επισκέπτης μπορεί να δει την επιτάφια στήλη του Αδαμάντιου Κοραή, στην οποία έχει χαραχθεί, μαρτυρία της αγάπης που έτρεφε για την ελληνική του πατρίδα και για τη χώρα όπου έζησε τα περισσότερα χρόνια του βίου του, γραμμένο στις δύο γλώσσες, το κείμενο: «Αδαμάντιος Κοραής Χίος υπό ξένην μεν ίσα δε τη φυσάση μ' Ελλάδα περιημένην γην των Παρισίων κείμαι».

Σημειώσεις:

1. Αδ. Κοραής, «Βίος...», σελ. ιη'-ιθ'.
2. ό.π., σελ. κ'.
3. ό.π., σελ. κ'-κα'.
4. Σταμάτης Πέτρον, «Γράμματα από το Αμστερνταμ». Επιμέλεια Φίλιππος Ηλιού, Εκδ. «Ερμής» ΝΕΒ, 1976, σελ. 24.
5. ό.π., σελ. 7.
6. ό.π., σελ. 20.
7. ό.π., σελ. 24.
8. ό.π., σελ. 27.
9. ό.π., σελ. 41.
10. Βλ., Αδ. Κοραής, «Αλληλογραφία», Εκδ. ΟΜΕΔ, τομ. Α', σελ. 100, Επιστολή προς τον Δημήτριο Λώτο.
11. ό.π., σελ. 249.
12. ό.π., τομ. Δ', σελ. 307.
13. ό.π., τομ. ΣΤ', σελ. 292-293.

Το πρόγραμμα της τελετής παραλαβής των λειψάνων του Αδ. Κοραή και της απόδοσης τιμών «επί τη τούτων μετακομιδή εκ Παρισίων εις Αθήνας». Η λάρνακα με τα οστά του Κοραή μεταφέρθηκε από τη Γαλλία στις 15 Μαρτίου (8 Απριλίου) 1877 και τοποθετήθηκε σε μωσαίο στο Α' Νεκροταφείο της Αθήνας.

Τα πολιτικά φυλλάδια του Κοραή

Από την «Αδελφική διδασκαλία» έως το «Τι συμφέρει εις την Ελλάδα»

Η πολιορκία των ανακτόρων του Κεραμεικού από τους επαναστάτες και η εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας, τον Αύγουστο του 1792. Ο Κοραής –«αυτόπτης φοβερών πραγμάτων» στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης– πολιτικοποιείται ταχύτατα: «Τας μέχρι τούτου απορίας μου (...) έλυσε πλέον ολότελα η πολιτική μεταβολή της Γαλλίας, και απεφάσισα αμεταθέτως να μη συζήσω εις το εξής με τυράννους», γράφει στον «Βίο» του ο ίδιος.

Της **Λουκίας Δρούλια**

Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών,
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

ΕΥΕΛΙΚΤΑ από τη φύση τους, γρήγορα στην εκτύπωση, περιορισμένα σε όγκο και εύκολα στη διακίνησή τους, τα φυλλάδια αποτέλεσαν πάντα έναν ισχυρό πομπό διάδοσης ιδεολογικών απόψεων και πολιτικών θέσεων. Λόγω, ακριβώς, της ευελιξίας τους και, ως εκ τούτου, της δυνατότητάς τους να εισχωρούν άνετα σε ευρύτατα στρώματα της κοινωνίας, αφού μπορούσαν να διαφεύγουν χωρίς μεγάλη δυσκολία τον έλεγχο των λογοκριτικών αρχών, τα φυλλάδια γίνονται, ιδιαίτερα σε περιόδους ισχυρών ανταγωνισμών στο ιδεολογικό και πνευματικό πεδίο, ζωντανά όργανα πολεμικής και εκφραστές των αντιθέσεων. Επώνυμα, ψευδώνυμα ή ανώνυμα, άλλοτε υποκινούν, άλλοτε παρακινούν και, άλλοτε, με τη ρεαλι-

στική τους γλώσσα επιδιώκουν να περάσουν τα μηνύματα των ποικίλων πνευματικών φορέων κάθε εποχής. Στον φθίνοντα 18ο αιώνα και τον αρχόμενο 19ο, περίοδο ριζικών πολιτικών μεταβολών και έντονων πνευματικών κινήσεων, η χρησιμοποίηση του φυλλαδίου ως μέσου για τη διακίνηση και μάλιστα την επιβολή των ιδεών βρίσκεται σε ιδιαίτερη έξαρση, τόσο στο δυτικοευρωπαϊκό χώρο όσο και στον ελληνικό.

Κράτος δικαίου

Ευαίσθητος δέκτης όλων όσα συνέβαιναν στον περιβάλλοντα χώρο του, στη Γαλλία και ειδικότερα στο Παρίσι, όπου είχε εγκατασταθεί από το 1788, ο Κοραής, «αυτόπτης φοβερών πραγμάτων», θα ακολουθήσει και αυτός την πρακτική της εποχής και θα προσπαθήσει με τη δύναμη της γραφίδας του να συντελέσει

στην εθνική αποκατάσταση του Ελληνισμού, έτσι όπως ο ίδιος την είχε οραματισθεί. Δεν αρκούσε η απόκτηση της ελευθερίας· έπρεπε να εξασφαλισθεί και η διαφύλαξή της, να οργανωθεί, δηλαδή ένα κράτος δικαίου, και προς τούτο χρειαζόταν να καταπολεμηθούν τα πάθη της ψυχής ώστε να υποταχθούν στον «άγιον της δικαιοσύνης και των νόμων ζυγόν». Με ένα λόγο, ο Κοραής απέβλεπε να συντελέσει στη διαμόρφωση του πολίτη, του ευσυνειδητού ελεύθερου πολίτη, με όλη τη σημασία και το βάθος που εμπεριέχει ο όρος.

«Πολιτικά» ή «πατριωτικά» έχει επικρατήσει να ονομάζονται ορισμένα φυλλάδια που δημοσίευσε ο Κοραής για να διαδώσει ευρύτερα τις πολιτικές του θέσεις, τις ιδεολογικές του απόψεις, αλλά και να επικοινωνήσει αμεσότερα με τον κόσμο στον οποίο απευθυνόταν· και ο κόσμος αυτός δεν ήταν αποκλειστικά οι Έλληνες.

Ζώντας τη διασπορά, ο Κοραής είχε από πολύ νωρίς κατανοήσει τη σημασία της ενημέρωσης των ξένων σχετικά με την εξέλιξη των πραγμάτων στον ελληνικό χώρο. Και δεν παρέλειψε να αναλάβει με δική του πρωτοβουλία και αυτό το έργο.

Ως προς τα φυλλάδια, θα πρέπει να επισημανθεί από την αρχή, ότι δεν είναι εύκολο να τα διαχωρίσει κανείς από το υπόλοιπο κοραϊκό έργο, αφού στην πραγματικότητα δεν αποτελούν ξεχωριστό τμήμα του. Ανήκουν στη σύνολη δημιουργία του, την οποία διατρέχει από την αρχή έως το τέλος, εκφρασμένη συχνά και με πολλαπλές προσεγγίσεις, η ίδια κεντρική ιδέα· ιδέα όπου έννοιες όπως «ελευθερία», «δικαιοσύνη», «ισονομία», «αρετή», «ηθική» κατέχουν το ουσιαστικό νόημα της διδασκαλίας του, όπου η καλλιέργεια της παιδείας θεωρείται το μοναδικό και απαραίτητο μέσο για την επίτευξη

αυτών των σκοπών. Κοινή, λοιπόν, σύνδεση των κειμένων αυτών η φύση τους, η εξωτερική τους μορφή, αλλά και έντονα διατυπωμένος ο κοινός τους στόχος, ο πολιτικός και ο πατριωτικός¹. Χωρίς τούτο να αποκλείει το χαρακτηρισμό «πολιτικά» και για τα άλλα φυλλάδια, όσα κυκλοφόρησε ο Κοραΐς στη διάρκεια της «μάχης των φυλλαδίων», στα χρόνια 1810-1820. Γιατί, πέρα από την καθαρά φιλολογική εργασία, ο προβληματισμός του Κοραΐ γύρω από τα θέματα της γλώσσας, οι λεξικογραφικές του ενασχολήσεις και η προσπάθεια καθορισμού των κανόνων της νεοελληνικής γλώσσας, η συνεχής μέριμνά του για την αναγέννηση της παιδείας, πολιτικό στόχο είχαν, όπως και σαφή πολιτική τοποθέτηση είχαν οι φιλοσοφικοθρησκευτικές του θεωρήσεις, που και αυτές απέβλεπαν στην πολιτική και ηθική ελευθερία των Ελλήνων. Θέματα τόσο επίκαιρα και στη σημερινή μας εποχή!

Εύλογη ανωνυμία

Για πολλά χρόνια, και έως τις μέρες μας ακόμη, όλα τα φυλλάδια του Κοραΐ απασχόλησαν πολλαπλά τη φιλολογική έρευνα. Ανώνυμα ή ψευδώνυμα σχεδόν στο σύνολό τους, με πλασματική ένδειξη του τόπου έκδοσης, προφανώς για να παραπλανηθούν οι ελέγχουσες αρχές σε περιπτώσεις όπου τα κείμενα ήταν ενδεχόμενο να προκαλέσουν αντιδράσεις –ας μην ξεχνάμε και ότι οι συγγενείς του Κοραΐ ζούσαν κάτω από τον οθωμανικό ζυγό– έγιναν αντικείμενο πολλών αμφισβητήσεων και συζητήσεων, ώσπου η έρευνα να κατασταλάξει και να αποδώσει στον Κοραΐ με βεβαιότητα τα μικρά αυτά συγγράμματα πολεμικής. Η ανωνυμία στην περίπτωση του Κοραΐ έχει συνδεθεί και με άλλες πτυχές του χαρακτήρα του: ατομία, συστολή, προσπάθεια για αποφυγή ενοχλήσεων αλλά και διάθεση μαχητική, όπου το στοιχείο του μυστηρίου προορίζεται για να παίξει ρόλο δυναμικό.

Το περιεχόμενο των δέκα φυλλαδίων, για τα οποία θα γίνει λόγος εδώ, καθοδηγεί την παρουσίασή τους σε χρονολογική τάξη, αφού τα διαδοχικά θέματα που απασχόλησαν το συγγραφέα τους ακολουθούν και αυτά τη ροή του χρόνου. Πέντε από αυτά είναι γραμμένα σε μορφή διαλόγου. Και αυτό δεν είναι τυχαίο. Λογοτεχνικό είδος που χρησιμοποιήθηκε πολύ από τον Κοραΐ, ο διάλογος, διαμορφωμένος από την εποχή των σοφιστών, καλλιεργήθηκε έντονα στην περίοδο του Διαφωτισμού, του οποίου εξέφραζε το πνεύμα: διδακτικός χαρακτήρας, με διάθεση να πείθει, σε τόνους άλλοτε ήπιους και άλλοτε μαχητικούς. Τα στοιχεία του διαλόγου, άλλωστε, προσidiaζαν απόλυτα και στην ψυχοσύνθεση του Κοραΐ. Με την εναλλακτική επιχειρηματολογία που προβάλλονταν από τα δύο πρόσωπα του διαλόγου, η συμμετοχή του συγγραφέα γινόταν φαινομενικά έμμεση, ενώ ταυτόχρονα η επιδίωξη να φτάσει κανείς με αντικειμενικότητα στη συνισταμένη των απόψεων, στη λογική, έμοιαζε να πραγματοποιήσει με τρόπο πιο α-

Η σύλληψη του Λουδοβίκου 16ου και της οικογένειάς του στις 21 Ιουλίου 1791, στη Βαρέν, ενώ επιχειρούσαν να αποδράσουν στο εξωτερικό για να υποκινήσουν ξένη επέμβαση προς ανατροπή του επαναστατικού καθεστώτος. Λαϊκή εικόνα. Μουσείο Καρναβαλέ, Παρίσι. «...Εις το φαινόμενον ελαφρόν έθνος τούτο εκρύπτετο μέγας αριθμός φιλοσόφων ανδρών, τους οποίους απεκάλυψεν (...) η κατάχρησις της τότε απολύτου μοναρχίας...», γράφει ο Κοραΐς.

Αλληγορική μορφή της Δημοκρατίας. Πίνακας του Gros. Πύργος των Βερσαλλιών. Το πολιτικό καθεστώς της αθηναϊκής δημοκρατίας, εξιδανικευμένο απόλυτα, είχε διαποτίσει τα οράματα των Γάλλων επαναστατών και πρόσφερε την έμπνευση στην Τέχνη, το Λόγο, την Πολιτική. Γράφει ο Κοραΐς στον «Βίο» του: «Οι Γάλλοι (...) όμοιοι των Αθηναίων την σοφίαν, την ημερότητα, την φιλανθρωπίαν...».

ποτελεσματικό και πειστικό.

Χρονολογικά το πρώτο, και από τα σημαντικότερα φυλλάδια που δημοσίευσε ο Κοραΐς, είναι το επιγραφόμενο *Αδελφική Διδασκαλία* (1798). Μαχητικό κείμενο γραμμένο για να αντικρούσει το φυλλάδιο *Διδασκαλία Πατρική*, έκδοση της ίδιας χρονιάς, που προβάλλει, κατά τον Κοραΐ, κηρύγματα εθελοδοουλίας, αντλημένα μάλιστα από τις Γραφές – της χρονιάς του μαρτυρίου του Ρήγα, όταν είχε πια φθάσει και στην Κωνσταντινούπολη το «διεγερτικόν, ερεθιστικόν και παρακινητικόν βιβλιάριον», όπως χαρακτηρίστηκε το φυλλάδιο του Ρήγα, *Νέα Πολιτική Διοίκησις*, που έγινε γνωστό ως «Ρόπαλον του Ηρακλέους». Είναι γνωστό ότι επιχειρήματα για την «απαρασάλευτον υποταγήν εις την πολιτικήν διοίκησιν» πρόβαλαν κάτω από την οθωμανική πίεση οι κύκλοι του Πατριαρχείου στην προσπάθειά τους να αναχαιτίσουν τη διάδοση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης, οι οποίες άλλωστε απειλούσαν να ανατρέψουν και την ίδια την εξουσία της Εκκλησίας².

«Αλλά είναι φόβος...»

Η *Αδελφική Διδασκαλία* είναι το πρώτο συγγραφικό έργο του Κοραΐ –τα προηγούμενα δημοσιεύματά του ήταν μεταφράσεις καμωμένες κυρίως για λόγους βιοποριστικούς– που φανερώνει τις έντονες ανησυχίες του για την τύχη του Ελληνισμού, τη στιγμή ακριβώς κατά την οποία η παρουσία των γαλλικών στρατευμάτων στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, είχε αναζωπυρώσει τις προσδοκίες των «Γραικών» για ελευθερία. «Αλλά είναι φόβος, μήπως οι Ευρωπαίοι», σημειώνει στο προοίμιο ο Κοραΐς, «αναγνόντες αυτό [την

Συνέχεια στην 8η σελίδα

ΑΔΕΛΦΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΤΕ ΕΤΡΙΣΚΟΜΕΝΟΥΣ
ΚΑΤΑ ΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΝ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΝ
ΓΡΑΙΚΟΥΣ.

Εἰς ἀπὸρριψιν κατὰ τῆς φειδωλότητος
ἐν ὀνόματι τοῦ Μικρασιατικοῦ Πικριάρχου
Ἰεροσολύμων ἐκδοθέντος ἐν Κωνσταντινου-
πόλει

ΠΑΤΡΙΚῆΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

ΕΝ ΡΙΣΤΟΝΗ.

Ἐκ τῆς Α. τῆς Ἐλευθερίας (αΨϷϵ.)

«Αδελφική Διδασκαλία» (1798). Μαχητικό κείμενο του Κοραή, σε αντίκρουση του φυλλαδίου «Διδασκαλία Πατρική», που προέβαλλε κηρύγματα εθελοδοουλίας και «απαρασάλευτον υποταγήν εἰς την πολιτικὴν διοίκησιν».

Συνέχεια από την 7η σελίδα

Διδασκαλία Πατρική] κατά τύχην, συμπεράνωσιν, ὅτι εἴμεθα ὄχι μόνον δούλοι, ἀλλὰ και φίλοι τῆς δουλείας, ὄχι μόνον δέσμοιοι ἀλλὰ ὅτι καυχώμεθα εἰς τα δεσμά και την μαστίζουσαν ημάς χεῖρα του τυράννου με ἀνδραποδώδες σέβας ἀσπαζόμεθα. Ἀνάγκη, λοιπόν, εἶναι να κηρύξωμεν εἰς ὅλην την Οἰκουμένην (...) ὅτι το κατά των τυράννων μίσος εἶναι ριζωμένον εἰς τας ημετέρας καρδίας· ὅτι του να μην ἐλευθερωθῶμεν μέχρι τῆς σημερον ἀπό τον ζυγόν, αἴτιον εἶναι ὄχι η ημετέρα ἀνανδρία, ἀλλὰ η ζηλοτυπία πολλῶν Ἡγεμόνων τῆς Ευρώπης, οἱ ὁποῖοι κολακεύοντες ἀναισχύντως τον ἡμέτερον τύραννον βραδύνουσι την ἐλευθερίαν ημών».

Ὅτι «συμφέρει εἰς τους Γραικοὺς να φιλιωθῶσι με τους πλέον σοφοὺς και το πλέον ἡμερον ἔθνος τῆς Ευρώπης», τῆ φωτισμένη Γαλλία, διακηρύσσει ποικιλοτρόπως ο Κοραῖς και στα τρία ἐπόμενα φυλλάδια: το Ἄσμα Πολεμιστήριον (1800), ἓνα ἐθνεγεργτικό στιχούργημα («Φίλοι μου συμπατριῶται, Δούλοι να 'μεθα ὡς πότε/ Των ἀχρείων Μουσουλμάνων,/ Τῆς Ελλάδος των τυράννων;) που πέρασε γρήγορα στο στόμα του λαοῦ, παίρνοντας τῆ θέση του δίπλα στους θουρίουσ του Ρήγα και στα

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΔΙΑΦΕΒΤΟΥ

ΤΡΙΑΔΟΣ

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὑπὸ τῆν προκώδη Οἰθιμαντικῆν Δυναστείαν, μὴ ἀναμένον να φέρῃ τῶν βαρύντατων καὶ ἀπερ-
ραδειγματίστον ζυγόν τῆς τυραννίας, καὶ ὑπερτίσσει αὐτὸν
μὲ μεγάλας Δούλειαι, κηρύττει κέρμερον θεῶ τῶν νόμων Πα-
ραστατῶν του, εἰς Ἑθνικὸν συνεγμένον Συνέλευσιν, ἐνώπιον
τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων « Τῆν Πολιτικὴν αὐτοῦ Ἰ-
παρξὶν καὶ Ἀνεξαρτησίαν » ἐν Ἐπιτοκίῳ, τὴν α. Ἰαν-
νουαρίου, δευτῆ βωκβ. καὶ α. τῆς Ἀνεξαρτησίας.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΙΤΛΟΣ Α. ΤΜΗΜΑ Α.

ΠΕΡΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ.

Ἄ. Ἡ Ἐπικρατούσα Θρησκεία εἰς τῆ Ἑλληνικῶν Ἐπιστολάτων
εἶναι ἡ τῆς Ἀποστολικῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησί-
αν.

Ἡ πρώτη σελίδα του «Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος» ἀπὸ την πρώτη ἔκδοση, που ἔγινε το 1822 στην Κόρινθο (Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Μουσεῖο). Ὁ σχολιασμὸς του Προσωρινού Πολιτεύματος και οἱ ἐκλογές εἶναι το ἐπίκεντρο των διαλόγων «Περὶ των ἐλληνικῶν συμφερόντων» του Ἀδ. Κοραῖ.

Διάλογος Φίλαρχου και Φύξάρχου

ΦΥΞ... Τι ἦτο το προκείμενον; ΦΙΛ. Περὶ του ἀνωλύμου φυλλαδίου. ΦΥΞ. Ναι· τι δεν σε ἤρεσκεν ἀπὸ τα γραμμένα; ΦΙΛ. Ὅσα λέγεις περὶ των ἐκλογῶν. Αποβάλλεις ἀπ' αὐτάσ πάσαν περιδρομήν, κατηγορεῖς τους περιτρέχοντασ τον κοινόν λαόν, διὰ να κερδήσωσι τας ψήφους των, και να ἐκλεχθῶσιν εἰς κανέν αξίωμα πολιτικόν. Ἀλλ' ὄλοι αι περιδρομαὶ δεν γεννῶνται ἀπὸ την φίλαρχίαν· και ο κοινός λαός εἶναι τόσοσ ἀνόητος, ὡστε χρειάζεται χεῖραγωγίαν, να διδῆ, και ὄχι να σκορπίζη τας ψήφους του. ΦΥΞ. Βέβαια, αν οἱ περιτρέχοντασ ἐπερί-
τρεχαν με σκοπόν εἰλικρινή να δείχνωσιν εἰς τον λαόν τους αξίους ἢ ἀναξίους ἐκλογῆς πολίτασ, η περιδρομῆ των, αν και περιττή, ἤθελεν λογισθῆ χρηστοῦ πολίτου ἔργον. ...ΦΙΛ. Περιττή! ΦΥΞ. Συγχώρησέ με να τελειώσω τον λόγον μου. Δεν σε λανθάνει, ὅτι οἱ πλειότεροι ἀπὸ τους περιτρέχοντασ, ζητοῦν δι' εαυτοῦσ και ὄχι δι' ἄλλουσ, τας ψήφουσ· και διὰ να τας κερδήσωσιν, ἐξανάγκησ πρέπει να συκοφαντήσωσι πολλοὺσ χρηστοὺσ πολίτασ, πρέπει να κολακεύσωσιν ἀσ-
σχρῶσ τους ψηφοφόρουσ, πολλακίσ και να δωροδοκήσωσι τινάσ ἐξ αὐτῶν, ἤγουν να τους καταστήσωσιν, ὡσ εαυτοῦσ, ἀληθινά ἀνδρά-
ποδα, να φθεῖρωσι κατὰ μικρόν την ηθικὴν ὄλου του ἔθνουσ, φθοράν ἐλεεινήν, ἣτισ συνεπισύρει την φθοράν των νόμων και τέλος την καταστροφὴν τῆσ πολιτείασ. Τούτουσ λοιπόν τους περιτρέχοντασ πρέπει να ἐμποδίζωσιν οἱ νόμοι και τούτουσ χρεωστοῦν να στηλιτεύωσιν ὄσοι ευτύχησαν να ἔχωσι παιδείαν ἐνωμένην με τῆσ πατρίδοσ τον ἔρωτα, ὡσ καταποντιστάσ τῆσ πολιτείασ, ἐπειδὴ συν-
τρίβουν την μόνην ἱεράν ἀγκυραν, ἣτισ σώζει τους πολίτασ ἀπὸ τας ἀνεμοζάλασ των στάσεων. ΦΙΛ. Την ἰσχύν των ἐκλογῶν ονομάζεισ ἀ-
γκυραν;

«Περὶ των ἐλληνικῶν συμφερόντων. Διάλογος δύο Γραικῶν». Ἐκ τῆσ ἐν Ὑδρα Ἑλληνικῆσ τυπογραφίασ, 1825, σ. 12-13.

ἀλλα ἐπαναστατικά τραγοῦδια· το πεζὸ Σάλπισμα Πολεμιστήριον (1801), που παρακινεῖ τους Γραικοὺσ να μην χάσουσ την ευκαιρία που τους προσφέρει η ἐκστρατεία του Βοναπάρτη στην Αἴγυπτο· και ο διά-
λογος Τι πρέπει να κάμωσιν οἱ Γραικοὶ κατὰ τας παρούσασ περιστάσεισ. Διάλογος δύο Γραικῶν, ὅταν ἤκουσαν τας λαμπράσ νίκασ του αυτοκράτοροσ Ναπολέοντοσ (1805), που ἀπὸ τον τίτλο του γίνεται φανερὴ η ἐπιχειρηματολογία του, συχνά ἐπηρεασμένη ἀπὸ τισ αρχέσ τῆσ Γαλλικῆσ Ἐπανάστασησ. Ἀσ σημειωθεῖ ὅτι το Σάλπισμα Πολεμιστήριον ἐπανεμφανίστηκε στο προσκήνιο των ἐλληνικῶν πολιτικῶν πραγμάτων το 1821, ὅταν χρησιμοποιεῖται πάλι με στόχο διττό, προτρεπτικό για ἐπανάσταση και φιλελληνικό, με γαλλικὴ μετάφραση.

Τὸ Ὑπόμνημα

Στα 1803 τυπώθηκε στα γαλλικά το περίφημο Ὑπόμνημα του Κοραῖ. Ἀπευθυνόμενος με αὐτὸ σε ξένο ἀκροατήριο, στην Εταιρεία των Ἀνθρωποθηρητῶν του Παρισιοῦ, ο Κοραῖσ –με το *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, κείμενο που ἔγινε με ἐνθουσιασμό

δεκτό-προσπάθησε, και το επέτυχε, να παρουσιάσει γλαφυρά και ανάγλυφα την πρόοδο του Ελληνισμού με στοιχεία που φανέρωναν τα σημάδια της εθνικής του αφύπνισης. Αντικρούοντας αντίθετες απόψεις που είχαν διατυπωθεί από ξένους περιηγητές και λογίους, ο συγγραφέας του *Υπομνήματος* κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι αλλαγές που είχαν αρχίσει να επέρχονται, είχαν επιτευχθεί χωρίς ξένη βοήθεια, με μόνη τη θέληση του ελληνικού λαού. «Εχετε ήδη κάνει πολλά βήματα», έγραφε, απευθυνόμενος στην «πατρίδα του», στους Έλληνες, «για να σας είναι δυνατόν πια να οπισθοδρομήσετε».

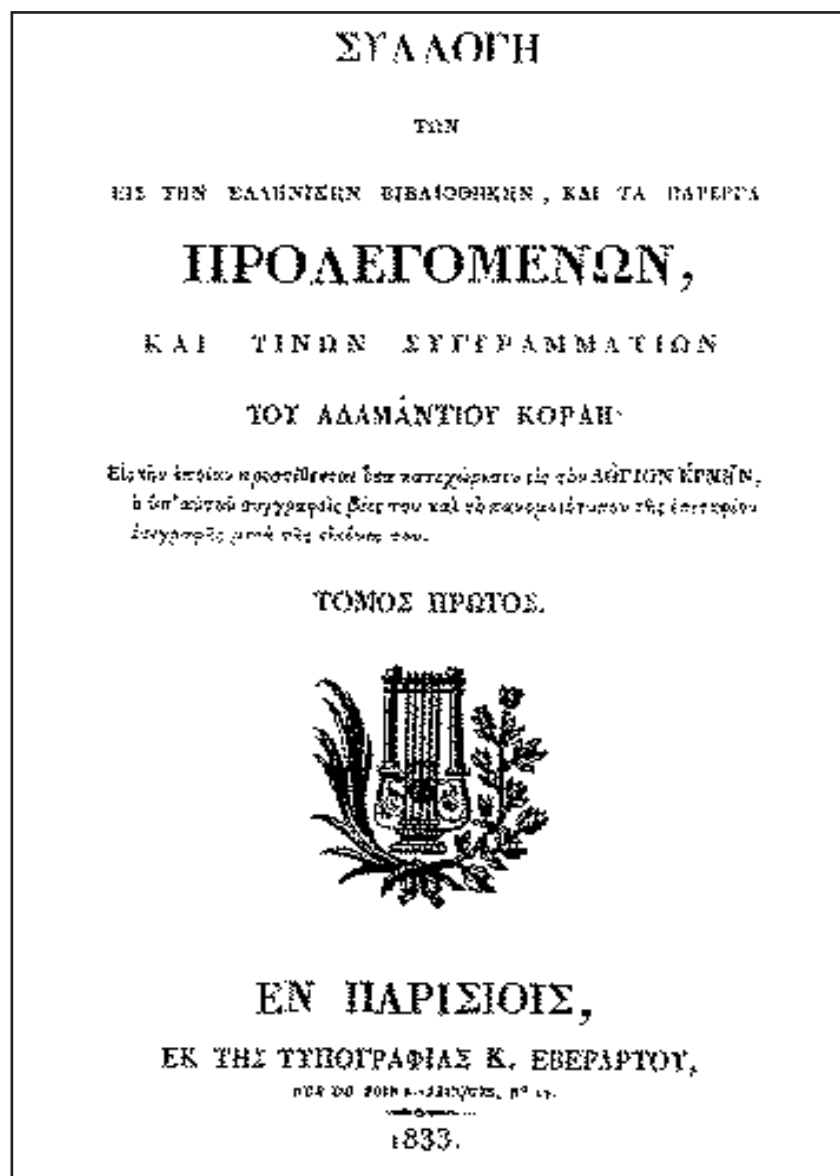
Στα δυο επόμενα, κατά χρονολογική τάξη, πατριωτικά φυλλάδια περιέχονται οι διάλογοι που επιγράφονται *Περί των ελληνικών συμφερόντων*. Προταγμένοι αρχικά σε κοραϊκές εκδόσεις αρχαίων κειμένων, στα Πολιτικά του Πλουτάρχου ο ένας και στον *Λόγον κατά Λεωκράτους* του Λυκούργου ο δεύτερος, κυκλοφόρησαν αντίστοιχα στα 1825 και στα 1827 σε ξεχωριστά τομύδια. Ωστόσο, δεν αποτελούν ανεξάρτητη ενότητα· ανήκουν ουσιαστικά στη σειρά των Προλεγομένων, όπου ο Κοραΐς αναπτύσσει διεξοδικά τις πολιτικές του αρχές, τις βασισμένους στη σύζευξη της Ηθικής με την Πολιτική. Πέρα από τη σωκρατική μαιευτική μέθοδο που χρησιμοποιεί εδώ ο Κοραΐς, ο «προφορικός» λόγος τού δίνει τη δυνατότητα να θίγει υπαινικτικά και επιμέρους ζητήματα για τα οποία δεν έχει τα περιθώρια να μιλήσει αναλυτικότερα. Επίκεντρο, πάντως, των «διαλεγομένων» είναι ο σχολιασμός του Προσωρινού Πολιτεύματος καθώς και οι εκλογές, η επιδίωξη για την αδιάβλητη διενέργειά τους και το μεγάλο ηθικό θέμα της ψηφοθηρίας, κάτω από ποιες συνθήκες, δηλαδή, έπρεπε να γίνεται η «περιδρομή» [=περιοδεία] και πώς πρέπει να συμπεριφέρονται οι «περιτρέχοντες». Πρωταρχική επίσης έννοια η «πατρίς» για ένα απελευθερωμένο έθνος ταυτίζεται με την ίδια την υπόστασή του. Ο Κοραΐς προσπαθεί να εξηγήσει τη σχέση αυτή στους Έλληνες, επαναλαμβάνοντας τακτικά τη σωκρατική ρήση: «Μητρός τε και πατρός τε και των άλλων προγόνων απάντων τιμώτερον εστί η πατρίς και σεμνότερον και αγιώτερον». Ομως, κοντά σ' όλα τούτα αναφέρονται και η ανησυχία, ο φόβος μην τυχόν δεν τεθούν οι σωστές βάσεις, μήπως οι εσωτερικές αντιθέσεις και οι εξωτερικές επιρροές αποπροσανατολίσουν την πορεία του έθνους.

Κατά του Καποδίστρια

Παρόμοιες ανησυχίες εκφράζει και για την τύχη του του νέου κράτους κατά τη διακυβέρνηση του Καποδίστρια. Παρ' όλο που αρχικά είχε επικροτήσει την εκλογή του ως κυβερνήτη, έβλεπε ότι λίγο αργότερα η σκληρή πραγματικότητα με τις ολοένα αυξανόμενες εσωτερικές συγκρούσεις παρεμπόδιζαν τη χρηστή και φιλελεύθερη διοίκηση. Επηρεασμένος και από τις οξυτάτες επικρί-

Λιθογραφική προσωπογραφία του Ιωάννη Καποδίστρια την εποχή που η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας τον εξέλεξε Κυβερνήτη με ενισχυμένες εξουσίες. Ο Κοραΐς, ενώ είχε αρχικά επικροτήσει εκείνη την εκλογή, φοβούμενος το χειρότερο για τη δημοκρατία από τις υπερεξουσίες του Κυβερνήτη, στράφηκε σφόδρα εναντίον του (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Η σελίδα τίτλου της «Συλλογής Προλεγομένων» του Αδ. Κοραή, Παρίσι, 1833. Τα πατριωτικά φυλλάδια «Περί των Ελληνικών συμφερόντων» ανήκουν στη σειρά των Προλεγομένων, όπου ο Κοραΐς αναπτύσσει την πολιτική του φιλοσοφία, βασισμένη στη σύζευξη της Ηθικής με την Πολιτική.

σεις που προκαλούσε η καποδιστριακή διακυβέρνηση, θα αναλάβει στα ογδόντα δύο του χρόνια έναν στρατευμένο αγώνα, πιστεύοντας ότι θα φανεί και πάλι χρήσιμος στους συμπατριώτες του. Με το πνεύμα αυτό, συντάσσει και κυκλοφορεί, με το ψευδώνυμο Γ. Πανταζίδης, στα 1830 και 1831 αντίστοιχα, δύο νέους, αντικαποδιστριακούς αυτή τη φορά, διαλόγους με τίτλο: *Τι συμφέρει εις την ελευθερωμένην από Τούρκους Ελλάδα να πράξη εις τας παρούσας περιστάσεις, διά να μη δουλωθή εις χριστιανούς τουρκίζοντας*, όπου επικρίνει το ανελεύθερο και τυραννικό καθεστώς στην Ελλάδα. Οι διάλογοι αυτοί θα αντιμετωπισθούν άλλοτε με δυσφορία και άλλοτε με ενθουσιασμό. Παρ' όλο που μεσολάβησε η δολοφονία του Καποδίστρια, ο Κοραΐς προχωρεί στη δημοσίευση του δεύτερου αντικαποδιστριακού διαλόγου, κρίνοντας χρήσιμα όσα εμπειρίχει, αλλά παράλληλα εκθέτοντας τις θέσεις του απέναντι στο γεγονός. Πιστεύοντας γενικά ότι η τυραννία δεν καταργείται με το φόνο των τυράννων, θεωρεί εδώ ότι μεγαλύτερη ποινή για τον Καποδίστρια δεν ήταν ο φόνος, αλλά η «έξωσις από την Ελλάδα». Και, βέβαια, δεν δέχεται την αυτοδικία: «ο φονεύσας αυτόν [τον Καποδίστρια] λογίζεται απλώς φονεύς, και όχι τυραννοκτόνος, διότι τον εφόνευσε αυτεπάγγελτος», από προσωπική εκδίκηση, τιμωρία που όφειλε να επιβάλει η «πατρίς».

Δύο χρόνια μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια φεύγει και ο γέροντας του Παρισίου. Ομως τα ποικίλα φυλλάδιά του, ελεύθερα και ανεξάρτητα χάρη στην ιδιαιτερότητα των χαρακτηριστικών τους, έχουν ήδη πάρει το δικό τους αυτόνομο δρόμο, καταλαμβάνοντας τη δική τους θέση στην ιστορία. Οι επανεκδόσεις, οι ανατυπώσεις και μάλιστα στις περιπτώσεις που μεσολαβούν δεκαετηρίδες ή και αιώνες, αποτελούν επιλογές που απηχούν κάθε φορά ποικίλες ανάγκες, ποικίλα κίνητρα.

- Σημειώσεις:** 1. Ο Κοραΐς, όπως και οι Γάλλοι επαναστάτες, χρησιμοποίησε τον όρο «πατριώτης» ως συνώνυμο του φιλόπατρι και όχι με την αρχαία σημασία του «εντόπιος». Η μεταφορά της έννοιας αυτής στα ελληνικά οφείλεται, καθώς φαίνεται, στον Ρήγα· στον όρο του «Θουρίου» σημειώνει ότι «εδώ οι πατριώται σηκώνονται όρθιοι».
2. Πρόσφατες έρευνες αποδίδουν τη συγγραφή του φυλλαδίου «Διδασκαλία Πατρική» στην ομάδα των «κολλυβάδων», που προσπαθούσαν να εδραιώσουν τις θέσεις τους υπερασπίζοντας τη στήριξη της πολιτικής εξουσίας όπου ήταν ενταγμένος ο θεσμός της Εκκλησίας, με επιχειρηματολογία που δεν έβρισκε πάντα σύμφωνο το Πατριαρχείο και τον άμεσό του κύκλο, πβ. Δημ. Αποστολόπουλος: «Τα συνδηλούμενα της αντίδρασης», ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο «Από τον Διαφωτισμό στις επαναστάσεις: Ο Ρήγας και ο κόσμος του», Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, 25-29 Ιουνίου 1998.

Βιβλιογραφία: «Πολιτικά φυλλάδια (1798-1831) του Αδ. Κοραή». Εισαγωγικό κείμενο Λουκία Δρούλια. Ανατυπώσεις 150ετηρίδας, Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, 1983.

Ο επιστολογράφος Κοραΐς

Η σωζόμενη αλληλογραφία του απλώνεται 60 ολόκληρα χρόνια (1773-1833)

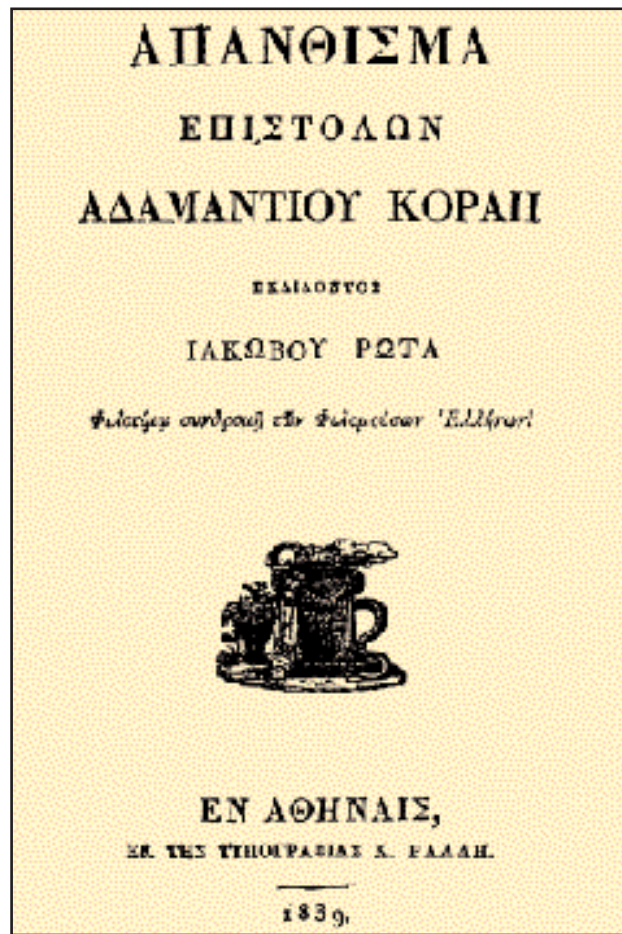
Του **Εμμ. Ν. Φραγκίσκου**

Ιστορικού, Ερευνητή

Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ του επιστολικού είδους στη νεοελληνική γραμματεία, έχοντας καταβολές στην αρχαιότητα και το Βυζάντιο, άγγιξε μια από τις κορυφές, αν όχι την κορυφαία επίτευξη της με τη γραφίδα ενός ξενιτεμένου λογίου, του Αδ. Κοραή. Και μόνο το γεγονός ότι η αλληλογραφία του κάλυψε –σύμφωνα τουλάχιστο με τα έως τώρα δεδομένα– εξήντα ολόκληρα χρόνια χωρίς σχεδόν διακοπή (1733–1833), υποδηλώνει τη μοναδικότητά της.

Νεότερος, στην ολλανδική περίοδο της ζωής του (1771–1778), μέσα στις φροντίδες για τη διεκπεραίωση των υποχρεώσεων του απέναντι στην πατρική εμπορική επιχείρηση, αλλά και τη διοχέτευση του ελεύθερου χρόνου του σε καινούργιες εμπειρίες διαπροσωπικών σχέσεων και σε ευκαιρίες ευρύτερης καλλιέργειας και μόρφωσης, ο Κοραΐς φαίνεται ότι κάλυπτε την ανάγκη επικοινωνίας με τους τόπους με τους οποίους είχε δεσμούς, όπως η Σμύρνη, και που βρίσκονταν σε μακρινή απόσταση από το Αμστερνταμ χάρη σε αυτή την εξωστρεφή κινητικότητα. Ωστόσο, όταν κάποτε χρειάστηκε να απαντήσει σε κάποια πρόκληση και να υπερασπίσει τον εαυτό του, δεν σιώπησε. Από την περίοδο αυτή έχει σωθεί το περίφημο γράμμα του 1774 προς τους εμπορικούς του συνταίρους, μια σοβαρή και συνάμα απολαυστική απολογία της επιχειρηματικής του διαγωγής, που την είχε διαβάσει με γράμματα τα από το Αμστερνταμ, ο παραγιός του Σταμάτης Πέτρου (δεν υπολογίζουμε εδώ την καθαρά εμπορική αλληλογραφία του, προάγγελο οπωσδήποτε της επίδοσης του μελλοντικού επιστολογράφου).

Αργότερα, πραγματοποιώντας την απόφασή του να σπουδάσει ιατρική στο Μονπελιέ της Γαλλίας και αμέσως ύστερα να εγκατασταθεί μόνιμα στο Παρίσι, τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης (1788), οι συνθήκες της προσωπικής του ζωής έχουν αλλάξει ριζικά. Μεσήλικας, αφοσιωμένος στις ιατρικές του σπουδές, με οικονομικές δυσκολίες στις οποίες τον στήριζαν ουσιαστικά άνθρωποι των δύο πατρίδων του, της γενέτειρας Σμύρνης και της Χίου, του νησιού του πατέρα του, χωρίς πολλούς φίλους στα ξένα περιβάλλοντα και προπαντός παρακολουθώντας ανήσυχος από τις εφημερίδες τις διεθνείς εξελίξεις και βιώνοντας ως αυτόπτης μάρτυρας την ατμόσφαιρα της μεγάλης μεταβολής της Γαλλίας, η οποία του προκάλεσε φόβο και αναστάτωση, έριξε γρήγορα γέφυρες με το γενέθλιο τόπο, για να ξεπεράσει την απομόνωση του μοναχικού

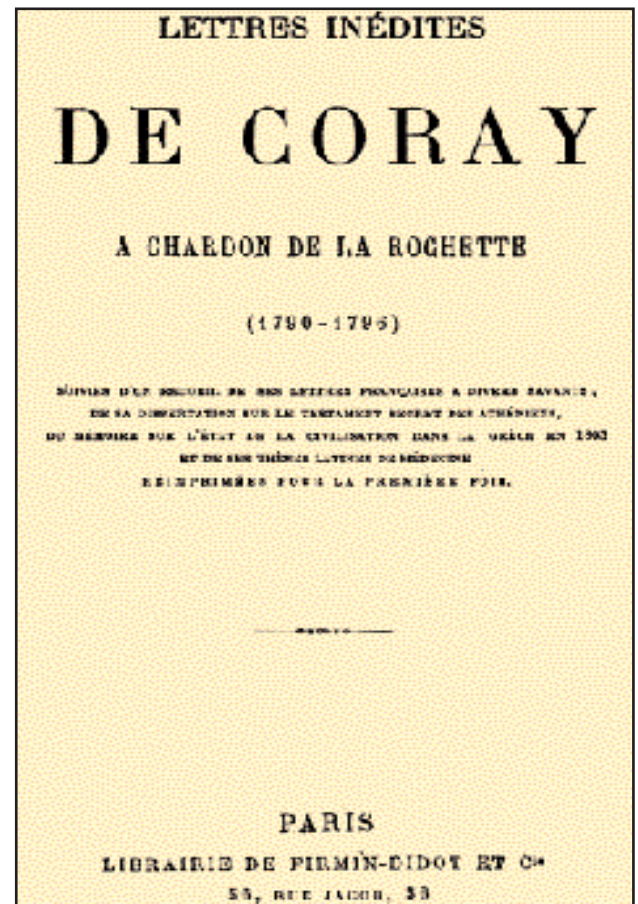

«Απάνθισμα επιστολών Αδαμαντίου Κοραΐ». Εκδόθηκε από τον **Ιάκωβο Ρώτα**, στην **Αθήνα**, το 1839, έξι χρόνια μετά το θάνατο του Κοραΐ. «**Εκ της Τυπογραφίας Κ. Ράλλη**». Χρωστάμε στον **Ρώτα** τη διάσωση του επιστολικού υλικού που συγκροτεί τον κύριο κορμό της σωζόμενης κοραϊκής αλληλογραφίας.

λογίου και να βρει τα ψυχικά στηρίγματα που χρειαζόταν στην ξενιτιά. Ομως, πέρα από τη συναισθηματική κάλυψη, σ' αυτή την αναζήτηση επαφής μπορούμε να διακρίνουμε και άλλα κίνητρα: την ανάγκη να μοιραστεί με άλλους τις πρωτόγνωρες εμπειρίες και συγκινήσεις της νέας του ζωής, για την οποία ένιωθε περήφανος ως Έλληνας, αλλά και τη θέληση να μεταφέρει τους συμπατριώτες του στο κέντρο των κοσμοϊστορικών γεγονότων που συντελούνταν στην Ευρώπη, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι η έλλειψη έγκυρων ειδησεογραφικών πηγών στην Ανατολή τους απέκλειε από το αγαθό της πληροφόρησης. Τα γράμματα του Κοραΐ της εποχής εκείνης, πραγματικές πολιτικές και πολεμικές ανταποκρίσεις, φτάνοντας στον αποδέκτη τους στη Σμύρνη, διαβάζονταν δημόσια και αναπαράγονταν σε δεκάδες χειρόγραφων αντιτύπων, χάνοντας έτσι τον ιδιωτικό τους χαρακτήρα, ασφαλώς όχι χωρίς την πρόθεση του συντάκτη τους.

Γνωστοί ελληνοιστές

Στην τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου ο Κο-

Ανέκδοτες επιστολές του Κοραΐ στον **Σαρντόν ντε λα Ροσέτ** (1790-1796). Εκδόθηκαν στο **Παρίσι**, το 1877, από την «**Librairie de Firmin Didot et Cie**» και συνοδεύονται, εκτός άλλων, από το περίφημο «**Υπόμνημα**» του Κοραΐ, το «**Mémoire sur l'état de la civilisation dans la Grèce**». Με τον **Α.Φ. Διδότο** (**A. - F. Didot**), φιλέλληνα εκδότη, ο Κοραΐς είχε επίσης αλληλογραφία.

ραΐς θα έχει πλέον επιβληθεί στους φιλολογικούς κύκλους με τις επιδόσεις του στην κριτική αποκατάσταση, την ερμηνεία και την έκδοση των αρχαίων κειμένων. Το ριπίδι των γνώριμων του θα ανοίξει και θα περιλάβει μερικά από τα πιο γνωστά ονόματα ελληνοιστών της Ευρώπης, οι οποίοι θεωρούσαν τιμή να αλληλογραφούν μαζί του, επιζητώντας τα φιλολογικά του φώτα, τη φιλία και τη συνεργασία του, κάτι στο οποίο ανταποκρινόταν ο Κοραΐς, όπως ανταποκρινόταν, για λόγους βιοποριστικούς, και σε προτάσεις άλλων από το εξωτερικό να βοηθήσει σε εκδοτικά έργα ξένα προς τις δικές του ασχολίες. Ορισμένοι, κυρίως οι Γάλλοι, θα γίνουν περισσότερο οικείοι στον μοναχικό Έλληνα σοφό του Παρισιού και θα συμπαρασταθούν αποτελεσματικά στα βιοτικά και ψυχολογικά του προβλήματα, όπως τα βλέπουμε να τα εκθέτει στα γαλλικά γράμματά του της περιόδου αυτής.

Ομως τώρα, πάνω στην αλλαγή του αιώνα, η στροφή στα σχέδια και τους προσανατολισμούς του Κοραΐ είναι γεγονός. Η φιλολογική επιστήμη έπαψε ν' αποτελεί αυτοσκοπό, έπρεπε να τεθεί στην υπηρεσία ενός υψηλότερου ιδανικού, που ήταν ο

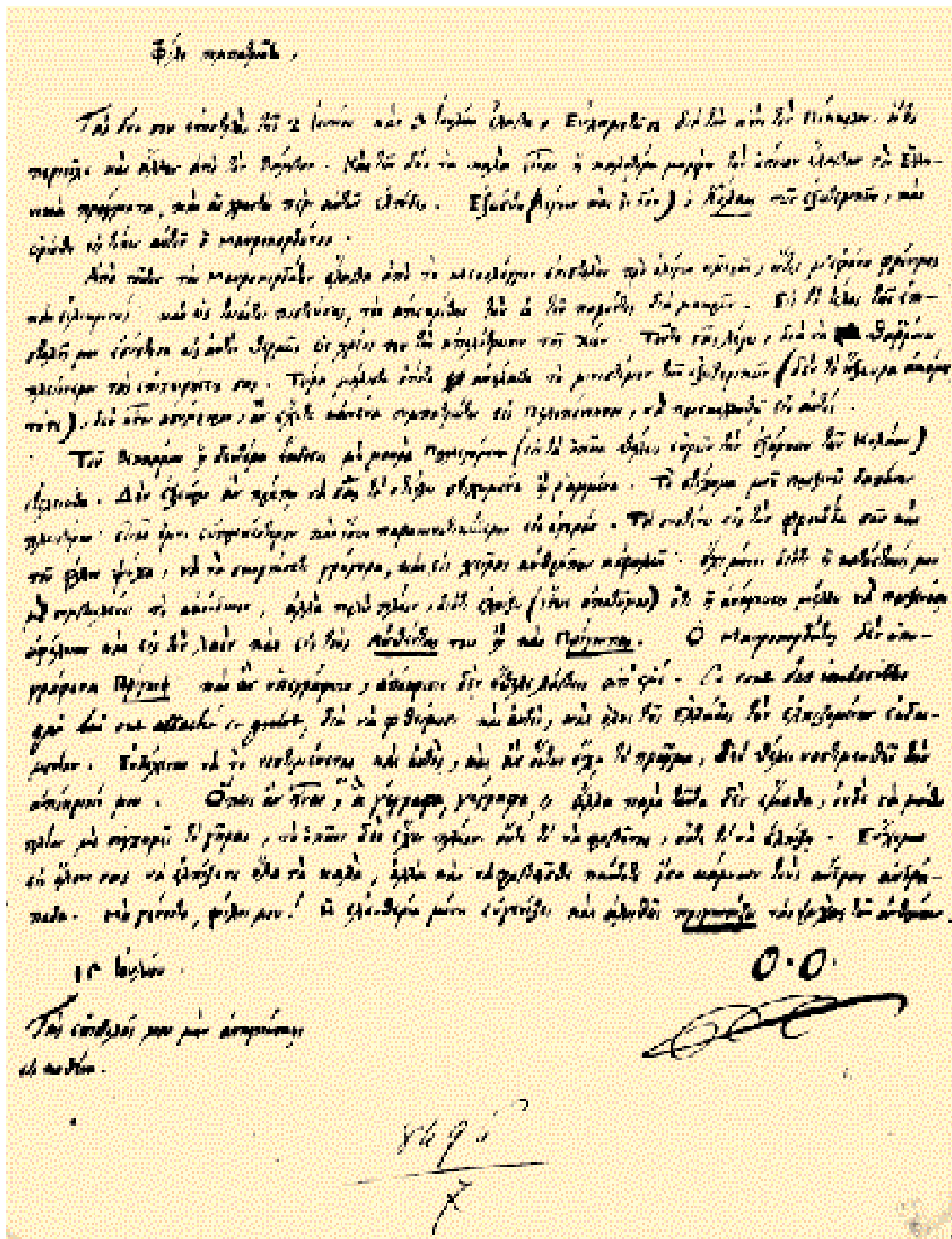
φωτισμός και η αναγέννηση του έθνους του. Εως το τέλος της ζωής του θα αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στην ελληνική υπόθεση και αυτό θα προκαλέσει ευρείες ανακατατάξεις στο πεδίο των επιστολικών του σχέσεων. Ο Κοραΐς έχει γίνει πλέον δημόσιο πρόσωπο, σεβαστό και καταξιωμένο, στο οποίο όλοι προσέβλεπαν σαν στον πνευματικό ηγέτη του Ελληνισμού και με το οποίο όλοι ήθελαν να επικοινωνήσουν, τόσο από την υπόδουλη Ελλάδα όσο και από την ελληνική διασπορά: έμποροι, χορηγοί ή διαχειριστές του εκδοτικού του προγραμματισμού, δάσκαλοι που περίμεναν από αυτόν κάθε είδους συμπαράσταση στο έργο του φωτισμού του γένους, άρχοντες προεστοί και έφοροι σχολείων, έτοιμοι να δεχθούν τις ενθαρρύνσεις του ή να δοκιμάσουν την αυστηρότητά του για παραλείψεις απέναντι στο θέμα της παιδείας, λόγιοι που συμμερίζονταν την ιδεολογία του Διαφωτισμού αλλά και τη γλωσσική θεωρία της μέσης οδού, συσπειρωμένοι απέναντι στη σφοδρή πολεμική των συντηρητικών αντιπάλων τους, συγγραφείς και μεταφραστές βιβλίων και εκδότες περιοδικών όπως ήταν ο «**Λόγιος Ερμής**» της

Βιέννης, που δέχονταν τις παρατηρήσεις, την κριτική και τη συνεργασία του κ.λπ.

«Ο μέγας σεισμός»

Την ένταση και τη δυναμική αυτής της επικοινωνίας, παρά τα γηραιά και τη φιλάσθενη κράση του, δεν ανέκοψαν ούτε ο «μεγάλος σεισμός» που συγκλόνισε το 1821 την Ελλάδα, ο ένοπλος αγώνας για την ανεξαρτησία της. Αντίθετα, την περίοδο αυτή παρατηρείται μεγαλύτερη πυκνωση σ' ολόκληρη την αλληλογραφία. Ο Κοραής, αδυνατώντας να βρεθεί στα πεδία των μαχών, λόγω προχωρημένης ηλικίας (ήταν πάνω από εβδομήντα χρόνων), συστρατεύθηκε χρησιμοποιώντας το μέσο της αλληλογραφίας ως δεύτερο όπλο για ν' ακουστεί η πατρική του φωνή σε τόνους πιο προσωπικούς, στα διοικητικά κέντρα του Αγώνα -το πρώτο όπλο, οι πολιτικές και πατριωτικές παραινέσεις που δημοσιεύονταν στα Προλεγόμενα των εκδόσεών του, είχαν μεγαλύτερη διάδοση και περισσότερους αποδέκτες μέσα και έξω από την επαναστατημένη Ελλάδα. Τα φυσικά πρόσωπα ή οι συλλογικοί φορείς στους οποίους απευθυνόταν τώρα με τα γράμματά του (στη δεύτερη κυρίως περίπτωση είχαν, κατά τη συνήθειά του, χαρακτήρα εγκύκλιων γραμμάτων) ανήκαν σε εκείνους που κρατούσαν στα χέρια τους τις τύχες της επανάστασης και της νέας πολιτείας που εγκαθιδρυόταν στις ελευθερούμενες περιοχές και αργότερα μέσα στα διακανονισμένα όρια του ελληνικού κράτους: πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες, πρόεδροι, πρωθυπουργοί και κυβερνήτες της Ελλάδας, στρατηγοί και ναύαρχοι, θεσμικά σώματα, τοπικές αρχές, απεσταλμένοι της ελληνικής κυβέρνησης στο εξωτερικό, διαχειριστές εθνικών και οικονομικών θεμάτων, χιώτες της Διασποράς, φιλέλληνες και φιλελληνικές επιτροπές, πολιτικές προσωπικότητες, της διεθνούς σκηνής κ.ά. Οι ιδιωτικές παρεμβάσεις του Κοραή, προέκταση ή εξειδίκευση των δημόσιων, με ευθύ και συμβουλευτικό τρόπο διατυπωμένες, κάποτε με τόνους δραματικούς ή ελεγκτικούς, εστιάζονταν στις προϋποθέσεις που θα εξασφάλιζαν την επιτυχία του ένοπλου εγχειρήματος και άρα την πολυπόθητη ελευθερία, και της οικοδόμησης και στερέωσης της νέας ελληνικής πολιτείας, αλλά και στην υπόμνηση του χρέους που έπρεπε να εκπληρώσει ο καθένας προς την πατρίδα ανάλογα με τη θέση και την επιρροή που ασκούσε: αποφυγή του διχασμού, σθεναρή διεκδίκηση των δικαιών της Ελλάδας για αυτονομία, αποφυγή της εξάρτησης από ξένους, εισαγωγή σύγχρονου φιλελεύθερου και δημοκρατικού πολιτειακού πλαισίου με το προαπαιτούμενό του, τη διάδοση της παιδείας κ.λπ.

Από το άλλο μέρος, οι συμπατριώτες του χιώτες μοιράζονταν μαζί του την ψυχική του δοκιμασία από την καταστροφή της Χίου, τις προσπάθειες και τα διαβήματά του για την ανάκτηση του νησιού και γίνονταν αποδέκτες των εκκλήσεών του για κι-

Επιστολή του Αδ. Κοραή, στις 15 Ιουλίου 1823, προς τον Θεόδωρο Πρασσακάκη, στη Μασσαλία. Διαβάζουμε: «Ο Μαυροκορδάτος δεν υπογράφεται Πρίγκιψ· και αν υπεγράφετο, απόκριση δεν ήθελε λάβειν από εμέ...». Υπογράφει συνηθισμένα ως «Ο.Ο.», για λόγους ανωνυμίας. Υστερόγραφο: «Τας επιστολάς μου μην αναγινώσκεις εις κανένα».

νητοποίηση και αφιέρωση των δυνάμεών τους στο σκοπό αυτό και αργότερα των ανησυχιών και των προτάσεών του μπροστά στο αβέβαιο μέλλον της εγκατάστασης των προσφύγων στο ελεύθερο κράτος όσο και για το μέλλον των διασπαρμένων ανά τον κόσμο παιδιών της Χίου. Κάτι σαν ημειπίσημος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στη Γαλλία, διατηρούσε επικοινωνία με φιλέλληνες από όλη την Ευρώπη για θέματα οικονομικής και ανθρωπιστικής βοήθειας στον ελληνικό Αγώνα, ενώ με τις ξένες πολιτικές προσωπικότητες, τους πολιτειολόγους και τους νομομαθείς αντάλλαζε ιδέες για το είδος της νομοθεσίας και του πολιτεύματος που

ταίριαζε σ' ένα αναδυόμενο εθνικό κράτος. Παράλληλα, ο κύκλος της αλληλογραφίας του Κοραή εξακολουθούσε να περιλαμβάνει τους έμπιστους φίλους που είχαν αναλάβει τη διακίνηση των εκδόσεών του, καθώς και άλλους παλαιότερους, αλλά και νέους επιστολογράφους. Σ' αυτούς συνέχιζε να εκμυστηρεύεται ό,τι καθημερινά τον απασχολούσε, ό,τι σχεδίαζε για το μέλλον, που δεν το έβλεπε μακριά, να σχολιάζει ενέργειες και συμπεριφορές, κυρίως στην Ελλάδα, αντίθετες με τη δημοκρατική του ευαισθησία, κ.λπ. Το τελευταίο του γράμμα χρονολογείται από 8 Μαρτίου 1833, γραμμένο δηλαδή ένα μόλις μήνα πριν από το θά-

νατό του. Η έγνοια του ογδονταπεντάχρονου γέροντα δεν είχε στο ελάχιστο μειωθεί για την πορεία των εκδοτικών του υποθέσεων και την πρόοδο της ελληνικής παιδείας.

«Πανταχόθεν της οικουμένης»

Το χρονολογικό, υπαινικτικό ως προς τη θεματολογία, διάγραμμα της «επιστολικής κοινολογίας» του Κοραή (αυτό τον όρο είχε καθιερώσει για την αλληλογραφία, νεολογισμό που μπήκε αργότερα στη γλώσσα μας) θα χρειαστεί να φωτιστεί και από ορισμένες άλλες πλευρές, προ-

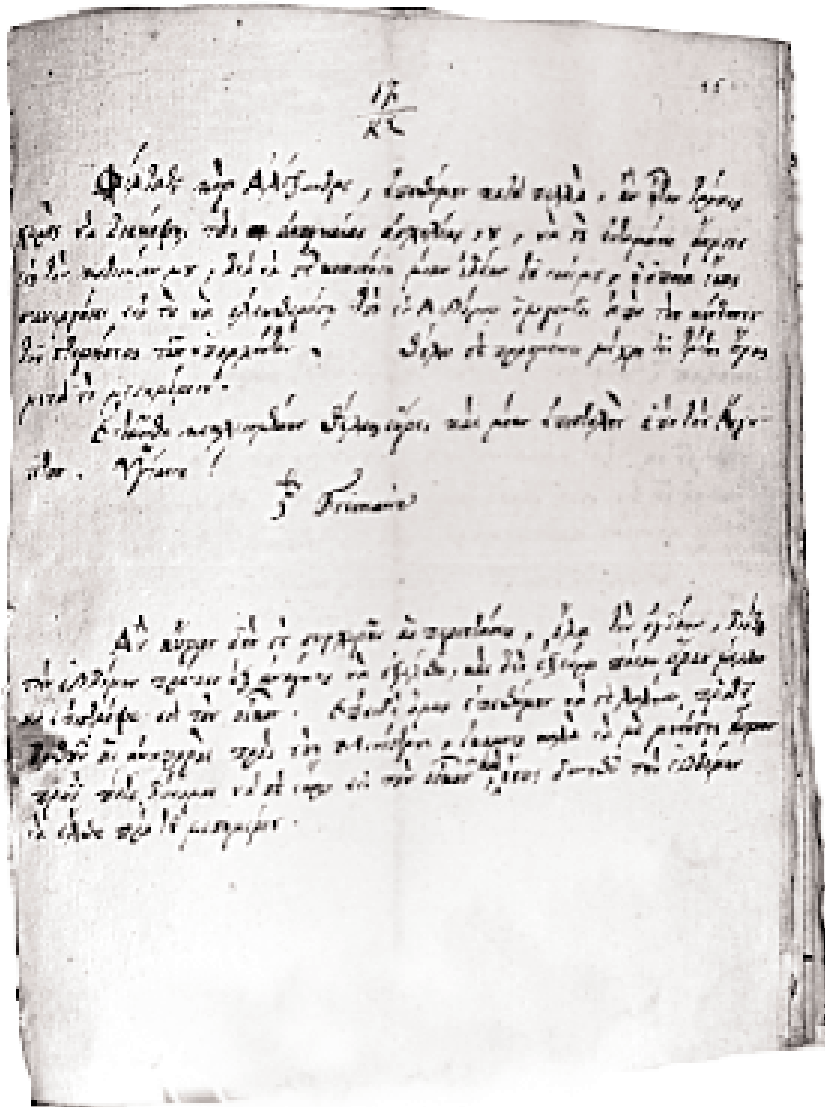
Συνέχεια στην 12η σελίδα

Συνέχεια από την 11η σελίδα

κειμένου να αναδειχθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Μιλήσαμε στην αρχή για το χωρίς προηγούμενο εύρος της χρονικής διάρκειας της αλληλογραφίας του. Παρ' όλα αυτά, οι μέχρι σήμερα γνωστές επιστολές του Κοραή εμφανίζονται ως προς τον αριθμό δυσανάλογες με τη χρονική έκταση της αλληλογραφίας: λίγο περισσότερες από 1.300. Οτι ο πραγματικός αριθμός τους ήταν πολλαπλάσιος συνάγεται από τις μαρτυρίες της ίδιας της αλληλογραφίας όσο και από τα ευρήματα που έρχονται ακόμη στο φως από διάφορα ιδιωτικά και δημόσια αρχεία. Π.χ. στα 1805, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Κοραή, τα ταχυδρομικά έξοδα της αλληλογραφίας του ανήλθαν σε 500 γαλλικά φράγκα, στο 1/4 δηλαδή, περίπου, από την ετήσια σύνταξη την οποία του είχε απονείμει ο σουλτάνος του γαλλικού κράτος. Ομως του 1805 είναι γνωστά μονάχα 24 γράμματα, η δαπάνη των οποίων δεν αντιστοιχούσε με κανένα τρόπο στα ποσά που ξόδεψε εκείνη τη χρονιά ο Κοραής. Και αν η αναφορά στο οικονομικό θέμα του πρόσφερε την αφορμή να μεμφιοιρήσει για την επιβάρυνση του φτωχού του βαλαντίου, άλλοτε τον καταλάμβανε αίσθημα δυσθυμίας από τη συνειδητοποίηση ότι ο χρόνος που καταλάμβανε στο γράψιμο των επιστολών ανέστελλε την πρόοδο του κύριου συγγραφικού και εκδοτικού του έργου. «Σε βεβαιώνω χωρίς υπερβολή» έγραφε το 1813 σε φίλο και συνεργάτη του «ότι μόνη η επιστολική κοινωνία μου αφαιρεί κατ' έτος τόσον καιρόν όσον χρειάζεται η έκδοσις ενός συγγραφέως». Στα 1824 και 1827, προς το τέλος πια της ζωής του, οι επιστολικές υποχρεώσεις του εξακολουθούσαν ν' αποτελούν αληθινό πονοκέφαλο. «Αλλά, φίλε», έγραφε το 1827 σε άλλο συνεργάτη του, «αι επιστολαί κατά πάσαν στιγμήν μου κατακλύζουν πανταχόθεν της οικουμένης την κεφαλήν. Από μόνην την Αφρικήν δεν είχ' ακόμη λάβειν επιστολήν· έλαβα κ' εκείθεν. Δεν αποκρίνομαι ουδ' είναι δυνατόν ν' αποκριθώ εις όλας· η μόνη των ανάγνωσις είναι αρκετή μάστιξ». Αναπάντητα ή όχι, τα γράμματα των ανεπιθύμητων όσο και των ευνοούμενων από τους επιστολογράφους του, φαίνεται ότι καταστρέφονταν από τον Κοραή (με ελάχιστες εξαιρέσεις) και σώθηκαν μόνο όσα οι αποστολείς τους είχαν την προνοητικότητα να κρατούν αντίγραφα τους. Ο αριθμός τους δεν ξεπερνά τα 235.

«Ηδονή των κόπων»

Φυσικά, η συχνότητα και πυκνότητα της αλληλογραφίας του δεν συνιστούσε το μοναδικό αίτιο για να τη θεωρεί χρονοβόρο καθήκον. Ο ίδιος, ως επιστολογράφος, λειτουργούσε με γενναιόδωρο τρόπο. Τα γράμματα και οι απαντήσεις του σπάνια είχαν βιαστικό ή τυπικό χαρακτήρα (επρόκειτο συνήθως τότε για επείγοντα ή σύντομα μηνύματα, συστατικές επιστολές, κ.λπ.). Στις περιπτώσεις ιδίως που οι αποδέκτες ανήκαν στο οικείο περιβάλλον του ή είχαν κερδί-

Επιστολή του Κοραή, στις 26 Νοεμβρίου (Frimaire, σύμφωνα με το επαναστατικό γαλλικό μηνολόγιο) 1800, προς τον Αλ. Βασιλείου: «Φίλτατε κυρ Αλέξανδρε, επεθύμουν (...) να σε κοινωνήσω μίαν ιδέαν του νοός μου (...) Ενταύθα κεκλεισμένην θέλεις εύρει και μίαν επιστολήν από την Αίγυπτο...».

σει την εμπιστοσύνη του ή ακόμη διαχειρίζονταν υποθέσεις σοβαρές και μεγάλες που αφορούσαν το συμφέρον του έθνους και της παιδείας, δεν λογάριάζε χρόνο και κόουραση, αντίθετα, το αισθανόταν ως «ηδονή των κόπων» να τους μεταδίδει όσο το δυνατόν διεξοδικά και πειστικά, ώστε να τους εντυπωθούν βαθιά οι σκέψεις, οι προβληματισμοί και τα

Ο Αλέξανδρος Κοντόσταυλος (1789-1865) έμπορος στο Λονδίνο, ανήκει στον διευρυμένο κύκλο επιστολικών επαφών του Κοραή, εκείνων με τους οποίους τον ένωσε η κοινή έγνοια για συνδρομή της βασανισμένης Χίου (Συλλογή Γ. Δημακόπουλου).

συναισθήματά του για τα τρέχοντα και καθημερινά ζητήματα ή για γενικότερες κρίσιμες εθνικά καταστάσεις, στις οποίες ήταν στραμμένο το ενδιαφέρον του. Την αναλυτική αυτή μέθοδο γραφής την αναγνωρίζουμε ήδη στα πρώτα επιστολογραφικά του δείγματα, από το εκτενές γράμμα του 1774 προς τους συνεταίρους του έως τα γράμματα-ποταμούσι από το Μονπελιέ, και το επαναστατημένο Παρίσι. Μήπως όμως δεν πρόκειται για ιδιότητα αποκλειστικά του επιστολικού του λόγου, αλλά για καθολικό γνώρισμα της γραπτής έκφρασης του Κοραή;

Όπως και να είναι, χαρακτηριστικές εμφανίζονται οι στιγμές από την άποψη της διαχείρισης του συγγραφικού χρόνου των επιστολών, όταν ο Κοραής, σκυμμένος πάνω στο επιστολόχαρτο, αναγκαζόταν από διάφορες αιτίες να διακόψει το γράψιμο για να το συνεχίσει την επομένη, ενίοτε και τις επόμενες ημέρες, ή όταν ενσωμάτωνε στις επιστολές λυτά φύλλα με εμπιστευτικά υστερόγραφα, των οποίων κατά κανόνα ζητούσε την καταστροφή. «Εις το πυρ το φύλλον τούτο», «κάυσε την επιστολή», ήταν τυπικές εκκλήσεις σε παρόμοιες περιπτώσεις. Αλλωστε ο κίνδυνος των ανεπιθύμητων διαρροών τον υποχρέωσε να εφεύρει αρκετά νωρίς ένα συνθηματικό κώδικα μετωνυμιών και αρχικωνύμων, κάτω

από τα οποία υποκρύπτονταν γνωστά στους επιστολογράφους πρόσωπα και με τα οποία αντικαθιστούσε στα γράμματα την υπογραφή του, π.χ. Ο.Ο. ή το αντίστοιχο λατινικό Q.N. (ον οίδας, quem post= αυτός που ξέρεις). Αξίζει ακόμη να προστεθεί ότι στα χρόνια του Αγώνα έως το θάνατό του, εκτελώντας το καθήκον του επιστολογράφου, προτιμούσε συχνά να γράφει με το τρεμάμενο γεροντικό του χέρι απλώς τα σχέδια των επιστολών και να εμπιστεύεται την καθαρογράφησή τους στο σταθερό χέρι του γραμματικού του ή των Ελλήνων φοιτητών που σύχναζαν στην κατοικία του και τον βοηθούσαν εθελοντικά. Των περισσότερων από τα γράμματα αυτά έχει σωθεί μόνο το πρόχειρο του Κοραή. Οπου τυχαίνει να έχει φτάσει έως εμάς και το οριστικό καθαρόγραφο κείμενο, είναι ενδιαφέρον να διαπιστώνει κανείς τις μεταβολές, φραστικές ή και ουσίας, όσες είχαν επέλθει σε σχέση με το αρχικό σχέδιο, εξάπαντος με την υπαγόρευση ή τη συναίνεση του συντάκτη τους. Ενδειξη επίσης κόουρασης και αδυναμίας αποτελούν και οι παραχρονολογήσεις ορισμένων επιστολών, οφειλόμενες στον ίδιο τον Κοραή. Τα ακούσια αυτά λάθη στις χρονολογίες μπορεί να μην είχαν τόση σημασία για τους αποδέκτες των γραμμάτων του όση ασφαλώς έχουν σήμερα για την ιστορική έρευνα, που βασίζει το έργο της στις πηγές.

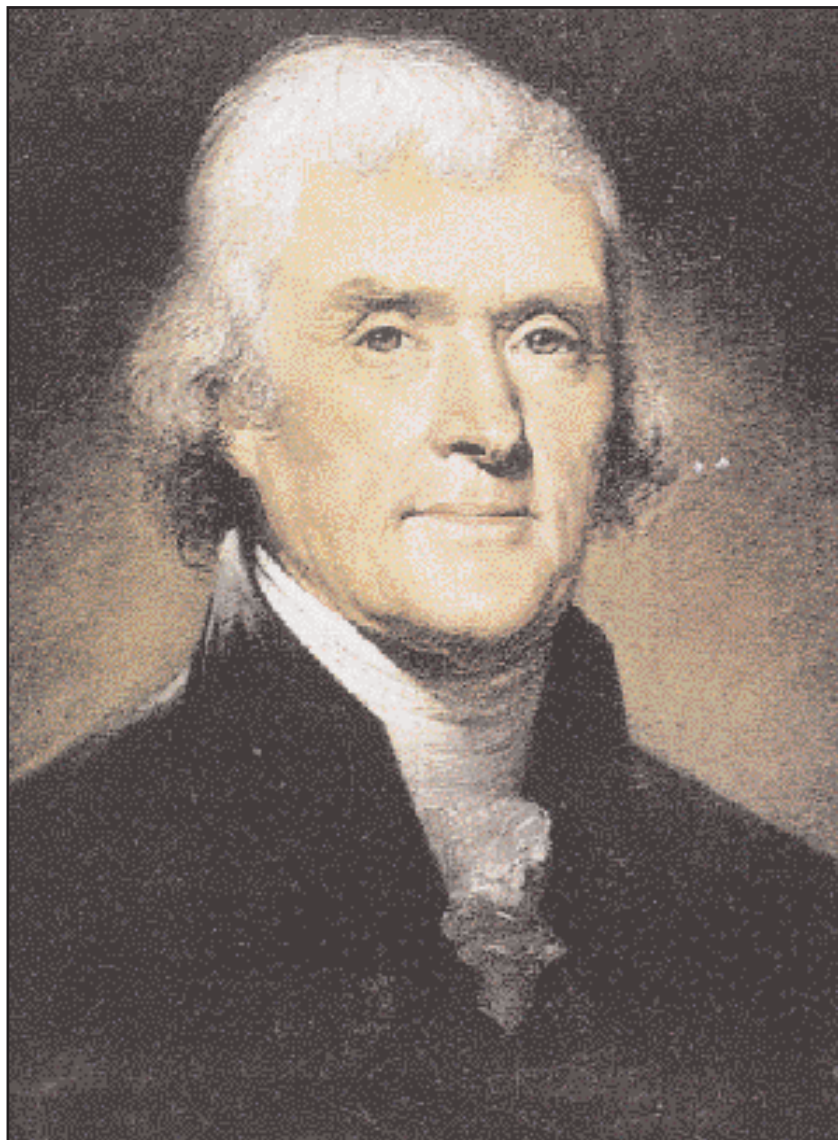
Αλ. Βασιλείου, Ιάκ. Ρώτας, Δημ. Λώτος

Οι περίπου 1.300 δημοσιευμένες κοραϊκές επιστολές αναλογούν σε 118 Έλληνες και 70 ξένους αποδέκτες από τρεις ηπειρούς, Ευρώπη, Ασία, Αμερική (δεν γνωρίζουμε αν ο Κοραής απάντησε στο γράμμα που, όπως είδαμε να διαβεβαιώνει, έλαβε από την Αφρική). Η κατανομή εν τούτοις αυτή είναι παραπλανητική. Στην πραγματικότητα τα 3/4 και πάνω της αλληλογραφίας τα διεκδικούν 22 μόνο πρόσωπα, 15 Έλληνες και 7 ξένοι, παραλήπτες ο καθένας δέκα τουλάχιστον κοραϊκών γραμμάτων. (Οι υπολογισμοί στηρίχθηκαν στην εξατομική έκδοση της Αλληλογραφίας από τον Όμιλο Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, με την επιστοασία του Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα 1964-1984, καθώς και σε όσες νέες επιστολές δημοσιεύτηκαν έκτοτε). Εντυπωσιάζει βέβαια η περίπτωση του Αλέξανδρου Βασιλείου, του λόγιου Ηπειρώτη εμπόρου της Βιέννης, που φρόντισε να διαφυλάξει όχι μόνο τις 325 επιστολές που του απηύθυνε ο μεγάλος του φίλος, αλλά και όσες άλλες προς Κοραή έφτασαν στα χέρια του συνημμένες σε γράμματα του τελευταίου. Υπήρξε το πιο έμπιστο και εχέμυθο πρόσωπο, δεξί του σε ό,τι είχε να κάνει με τις εκδοτικές του υποθέσεις, τις καθημερινές δραστηριότητές του αλλά και τις παρεμβάσεις στα ελληνικά πράγματα, ιδίως την εποχή των γλωσσικών αγώνων. Ανάλογη εύνοια επιφύλαξε ο Κοραής και στον Τζιώτη έμπορο της Τεργέστης, Ιάκωβο Ρώτα, που μετά

το θάνατο του Βασιλείου (1818) τον διαδέχθηκε στην τιμητική θέση του άμεσου συνεργάτη του. Οι 120 και πάνω επιστολές που του έστειλε, απηχούν μια σχέση αμοιβαίας εκτίμησης στενή και διαρκή.

Τελικά, η νεοελληνική γραμματεία στον Ρώτα χρωστάει τη διάσωση του επιστολικού υλικού που βρισκόταν στην κατοχή του Βασιλείου και που, μαζί με το υλικό του δικού του αρχείου, συγκροτούν τον κύριο κορμό της κοραϊκής αλληλογραφίας. Στον ίδιο άλλωστε φίλο και θαυμαστή του Έλληνα σοφού, κι ενώ είχε ήδη προηγηθεί, το 1818, άρνηση του Κοραή σε πρότασή του να συναινέσει στη δημοσίευση των επιστολών, οφείλεται η έκδοση στην Αθήνα, το 1839 και το 1841, δύο τόμων, με αξιοποίηση μέρους της πλούσιας συλλογής του. Δεν είναι περιεργό ότι στο αρχείο Ρώτα μπορεί να φυλλομετρήσει κανείς, ανάμεσα σε άλλα, και μια σειρά από αντίγραφα καμωμένα με το χέρι του των περιφημων γραμμάτων του Κοραή, με τις περιγραφές και τις εντυπώσεις του από τον καιρό των σπουδών του στο Μονπελιέ και της παραμονής του στο επαναστατημένο Παρίσι στα τέλη του 18ου αιώνα. Ο Ρώτας, εγκαταστημένος, σε νεαρή ηλικία, στη Σμύρνη, ήταν ασφαλώς ένας από τους ακροατές στις δημόσιες συγκεντρώσεις όπου διαβάζονταν τα γράμματα από τον ευτυχή παραλήπτη τους, τον μουσικολογιάτη Πρωτοψάλτη της πόλης, Δημήτριο Λώτο. Γοητευμένος από τις αφηγήσεις του Κοραή και τον καινούργιο κόσμο που αποκαλύπτονται, έσπευσε να τις αντιγράψει και να τις κρατήσει ζηλότυπα στα χαρτιά του. Οι επιστολές στον Πρωτοψάλτη, 36 τον αριθμό, είδαν το 1838, πέντε μόλις χρόνια μετά το θάνατο του Έλληνα σοφού, το φως της έντυπης δημοσιότητας πρώτες απ' όλες τις συλλογές κοραϊκών επιστολών, όχι όμως με βάση τις πηγές του αρχείου Ρώτα. Πολύ αργότερα, το 1880, μεταφράστηκαν και δημοσιεύτηκαν στα γαλλικά, και έγινε έτσι δυνατόν να αξιοποιηθούν από τη γαλλική ιστοριογραφία.

Λαμβάνοντας ως κριτήριο το στοιχείο της συχνότητας, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις ακόμη κύκλους ευνοούμενων επιστολογράφων του Κοραή. Στον πρώτο ανήκουν οι ξένοι ελληνοιστές και εκδότες. Εδώ δεσπόζει η μορφή του Γάλλου Chardon de la Rochette (του Ροχετίου, όπως τον είχε εξελληνίσει ο Κοραής), με τον οποίο αντάλλαξε πάνω από 110 επιστολές την τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα, δηλωτικές όχι μόνο της φιλολογικής τους σοφίας αλλά και της μεγάλης οικειότητας που διέκρινε τις σχέσεις τους. Κοντά σ' αυτόν θα πρέπει να αναφερθούν ο λόγιος Γάλλος εκδότης και φιλέλληνας Αμβρόσιος Φιρμίνος Διδότος (Ambroise-Firmin Didot) καθώς και οι Γάλλοι φιλόλογοι d' Ansse de Villoison, La Porte du Theil, Francois Thurot, ο γεωγράφος Barbié du Bocage, και ο Ελβετός ελληνοιστής Pierre Prénost, με τους περισσότερους από τους οποίους συνεργάστηκε σε εκδόσεις αρχαίων Ελλήνων

Αριστερά: Τόμας Τζέφερσον (1743-1829), πολιτικός φιλόσοφος, κύριος συντάκτης της Διακήρυξης της (αμερικανικής) Ανεξαρτησίας και τρίτος Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών. Ανήκε στις επιφανείς προσωπικότητες με τις οποίες είχε διασυνδέσεις ο Κοραής (πίνακας του Ρ. Πιλ). Πάνω: Ο Άγγλος φιλόσοφος, οικονομολόγος και θεωρητικός της νομικής επιστήμης, Τζέρεμι Μπένθαμ (1748-1832). Η διασύνδεση του Κοραή με τον Μπένθαμ αποσκοπούσε στη συνδρομή του στη θεμελίωση μιας ευνομούμενης και ελεύθερης νέας Ελλάδας (πίνακας του H. W. Pickersgill, 1829. Λονδίνο, National Portrait Gallery).

συγγραφέων. Δεν πρέπει να παραλειφθεί και ο Ολλανδός πάστορας Βερνάρδος Κέυνος (Bernhard Keun), ο άνθρωπος που τον ποδηγέτησε πνευματικά και ηθικά στα νεανικά του χρόνια στη Σμύρνη και που του χρεωστούσε γι' αυτό απέραντη ευγνωμοσύνη. Με όλους αυτούς και γενικά με τους ξένους, ο Κοραής επικοινωνούσε στη γαλλική γλώσσα, ενώ κάποτε χρειάστηκε να χρησιμοποιήσει τα ιταλικά και τα λατινικά, γλώσσες που γνώριζε επίσης.

Στην επαναστατημένη Ελλάδα

Ο δεύτερος κύκλος περιλαμβάνει τους δημόσιους άνδρες, πολιτικούς και στρατιωτικούς, τις τοπικές αρχές και τα θεσμικά σώματα στην επαναστατημένη Ελλάδα. Αν και οι πολιτικοί, όπως ο Γεώργιος Κουντουριώτης, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο Ιωάννης Καποδίστριας (πριν από τη ρήξη των σχέσεών τους), μονοπώλησαν σχεδόν, όπως ήταν φυσικό, την προσοχή του Κοραή, οι σαράντα και πλέον επιστολές που έστειλε μέσα σε οκτώ χρόνια σ' αυτούς που διήθυσαν στρατιωτικά τον Αγώνα (Δ. Υψηλάντης, Οδυσσέας Ανδρούτσος, Ανδρέας Μιαούλης, Κωνσταντίνος Κανάρης κ.ά) και σε όσους είχαν αναλάβει τα ηνία της πολιτικής διοίκησης των ελευθερωμένων εδαφών της Ελλάδας, αποδεικνύουν, σε παράλληλη τροχιά με τα προλεγόμενα των εκδόσεών του, την αγωνία του

να επιτύχει το εθνικό κίνημα και να οικοδομηθεί γρήγορα το νέο κράτος, εντασσόμενο στους κόλπους των ευρωπαϊκών εθνών. Γι' αυτό άλλωστε οι διασυνδέσεις του με επιφανείς πολιτικές προσωπικότητες και νομομαθείς, όπως ο Αμερικανός Thomas Jefferson (ο κατοπινός πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής) και ο Άγγλος φιλόσοφος Jeremy Bentham, αποσκοπούσαν να θωρακίσουν τη νομιμότητα και την ευνομούμενη λειτουργία της ελεύθερης πολιτείας.

Στον τρίτο κύκλο, τον πιο διευρυμένο και με τη μεγαλύτερη πυκνότητα από την άποψη των επιστολικών επαφών, ανήκουν εκείνοι με τους οποίους τον ένωνε η κοινή φροντίδα για την προκοπή και αργότερα, μετά την καταστροφή του 1822, για τις μελλοντικές τύχες της ιδιαίτερης πατρίδας, αλλά και η ευγνωμοσύνη του για τη συμπαράστασή τους στο έργο του: οι Χιώτες. Ο Νεόφυτος Βάμβας, αρχιδιδάσκαλος στο γυμνάσιο της Χίου και στη συνέχεια σε άλλα μέρη της επαναστατημένης Ελλάδας, ο Κων. Κοκκινάκης, εκδότης του «Λόγιου Ερμή» στη Βιέννη, οι έμποροι Ιωάννης Βαρβάκης στη Ρωσία, Παντολέων Βλαστός στο Αμστερνταμ και τη Βιέννη, Ζανής Βλαστός στην Τεργέστη, Αλέξανδρος Κοντόσταυλος στο Λονδίνο, τη Μάλτα και την Ελλάδα, οι αδελφοί Θεόδωρος και Ιωάννης Πρασακάκης μαζί με τη γυναίκα του πρώτου Πουλχερία, στη Μασσαλία, και γενικά οι εκπρόσωποι των χιακών παροι-

κιών της Διασποράς, είχαν το προνόμιο να είναι οι αποδέκτες των περισσότερων από τα 280 γράμματα που έστειλε ο Κοραής στους ανά την Ελλάδα και την Ευρώπη συμπατριώτες του.

Η αναφορά στην Πουλχερία Πρασακάκη δίνει την αφορμή να πούμε ότι τα γυναικεία πρόσωπα δεν λείπουν από την αλληλογραφία του, αριθμούνται καμιά δεκαριά (η ασάφεια ως προς τον πραγματικό αριθμό οφείλεται στην άγνοιά μας αν ο Κοραής απάντησε τελικά σε κάποια γράμματα που έλαβε από γυναίκες). Ανάμεσά τους η Ευανθία Κάιρη, η Ελισάβετ Υψηλάντη, η Ελισάβετ Πετσιπού, η Βαρβάρα Βασιλείου και η Μαρία Ρώτα καθώς και οι φιλελληνίδες Jeanne Wyttenbach, η Mme Thurot και η δεσποινίς d' Hervilly. Σύζυγοι ή χήρες φίλων του, αδελφές ή θυγατέρες τους, μητέρες σπουδαστών του Παρισιού, οι Ελληνίδες και οι Ευρωπαίες που αλληλογράφησαν μαζί του ευτύχησαν, σε αντάλλαγμα του σεβασμού και του θαυμασμού που έτρεφαν γι' αυτόν, να δεχτούν την ενθάρρυνσή του για την απασχόλησή τους με τα γράμματα, που πιστοποιούσε τη συμμετοχή της γυναίκας στην αναγέννηση της παιδείας, την προτροπή να συνεχίσουν να ενδιαφέρονται για την ανατροφή και την πρόοδο των παιδιών τους, καθώς και τις ευχαριστίες του εξ ονόματος των αγωνιζόμενων Ελλήνων για την ηθική και χρηματική βοήθεια που πρόσφεραν στον υπέρ της ελευθερίας αγώνα.

Ο ανεξάντλητος Αδ. Κοραΐς

Πρόταση για μια νέα ανάγνωση του συνολικού του έργου

Του **Αλκη Αγγέλου**

Ομότιμοι καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Ο ΚΟΡΑΪΣ, σε επιστολή του, το 1791, προς τον Δημήτριο Λώτο, περιγράφοντας την πομπή μετά την ανακομιδή των λειψάνων του Βολταίρου για την ταφή τους στο Πάνθεον στο Παρίσι, καταλήγει: «Πολλοί και από το γένος μου, ίσως και εγώ ο ίδιος, ήθελον είναι την σήμερον ισότιμοι του Βολταίρου αν η υμετέρα τυραννία δεν είχε καταστήσει στείραν και άγονον την καρποφόρον μητέρα των σοφών, Ελλάδα».

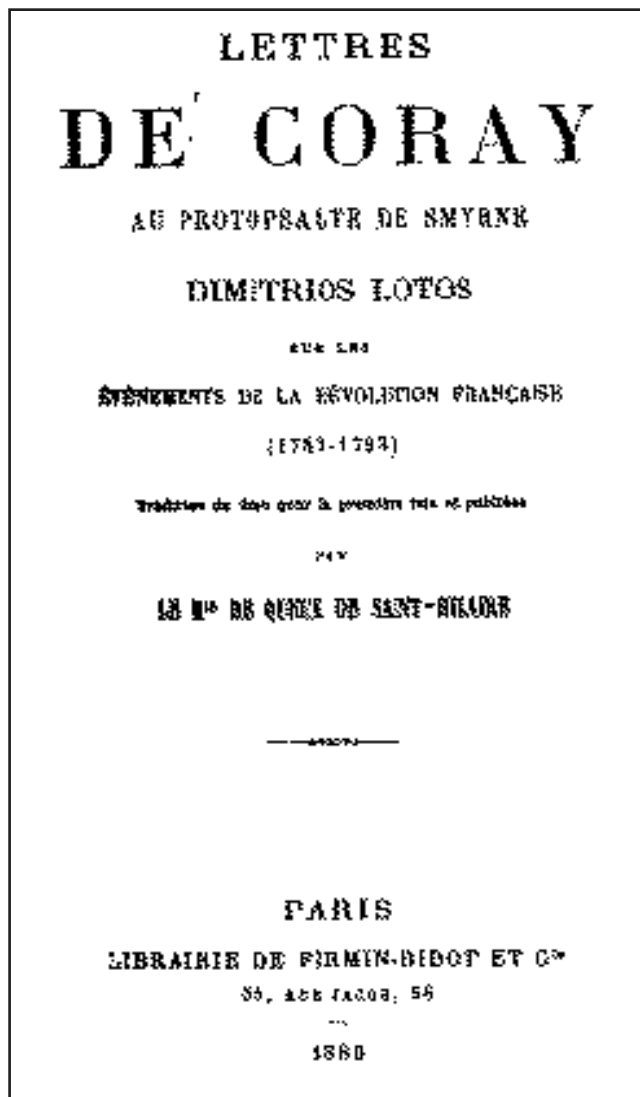
Τον Γενάρη, εξάλλου, του 1803, λίγες μέρες αφού έχει διαβάσει στην Εταιρεία των Ανθρωποτηρητών το Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως της Ελλάδος, αφηγείται στον Αλέξανδρο Βασιλείου τα σχετικά: «Από την αποδοχή των Ανθρωποτηρητών εσυμπέρανα, φίλε, ότι ήτον αναγκαίον να γένη το Υπόμνημα τούτο ως μια διαμαρτυρία (protestation) διά το μέλλον, καθώς και φανερά και sans façon το είπα προς το τέλος του Υπομνήματος ότι εάν ποτέ η τύχη φέρη τα όπλα των εις την Ελλάδα, δεν πρέπει διά τούτο να νομίσωσι ότι αυτοί πρώτοι θέλουσι φέρει και τα φώτα, επειδή οι Γραικοί, έτι υπό τον ζυγόν όντες εκατάλαβαν την ανάγκην των φώτων και χωρίς εξωτερικής βοηθείας, τα ζητούν και τα φέρουσι πανταχόθεν εις την Ελλάδα».

Τον Νοέμβριο του 1808, τέλος, απευθυνόμενος πάλι στον Βασιλείου, θα παρατηρήσει: «Εγώ αν και φυσικά εχθρός της πολυτελείας, ηναγκάσθην να εξοδευθώ, όχι μόνον εις αύξησιν της βιβλιοθήκης μου (το οποίοον είναι αναγκαίον), αλλά και εις ολίγην ευπρέπειαν της κατοικίας μου. Και τούτο διά την τιμήν του γένους μου». Και καταλήγει: «Δεν έρχεται κανείς σοφός εκ της αλλοδαπής όστις δεν επιθυμεί να έλθη προς εμέ και να με γνωρίση».

Ομοιες ή σχετικές κρίσεις και παρατηρήσεις ασφαλώς και θα μπορούσε να αποθησαυρίσει κανείς πολλές από τον αδιάκοπο διάλογο τον οποίο είχε αρχίσει από νωρίς ο Κοραΐς με τους συμπατριώτες του, μέσα απ' όλα τα είδη του λόγου που είχε χρησιμοποιήσει κατά καιρούς για να εκφρασθεί: Επιστολές, Προλεγόμενα, Διάλογοι, φυλλάδια, μεταφράσεις κ.λπ.

Το οξύτερο πνεύμα

Το συμπέρασμα θα ήταν πάντοτε το ίδιο: ο Κοραΐς πιστεύει. Πιστεύει, κατ' αρχήν, στους συμπατριώτες του, με τους οποίους βρίσκεται σε σταθερή επικοινωνία, όχι μόνο με το γραπτό λόγο αλλά και με τον προφορικό. Ο,τι λοιπόν τον κατηγορεί ο μεγάλος του αντίπαλος, ο Κοδρικάς,

«Επιστολές του Κοραΐ στον Πρωτοψάλτη της Σμύρνης Δημήτριο Λώτο, για τα Συμβάντα της Γαλλικής Επανάστασης» (1782-1793). Εκδόση στα γαλλικά της «Librairie de Firmin Didot et Cie», Παρίσι, 1880. Ο Κοραΐς είναι αναζητητικός, ψάχνει, ενημερώνεται –και, κυρίως, ενδιαφέρεται να μάθουν και οι άλλοι για τα όσα κοσμολογικά ζει στην Ευρώπη των μεγάλων ανατροπών.

να, όπου τον είχε στείλει για εμπόριο ο πατέρας του, όταν σε ηλικία 26 ετών γράφει: «Εφαντάσθηκα να κάμω πράγματα όπου να μη τα έκαμε ποτέ Ρωμαίος εδώ». Με ποιο τρόπο; «Νεωτεριστής, στη δεύτερη περίοδο, αξιοποιεί, χωρίς να εγκαταλείπει τους δρόμους του παραδοσιακού εμπορίου, τις παρατηρήσεις του για το πώς λειτουργούν οι μηχανισμοί της οικονομικής ζωής σε μια από τις πρωτεύουσες του ευρωπαϊκού καπιταλισμού και προσπαθεί να ευθυγραμμίσει την επιχείρησή του: από μεταπωλητής θέλει να γίνει εκσυγχρονισμένος καπιταλιστής επιχειρηματίας»¹.

Ο Κοραΐς λοιπόν ψάχνει. Είναι σαν να έχει αφομοιώσει απολύτως το αξίωμα του Διαφωτισμού: Aude sapere. Είναι αυτό ακριβώς που λέει σήμερα ο Γάλλος ιστορικός Lucien Febvre: «Ιστορικός δεν είναι εκείνος που ξέρει, είναι εκείνος που ψάχνει». Με τη διαφορά ότι ο Κοραΐς δεν είναι ιστορικός, αλλά ακριβώς το αντίθετο. Ψάχνει δηλαδή για το μέλλον. Σε ολόκληρη ζωή, άλλωστε, δεν έκανε τίποτε άλλο παρά να ψάχνει. Αποδείξεις υπεραφθονούν: σταματώ, εντελώς πρόχειρα, σε μερικές: *Memoire* (Υπόμνημα στον Βίο του) και μόνο θα ονοματίσει το θαυμαστό εκείνο κείμενο στο οποίο συμπυκνώνει ολόκληρο το πνεύμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού: *Υλη Γαλλογραικικού Λεξικού* θα αποκαλέσει το σχετικό λεξικό του, ενώ με τον όρο *Ατακτα* καλύπτει το θησαυρό των γλωσσολογικών του αναζητήσεων. *Αυτοσχέδιοι Στοχασμοί*, εξάλλου, είναι ο όρος που χρησιμοποιεί για να χαρακτηρίσει ολόκληρο το φάσμα των συστηματικών του προτάσεων σε θέματα γενικότερης παιδείας. Και, τέλος, *Προσωρινόν*, αποκαλεί το *Πολίτευμα* που οραματίζεται για την απελευθερωμένη πατρίδα του.

Τεράστια κληρονομιά

Η κληρονομιά που μας άφησε από την πλούσια αυτή διερευνητική εργασία του είναι απερίφραστα τεράστια. Αν μάλιστα διαθέταμε σήμερα μεγαλύτερο ποσοστό από την Αλληλογραφία του –υπολογίζεται ότι διαθέτουμε λιγότερο από το 20% περίπου– θα είχαμε στη διάθεσή μας ένα έργο απολύτως ολοκληρωμένο, που θα μας επέτρεπε να τον τοποθετήσουμε με μεγάλη ασφάλεια στην εποχή του. (Η μέριμνα που επέδειξαν, εξάλλου, οι επίγονοί του για την επιβίωση του έργου υπήρξε η καλύτερη δυνατή και είχε ως απόληξη τη δημοσίευση το 1889-90 του τρίτου έργου του Δημήτριου Θερεϊανού, *Αδαμάντιος Κοραΐς*. Η συστηματική βιοεργονογραφική ανάλυση του Κοραΐ έγινε με τέτοια πληρότητα, ώστε το έργο

προκειμένου για τη γλώσσα πως «εγυμνάσθη εις ξένους τόπους, μεταξύ των πηγαινοερχομένων καραβοκυρών, και των παρεπιδήμων πραγματευτών», αποτελεί τον σπουδαιότερο έπαινο για την κοινωνική συμπεριφορά του. Πιστεύει όμως κυρίως στον εαυτό του. Δικαίως. Σήμερα, με την ασφάλεια που μας χαρίζει ο χρόνος, δεν θα ήταν άσκοπο να διατυπωθεί και από τη θέση αυτή, ότι είχε αναφερθεί παλαιότερα από κορυφαίο ιστορικό της εποχής, ότι δηλαδή ο Κοραΐς αποτελεί για τον Ελληνισμό ως συνέχεια το οξύτερο και διεισδυτικότερο πνεύμα μετά τον Αριστοτέλη.

Με αυτά τα δεδομένα είναι φυσικό ο σημερινός μελετητής να αισθάνεται τη διάθεση να υποβάλει κάποια ερωτήματα. Ο Κοραΐς είναι ένας ρεαλιστής πνευματικός άνθρωπος, που ζει κατά την περίοδο μεγάλων μεταβολών στην παγκόσμια ιστορία, στο κέντρο ακριβώς της Ευρώπης. Συγκεκριμένα:

α. Συνέλαβε ο Κοραΐς τον παλμό της εποχής μέσα από τις παντοειδείς εκδηλώσεις της;

β. Πέτυχε να τις βαθμολογήσει και να τις ταξινομήσει;

γ. Αυτή η διεργασία τού επέτρεψε

να συνθέσει μια πραγματικότητα που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της πατρίδας του, με την προοπτική πάντοτε της απελευθέρωσής της;

δ. Εκφράζεται και πώς αυτή η σύνθεση μέσα από το έργο του;

Ας περάσουμε τώρα σε μια πρώτη βασική παρατήρηση ως προς τον σκεπτόμενο Κοραΐ. Θεωρώ ότι τον εκφράζει απολύτως ένα κοινό και εκχυδαϊσμένο πια σήμερα ρήμα: προβληματίζεται.

Ασφαλώς και δεν ήταν ο πρώτος, ασφαλώς και δεν ήταν ο μόνος. Είναι το χαρακτηριστικό της εποχής και του Διαφωτισμού, να προβληματίζεται. Προβληματίζεται δηλαδή, π.χ., ο Μοισιόδαξ και ο Καταρτζής, καθώς στην Ευρώπη, παράλληλα, προβληματίστηκε, π.χ. ο Vico και ο Herder.

Τον προβληματισμό όμως του Κοραΐ δεν τον εγέννησε ο Διαφωτισμός: ήταν συμφυής προς το χαρακτήρα του. Δίνει, με άλλα λόγια, την εντύπωση από το σύνολο της δράσης του και του έργου του, πως είναι ένα άτομο που σε όλη τη ζωή έψαχνε. Ετσι, δεν ήταν πάντοτε από τα νιάτα του, ανήσυχος και διερευνητικός και σε χώρους μάλιστα που του ήταν μάλλον ασυμπαθείς; Με αυτό το σκεπτικό δεν κινείται στο Αμοτερ-

ως σύνολο να ξεπεράσει την εποχή του και να παραμείνει αναντικατάστατο έως σήμερα.)

Ο ίδιος δεν είναι καθόλου φειδωλός σε κάθε λογής εξομολογήσεις. Το 1829 λοιπόν, τέσσαρα δηλαδή χρόνια πριν πεθάνει, όταν συντάσσει το *Bio* του, τον οποίον δικαίως χαρακτήρισε ο Κωνσταντίνος Αμαντος ως «ένα από τα κλασικά έργα όλης της νεοελληνικής λογοτεχνίας», μοιάζει να μας κλείνει το μάτι, για να αναζητήσουμε τη διαρθρωτική σύνθεση του έργου του: «Τας μέχρι τούτου απορίας μου περί της εις την πατρίδα επιστροφής, τας οποίας είχε μετριάσει ο θάνατος των γονέων μου, έλυσε πλέον ολότελα η πολιτική μεταβολή της Γαλλίας, και απεφάσισα αμεταθέτως να μη συζήσω εις το εξής με τυράννους. Τούτο ηύξησε και την οποίαν έτρεφα επιθυμίαν προ πολλού να συνεργήσω το κατά δύναμιν εις την παιδείαν των ομογενών μου και μάλιστα αφού επληροφορήθην, ότι η αύξησης και εξαπλώσεως της παιδείας εις το Γαλλικόν έθνος εγέννησε τον έρωτα της ελευθερίας. Μόνον μέσον τούτῃς συνεργίας εύρισκα τας εκδόσεις των ελληνικών συγγραφέων με μακρά προλεγόμενα εις την κοινήν γλώσσαν...».

Νομίζω ότι τα δύο αυτά ρήματα στα οποία σταθήκαμε έως τώρα «πιστεύει» και «ψάχνει», αρκούν για να διατυπωθεί μια γενική απάντηση στα ερωτήματα που διατυπώθηκαν ήδη. Ας την υποβάλουμε σε μορφή ερωτήματος, όσο και αν ηχεί παράδοξα παρόμοια θέση. Μπορούμε να διαρθρώσουμε το σύνολο του έργου του Κοραή, ώστε να το διαβάσουμε πλέον ως ένα σύνολο; Ασφαλώς και ακούγεται ευχάριστα σήμερα παρόμοιο ερώτημα, όπου η ερμηνευτική μας διάθεση επιθυμεί να εκφράζεται μέσα από συνολικές θεωρήσεις, δεν μπορεί όμως να αποτελέσει αυτοσκοπό. Αυτονόητο όμως, πως χρειάζεται να ανιχνεύσουμε και κάποια γενικότερη πρόθεση του Κοραή. Γι' αυτό, άλλωστε, αποτελεί σύνολο. Ποια όμως μπορεί να είναι αυτή; Δεν είναι ανάγκη να απομακρυνθούμε: μας το ανέφερε λίγο πιο πάνω: «Να συνεργήσω και εγώ εις την παιδείαν της πατρίδος μου». Κουβέντα απλή και καθαρή και κάπως γενική ασφαλώς. Αν περιορισθούμε στο γράμμα, θεωρώ πως θα αδικήσουμε και τον ίδιο, αλλά και τη δική μας κρίση. Πιστεύω δηλαδή πως οι φιλοδοξίες του πάνε πολύ πιο πέρα. Δεν είναι ούτε η παιδεία, με τη στενότερη έννοια της εκπαίδευσης ούτε με την ευρύτερη της κουλτούρας, ό,τι θα επιθυμούσε κατά βάθος να προσφέρει ο Κοραής. Ασφαλώς και βλέπει το έργο του μέσα από ένα πνεύμα μεσιανισμού που θαμποφένγει στις προσπάθειες και άλλων, ώστε να αποτελεί χαρακτηριστικό της εποχής. Μέσα όμως από τη γενικότερη αυτή θεώρηση έχει να κερδίσει την αναζήτηση ισορροπίας ανάμεσα στις εκφάνσεις που θα λάβουν οι επιμέρους προτάσεις του, κάτι που δεν

Ο Παναγιώτης Κοδικιάς (1762-1827), λόγιος, γραμματικός του ηγεμόνα της Βλαχίας Μιχ. Σούτσου και διπλωμάτης. Η Γαλλία υπήρξε και για τον Κοδικιά δευτέρα πατρίδα. Η μελέτη του «Observations sur (...) le grec moderne» έδωσε το έναυσμα της αντιπάθειας του Κοραή προς αυτόν και ξεκίνησε μια από τις μεγαλύτερες φιλολογικές διαμάχες του νεότερου ελληνισμού.

μπορεί να γίνει, όταν είναι απλώς φορέας ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού στοιχείου.

Το μέλλον της πατρίδας

Εκείνο, λοιπόν, που θεωρώ ότι επιθυμεί να προσφέρει ο Κοραής και για το οποίο έχει συνείδηση από μιας αρχής ότι συνεργεί, είναι το σύνολο

ενός νέου πολιτισμού για την αναγεννημένη πατρίδα του, τώρα που αρχίζει και πιστεύει πως η διεθνής συγκυρία θα οδηγήσει την Ελλάδα στην πολιτική ελευθέρωση. Πώς θα μπορούσε να σκεφθεί και να δράσει ένας πνευματικός άνθρωπος με τη δική του έντονη ιδιοσυγκρασία, τώρα που έχει απόλυτη συνείδηση της υπεροχής του ανάμεσα στους ομόλογους συμπατριώτες του, αλλά και

μία εξέχουσα θέση ανάμεσα στους Ευρωπαίους συναδέλφους του, τώρα, τέλος, που είναι καλά πληροφορημένος πόσο ισχύει ο λόγος του στους συμπατριώτες του; Πώς θα μπορούσε να αντιδράσει ένας πνευματικός άνθρωπος που ζει σε μια εποχή μεγάλων προσδοκιών και πιστεύει απόλυτα στο Διαφωτισμό, ως τον μοναδικό δρόμο που θα οδηγήσει με ασφάλεια στην απελευθέρωση της πατρίδας του; Επόμενο είναι, λοιπόν, να οραματίζεται το μέλλον της. Ψάχνει, λοιπόν, να ανακαλύψει τις συνιστώσες για μια προσδοκώμενη νέα πραγματικότητα. Έτσι μάλλον πρέπει να τον ιδεασθούμε: Να σκιστάει με το δικό του προσωπικό τρόπο το μέλλον της πατρίδας του. Διαθέτει για το σκοπό αυτό ένα πολύ μεγάλο πλεονέκτημα απέναντι στους συγχρόνους του, που θα τους είχε ασφαλώς απασχολήσει το ίδιο ακριβώς θέμα: το σκίσιμο του διαθέτει πληρότητα: δύσκολο, πολύ δύσκολο επίτευγμα για την εποχή. Μόνο ο Ρήγας μπόρεσε από την άποψη αυτή να τον συναγωνισθεί: αλλά καμιά σύγκριση: οι δυνάμεις που διέθετε ο Ρήγας ήταν ασύγκριτα λιγότερες απέναντι στις δικές του.

Για να σχεδιάσεις όμως ένα τέτοιο έργο, πρέπει να αποβλέπεις προς το μέλλον. Πόσο για το σκοπό αυτό θα σου χρησιμεύσει το παρελθόν, δηλαδή η ιστορία, αυτό είναι ένα το θέμα που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Ο σχεδιασμός του μέλλοντος όμως σημαίνει ότι αναγκαστικά βλέπεις μπροστά σου μια κοινωνία που θα ζει και θα κινείται σύμφωνα με τα δικά σου οράματα. Αυτή όμως η ζωή και η κίνηση είναι που δίνει τον οργανικό χαρακτήρα σε ένα απλώς διαρθρωμένο έργο. Η απλή διάγνωση

Συνέχεια στην 16η σελίδα

Ο προβληματισμός και η φιλομάθεια ήταν συμφύη στοιχεία του χαρακτήρα στον Κοραή. Πίσω από την πειθήνια συμμόρφωσή του με την επιθυμία του πατέρα του να ασχοληθεί με το εμπόριο στο Αμστερνταμ, υπήρχε ο πόθος να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία, να κάνει «πράγματα όπου να μην τα έκαμε ποτέ Ρωμαίος εδώ». Στην εικόνα, η Μπούρσα (χρηματιστήριο αξιών) του Αμστερνταμ της εποχής, κεντρικός μηχανισμός της οικονομικής ζωής σε μια μεγάλη πρωτεύουσα του καπιταλισμού.

Συνέχεια από την 15η σελίδα

ση των διαρθρωτικών σχέσεων ανήκει στην ιστορία. Από την άποψη αυτή κυρίως, ο Κοραΐς είναι σύγχρονος.

Πόσο μοντέρνος μπορούσε να είναι κανείς στην εποχή του Κοραΐ; Έργο δύσκολο για μια εποχή που υποφέρει από δύο αδυναμίες:

α. Είναι ανίκανη να αποδεχθεί το σύγχρονο, και

β. Θέλει να συλλάβει το μέλλον μέσα από την αναβίωση του παρελθόντος.

Ως προς την πρώτη περίπτωση, θεωρώ ότι μπορούμε να αρκεσθούμε στη μαρτυρία ενός εντελώς αρμόδιου προσώπου: Είναι γνωστή η κατάπληξη που δοκίμασε ο Γκαίτε, όπως αφηγείται ο ίδιος την περίπτωση, στο ταξίδι του στην Ιταλία το 1786: «Απόψε παραβρέθηκα σε μια συνεδρίαση στην Ακαδημία των Ολυμπίων», στην Βερόνα, γράφει. «Δύσκολο να πεις σοβαρή υπόθεση· είναι πάντως επιθυμητή, γιατί προσθέτει κάποιο άρωμα στη ζωή αυτών των ανθρώπων... Όλοι κι όλοι θα ήταν περίπου 500 και όλοι μορφωμένοι... Η πρόταση του προέδρου ήταν: Τι ωφέλησε περισσότερο τις τέχνες, η πρωτοτυπία ή η μίμηση; Όχι κακή ιδέα. Γιατί, αν κανείς πραγματευθεί τις εναλλακτικές λύσεις ως αποκλειστικότητα, μπορεί να συζητάει για αιώνες... Γενικώς οι συνηγοροί της μίμησης χειροκροτήθηκαν περισσότερο, επειδή πρόσφεραν εκείνο που σκέπτεται το κοινό κοπάδι, όταν μπορεί να σκεφτεί!».

Ως προς τη δεύτερη, περιορίζομαι στην παραστατική εικόνα που προσφέρει ένας εντελώς αρμόδιος για το θέμα, ένας σύγχρονός μας, ο Erwin Panofsky: «Μια κοπέλα 18 ετών ντυμένη με τα ρούχα της γιαγιάς της όταν εκείνη ήταν 18 ετών, μπορεί να μοιάζει της γιαγιάς της όπως εκείνη ήταν τότε, παρά με την ίδια τη γιαγιά της όπως είναι σήμερα· αλλά ούτε θα αισθάνεται ούτε θα ενεργεί όπως η γιαγιά της πριν από πενήντα χρόνια. Οπωσδήποτε, αν αυτή η κοπέλα υιοθετήσει για καλά τα ρούχα της γιαγιάς της και τα φοράει συνεχώς με την πεποίθηση πως της ταιριάζουν περισσότερο παρά εκείνα που χρησιμοποιούσε πριν, θα βρει πως είναι αδύνατο να προσαρμόσει τις κινήσεις της, τους τρόπους της, τον λόγο της, και την ευαισθησία της στην νέα αναμορφωμένη εμφάνισή της. Θα υποστεί μια εσωτερική μεταμόρφωση, η οποία χωρίς να την μεταβάλλει σε αντίγραφο της γιαγιάς της (κάτι που κανένας δεν ισχυρίστηκε πως είναι αληθινό ως προς τη σχέση

Αναγέννησης-Κλασικής Αρχαιότητας) θα την κάνει να "αισθάνεται και να ενεργεί" εντελώς διαφορετικά από ό,τι πριν όσο πίστευε στα φαρδιά παντελόνια και στις πόλο μπλούζες... Η αλλαγή της στο ντύσιμο θα επιβάλει -και στην συνέχεια θα χρησιμεύσει για να δικαιώσει- μια μεταβολή στην καρδιά».

Όσο όμως ήταν δύσκολο να αποφύγει κανείς τις αδυναμίες αυτές, το ίδιο ήταν δύσκολο να παρακολουθήσει τα βήματα που μοντερνισμού, όπως βέβαια γνωρίζουμε πως εξελί-

Το κείμενο της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1789: «Οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι και με ίσα δικαιώματα...». Τα κηρύγματα της Γαλλικής Επανάστασης συγκίνησαν τον Κοραΐ και επέδρασαν κρίσιμα στη ζωή και το έργο του, σε μια εποχή μεγάλων μεταβολών παγκοσμίως. Μουσείο Σύγχρονης Ιστορίας, Μοντρέ, Γαλλία.

χθηκε στη συνέχεια: Η εξέλιξη του, δηλαδή, σημαδεύτηκε από μια σειρά οιδιποδειών εξεγέρσεων του παιδιού εναντίον του γονιού. Αυτό αποκλειόταν, οποιαδήποτε μορφή και αν έπαιρνε. Ούτε πάλι να περπατήσει ξανά και ο ίδιος στο μονοπάτι που είχε χαράξει η ευρωπαϊκή παράδοση από τον Ερασμο και έπειτα: Οδηγίες συμβουλευτικού χαρακτήρα, αντλημένες από τα αρχαία κείμενα.

Ποια ήταν τα αποτελέσματα που μπορούσε να αποδώσει ο απλός συμβουλευτικός λόγος σε ένα έθνος που αποζητούσε την εκλευθερία του; Σήμερα που ο ρεαλισμός μας έχει προσγειώσει οδυνηρά ύστερα από τις σχετικές περιπέτειες του παρελθόντος, αυτή η αναποτελεσματικότητα του παλαιού συστήματος, καθώς και ο καθ' όλα ανατρεπτικός χαρακτήρας της εποχής μας, μας έχει οδηγήσει σε νέες σχετικές περιπέτειες και σε νέες οδυνηρές λύσεις, με άγνωστα έως τη στιγμή αποτελέσματα.

Αίσθημα ευθύνης

Ένα άτομο όμως καθώς ο Κοραΐς, με υψηλούς στόχους που συνεπάγονται συνέπεια και αίσθημα ευθύ-

νης όχι συνηθισμένα, θα συνειδητοποιήσει, με την εμπειρία του παρελθόντος που ασφαλώς διέθετε, καθώς και με το ρεαλιστικό που χαρακτήριζε την κάθε του ενέργεια, πως πολύ λίγο είχε να ωφεληθεί από την εμπειρία των άλλων, μια και ασφαλώς είχε διαπιστώσει τα πενήγρα αποτελέσματα που είχαν αποδώσει οι έως τότε προσπάθειές τους. Τα σχετικά έχει αφηγηθεί ο ίδιος, με πολύ χιούμορ είναι αλήθεια, αλλά και με μεγάλη πικρία, η οποία συνόδευε κατά κανόνα τις τραυματικές εμπειρίες που είχαν αποκομίσει άλλοι σύγχρονοί του, που είχαν επιθυμήσει ριζική αναμόρφωση του συστήματος. Τις σχετικές διαμαρτυρήσεις του Μοισιόδακα και του Καταρτζή, για να περιορισθούμε στους κορυφαίους που ασχολήθηκαν με το πρόβλημα, ασφαλώς και θα τις είχε πληροφορηθεί. Να πληροφορηθεί λοιπόν την έκταση του προβλήματος και τις συνέπειες, ασφαλώς και ήταν χρήσιμη εμπειρία· να επωφεληθεί όμως από αυτήν ήταν μάλλον αδύνατον.

Πρέπει δηλαδή να είχε καταλάβει μια πολύ μεγάλη, αλλά και πολύ πικρή αλήθεια: δεν αποβαίνει πάντοτε αποτελεσματικό να χρησιμοποιούμε

την εμπειρία των άλλων σε ορισμένα θέματα και ιδιαίτερα στο χώρο του πνεύματος. Απαιτείται η δική μας προσωπική κατάκτηση. Και αυτό πάλι δεν είναι απόλυτο· απαιτείται να ευστοχήσει και ο τρόπος. Οι σχετικές αποτυχίες είναι γνωστές. Ο χώρος όμως στον οποίο αναφερόμαστε τώρα είναι άβυσσος. Η προσωπική εμπειρία την οποία οπωσδήποτε διαθέτει κάθε ένας από όσους ασχολούνται συστηματικά με τα γράμματα, μια και αυτός είναι ο μηχανισμός που έχει διαμορφώσει την ατομικότητα, αποτελεί το ισχυρότερο επιχειρήμα. Είτε λοιπόν αυτή η κατάκτηση της αρχαιότητας προήλθε από επαγγελματική ενασχόληση με την κριτική έκδοση κειμένων είτε από την ετοιμασία της Ελληνικής Βιβλιοθήκης είτε από οτιδήποτε άλλο, αυτά όλα αφορούν σε εκείνον και μόνο και στους τρόπους που οπωσδήποτε μηχανεύθηκε ώστε να πετύχει τους στόχους του. Εμείς στεκόμαστε σήμερα μπροστά στο διαμορφωμένο έργο, έτοιμοι πλέον να βαθμολογήσουμε τα αποτελέσματα και μόνο.

Εδώ ακριβώς είναι που προβάλλει και ξεχωρίζει η δεκτικότητα και η προσωπικότητά του. Ο Κοραΐς τόλμησε. Τι κρύβει, αλήθεια, ως ενέργεια, αυτή η απλή φράση; Φαινομενικά είναι εύκολο να διατυπωθεί, πραγματικά δύσκολο να ερμηνευθεί. Τόλμη για την περίπτωση σημαίνει να παραιτηθείς από δημιουργημένα ύστερα από μακρά παράδοση σχήματα, να πλησιάσεις άνετα τα άτομα μιας περασμένης εποχής, να τα συναναστραφείς κυρίως στην καθημερινότητά τους και να τα αντικρίσεις ως συνανθρώπους σου. Το εγχείρημα, όσο και να φαίνεται φυσιολογικό, διατρέχει τον μεγαλύτερο κίνδυνο, που είναι η γελοιοποίηση. Να μην αναστήσεις δηλαδή άτομα ζωντανά και μέσα στην εποχή τους αλλά να δημιουργήσεις καρικατούρες. Και τώρα το ερώτημα: Ο Κοραΐς τι επέτυχε;

Επέτυχε ό,τι ακριβώς δεν είχε τη δυνατότητα να πετύχει ο Νεόφυτος Δούκας, επειδή δεν ήταν σε θέση να σκεφθεί ότι μπορούσε να το επιδιώξει. Η μίμηση του όρθωνε υψηλά τείχη και τον κρατούσε μακριά από τους αρχαίους.

Πώς μπορείς συνεπώς να επικοινωνήσεις;

Η απάντηση είναι μία και μοναδική: από μεγάλη οικειότητα με τους αρχαίους. Και φαίνεται ότι ο Κοραΐς την είχε αποκτήσει. Ο τρόπος αφορά αποκλειστικά τον ίδιο και δεν είμαστε σε θέση να το ελέγξουμε. Οπωσδήποτε με κάποιες θυσίες όχι μικρές. Ενίοτε μας τις μαρτυρεί και ο ίδιος: «Μία μόνη περίοδος του Πλουτάρχου μ' εκράτησε δύο ημέρας της παρελθούσης εβδομάδος, επειδή δεν την εκαταλάμβανα· μόλις την νύκτα στρεφόμενος και μεταστρεφόμενος εις την κλίνη εννόησα τι εννόει ο Πλούταρχος». Αλλοτε πάλι η οικειότητα μαρτυρείται από μία και μόνη λέξη: «Ο παράξενος ούτος άνθρωπος...» θα πει αναφερόμενος στον Αριστοτέλη. Μπορούμε σήμερα να εισδύσουμε στο

μηχανισμό της σκέψης του και να παρακολουθήσουμε τις σχετικές διαδικασίες που τον οδήγησαν σε αυτό τον απροσδόκητο και εν πολλοίς ανεμνήνευτο χαρακτηρισμό; Είμαστε βέβαιοι ως προς το ακριβές περιεχόμενο που μπορεί να λάβει το επίθετο παράξενος, ώστε αυτό και μόνο να χαρακτηρίσει το εύρος και το βάθος της σκέψης του Αθηναίου φιλοσόφου;

Αρχαιογνωσία

Είτε έτσι, λοιπόν, είτε αλλιώς, χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε ακριβώς πώς, φαίνεται ότι ο Κοραΐς διέθετε την ικανότητα να περιδιαβάσει άνετα στην αρχαιότητα και να την χαρακτηρίζει. Αυτό όμως αποτελούσε τη μια πλευρά του εγχειρήματός του, την οποία και άλλοι ασφαλώς θα διέθεταν, έστω και με τις σκληρές απαιτήσεις που είδαμε. Υπήρχε και μια δεύτερη πλευρά, η δυσκολότερη, η οποία αφορούσε στην ανάδυση: έπρεπε τώρα ο κόσμος αυτός να συνδεθεί με την πραγματικότητα της εποχής και να αναζητηθούν τα κοινά σημεία επαφής, ώστε οι διαπιστώσεις να αποκτήσουν διαχρονική αξία για να γίνουν αποδεκτές.

Η εποχή και ο τόπος όπου συντελούνται οι διεργασίες αυτές ήταν εξαιρετικά πλούσια σε γεγονότα, που να μπορούν να κινητοποιήσουν τη σκέψη ενός ατόμου που ευαισθητοποιείται από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα και κατεργάζεται τα εξωτερικά δεδομένα. Πώς όμως αυτό το έντονο και πλούσιο παρόν θα είχε τη δυνατότητα να δημιουργήσει διασυνδέσεις με το παρελθόν; Στο σημείο αυτό το ερώτημα δεν είναι καθόλου εύκολο να απαντηθεί. Ας σταθούμε λοιπόν εφεκτικοί για λίγο και ας αφήσουμε να μιλήσουν κατ' αρχήν τα πράγματα. Το 1792, σε μια από τις γνωστές επιστολές προς τον Πρωτοψάλτη, αναφερόμενος στους Γάλλους και στις επιτευξεις τους, θα παρατηρήσει: «Μόνον το Γαλλικόν έθνος μεταξύ των εθνών της Ευρώπης έφθασεν εις το ύψος της δόξης των ημετέρων προγόνων κατά τας τέχνας και επιστήμας· αυτοί το ηξεύρουσι και το καυχώνται, και πολύ επάιρονται ότι και υπερέβησαν τους Έλληνας». Εδώ ο Κοραΐς θα μπορούσε και να σταματήσει, χωρίς όμως η κρίση του να ξεπεράσει το κοινό μέτρο της εποχής. Ξαφνικά όμως η σκέψη του τινάζεται σαν ελατήριο και, μέσα από το σχήμα του απροσδόκητου, μας εντυπωσιάζει: «Διότι οι Γάλλοι», συνεχίζει, «μεταξύ των πολλών δώρων της φύσεως και ανατροφής έχουσι και το προτέρημα να είναι τρελλοί και αλαζόνες».

Τώρα, η στιγμή γίνεται δύσκολη για τον αναγνώστη· μπορεί να υπομειδιάσει, επειδή αυτό το θεωρεί ως ευφυολόγημα της στιγμής, ενδέχεται όμως και να σταματήσει και να σκεφθεί. Η συμπεριφορά του εξαρτάται από τη δεκτικότητά του, η οποία και αυτή είναι συνάρτηση άλλων παραγόντων, των οποίων η ανάλυση δεν είναι της στιγμής. Γενικά, θα παρατηρούσα ότι συνδέονται κα-

Ο Κοραΐς μόχθησε να εξασφαλιστεί στην αναγεννώμενη Ελλάδα το σύνολο ενός νέου πολιτισμού. Η πατρίδα τον έτιμωσε γι' αυτό, αλλά και την ευγνωμοσύνη και την αναγνώριση των ανωνύμων εκέρδισε: Λιθογραφία αγνώστου – που ενέπνευσε και τον Θεόφιλο, αργότερα – με τον Κοραΐ και το Ρήγα Βελεστινλή, μεγάλους διαφωτιστές του Γένους, να βοηθούν την Ελλάδα να αναλάβει.

τά βάση προς το κύρος και την προσωπικότητα του γράφοντος.

Το γεγονός όμως δεν είναι μεμονωμένο· έχει και συνέχεια.

Το 1805, με αφορμή πάλι τους Γάλλους, στον *Διάλογο των Γραϊκών, κατοίκων της Βενετίας, όταν ήκουσαν τας λαμπράς νίκας του Αυτοκράτορος Ναπολέοντος*, τους αποδίδει δύο καινούργιες ιδιότητες: μαλακοί και επιτήδριοι. Χαρακτηρισμοί κάθε άλλο παρά κολακευτικοί και αυτοί, που δίνουν το δικαίωμα στον έτερο των συνομιλητών να χαρακτηρίσει τις ιδιότητες αυτές «ελαφριά του νου». Εδώ η συγγραφική ευφυΐα του Κοραΐ, με τη χρησιμοποίηση του διαλογικού στοιχείου, ενώ από τη μια μεριά δημιουργεί τη δυνατότητα να αποφύγει τον θεωρητικό λόγο, από την άλλη αξιοποιεί, μέσα από την οικειότητα, με τον καλύτερο τρόπο τα επιχειρήματά του: «Μήτ' εγώ δεν αρνούμαι», θα απαντήσει ο συνομιλητής, «ότι τοιαύτη ευκολία δύναται να γεννήση μεγάλα καλά εις το έθνος το οποίον δεν έχει φώτα, ή αρχίζει να γυμνώνεται απ' αυτά. Αλλ' εις τα φωτισμένα έθνη εξεναντίας είναι σημείον ημερότητος ψυχής και μεγάλης αισθήσεως του καλού». Εδώ και πάλι θα μπορούσε να σταθεί· τώρα όμως πραγματοποιεί το μεγάλο άλμα: «Χωρίς την ευκολίαν ταύτην και μαλακότητα των Αθηναίων, οι Έλληνες δεν ήθελαν ίσως ποτέ νικήσει τους Πέρσας».

Αθήνα και Σπάρτη

Εντεκα χρόνια αργότερα, τέλος, έχουμε ομολογία ξεόπασμα, αλλά από διαφορετική αφορμή. Πάλι σε ιδιωτική επιστολή ο λόγος του, με αφορμή το Γυμνάσιο της Χίου, έχει κατάληξη

τους Αθηναίους: «Από το Γυμνάσιον της Χίου ελπίζω πολλά και μεγάλα καλά, όχι μόνο διότι κυβερνάται από διδασκάλους σοφούς και Σωκρατικούς, αλλά ότι κατά θεϊαν πρόνοιαν εφυτεύθη εις πόλιν ανθρώπων, οι οποίοι έμαθον παίζοντες και γελώντες να κατορθώνουσι τα σπουδαία. Οι αστείωτατοι Αθηναίοι ελάμπρυναν την Ελλάδα, όχι οι καυσοκαλυβίται Λακεδαιμόνιοι».

Ο Κοραΐς και με τα τρία αυτά παραδείγματα μας υποβάλλει μια πρόταση· δεν θέλει απλώς να μας προτείνει μια διαφορετική εικόνα για τους Αθηναίους, αλλά μια εικόνα ανατρεπτική για την αντίληψη που επικρατούσε τουλάχιστον στην εποχή του. Είναι τέτοια η ανατρεπτική του τόλμη, ώστε να την απορρίψει. Από την άλλη μεριά πάλι, είναι το ίδιο τολμηρά ανατρεπτική και η ερμηνευτική πρότασή του για τους Γάλλους, ώστε να συνεπικουρήσει στην απόρριψη. Αυτό όμως δεν θα συμβεί. Και δεν συμβαίνει κατά κανόνα, όταν το κύρος του ονόματος καθιστά προσεκτικό τον ακροατή. Και φαίνεται ότι είτε γράφει, «ιδιωτικώς», τρόπος του λέγειν, είτε δημοσίως, το κοινό του ξέρει να τον διαβάσει σωστά.

Με τον Κοραΐ, λοιπόν, βρισκόμαστε μπροστά σε έναν εντελώς διαφορετικό και γενικότερο τρόπο του σκέπτεσθαι, που είναι καιρός να μας προβληματίσει πολλαπλώς. Αν, λοιπόν, δεχόμαστε πως σκέπτεται γενικότερα διαφορετικά, γιατί να μας κάνει εντύπωση πως και ο τρόπος με τον οποίον επιχειρεί να ερμηνεύσει την αρχαιότητα, καθώς, π.χ., στη συγκεκριμένη περίπτωση των Αθηναίων, δεν θα πρέπει και αυτός να είναι διαφορετικός;

Θα προχωρήσω και πιο πέρα ακό-

μη: Έχουμε τυχόν αναλογισθεί ποια θέση πρέπει να πάρει η αναθεωρητική αυτή στάση του Κοραΐ μέσα πλέον στον ευρωπαϊκό χώρο σε ό,τι αφορά στην αρχαιότητα; Οι σχετικοί δισταγμοί και οι ανάλογες αντιρρήσεις που προβάλλουν συνήθως όταν τίθενται παρόμοια ερωτήματα, θεωρώ ότι εδώ πρέπει εγκαίρως να αναχαιτισθούν: προσεκτικός, ακριβολόγος, και προβλεπτικός καθώς είναι πάντοτε σε όλες του τις ενέργειες ο Κοραΐς, σπεύδει εγκαίρως να μας προειδοποιήσει. «Αν δεν εφοβούμην το μάκρος, ήθελα σε το βεβαιώσω με μαρτυρίας ιστορικών», θα απαντήσει στο συνομιλητή του, στο διάλογο που εμνημονεύσαμε ήδη.

Και το συμπέρασμα από τον αναγκαστικά σύντομο αυτόν κοραϊκό απόλογο, ποιο μπορεί να είναι; Για να μείνω μέσα στο πνεύμα του κειμένου, θα το εχαρακτήριζα, και αυτό, απροσδόκητο: Δεν θα έλεγα, δηλαδή, ότι δυστυχώς δεν έχουμε προχωρήσει ακόμη προς την κατεύθυνση αυτή για να ερμηνεύσουμε τον Κοραΐ, αλλά ευτυχώς: υπάρχει για το μελετητή του έργου του μεγαλύτερη ευτυχία, από το να σκέπτεται το μακρύ διάστημα καινούργιας γνωριμίας που ξανοίγεται τώρα μπροστά του;

Σημείωση: 1. Βλ. το εισαγωγικό στα «Γράμματα από το Αμστερνταμ», τον Σταμάτη Πέτρον, επιμέλεια Φίλιππον Ηλιού, Εκδ. «Ερμής» ΝΕΒ, Αθήνα, 1976.

Το κείμενο αντλήθηκε από τα εκτεταμένα προλεγόμενα του καθ. Α. Αγγέλου στο έργο (επανεκδόση) του Παναγιώτη Κοδρικά «Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου», (πρώτη έκδοση, στο Παρίσι, το 1818), που θα κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις ΜΙΕΤ, με φιλολογική επιμέλεια του Α. Αγγέλου.

Οι προσωπογραφίες του Κοραή

Μια «κλεμμένη» προσωπογραφία και οι ποικίλες αναπαραστάσεις της μορφής του

Του Τριαντάφυλλου Ε. Σκλαβενίτη

Ιστορικού, Διευθυντή Ερευνών
στο Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών

«ΕΠΙΘΥΜΟΥΜΕΝ πολλά να ιδώμεν την εικόνα του Αδαμαντίου Κοραή! Θέλομεν αυτήν διά στολισμόν του Γυμνασίου και διά να παρακινούμεθα και ημείς και τα τέκνα ημών εις την Παιδείαν». Αυτά έγραφαν οι Εφοροι της Σχολής των Κυδωνιών, τον Αύγουστο του 1814 στον Κοραή: η εικόνα του έπρεπε απαραίτητως να περιλαμβάνεται στα δέματα με τα βιβλία και τα όργανα που εκείνος θα φρόντιζε, με δικά τους έξοδα, να σταλούν στο σχολείο τους, σύμφωνα με τις οδηγίες του δασκάλου Θεόφιλου Καίρη. Αλλά, καθώς υποπτεύονταν την άρνησή του, υπαγορευμένη από τη γνωστή του σεμνότητα, καταφεύγουν στον φραστικό εκβιασμό: «Αν λείψει, ο μη γένοιτο, άλλο όργανον, αποφασιστικά δεν θέλομεν!». Στη ρητορική αποστροφή, ο λόγος γίνεται αξιωματικός: «Η Ελλάς χρεωστεί προς σε και τους ομοίους σου ανδριάντας», και απολογητικός: αφού οι δυστυχίες δεν επιτρέπουν στους σημερινούς Έλληνες να στήνουν ανδριάντες παρά μόνο στις καρδιές τους, την εκπλήρωση αυτού του χρέους θα την αφήσουν στα παιδιά τους, καθώς η έκφραση ευγνωμοσύνης είναι φρόνημα παραδομένο από την προγονική κληρονομιά.

Δικαιολογημένος ήταν ο φόβος των Κυδωνιατών για αρνητική απάντηση του Κοραή, αφού λίγους μήνες νωρίτερα διατύπωνε στον Αλέξανδρο Βασιλείου το δικό του λακωνικό εκβιασμό: «Οι Αυτοσχέδιοι στοχασμοί ή να τυπωθώσι χωρίς εικόνα ή να μη τυπωθώσι παντάπασι. Είναι ασυγχώρητον εις εμέ να καταστήσω γελοίας τας ολίγας ημέρας ή ώρας, όσας ακόμη μέλλω να πατώ εις την γην». Και σε εκείνη την περίπτωση δεν ήταν βέβαια δυνατό ο Κοραής να παραβεί τη συμβουλή, που έδινε ο ίδιος, πέντε χρόνια νωρίτερα: «συγχωρείται εις την ηλικίαν μου να παρακαλέσω τους νέους να μη μιμηθώσι το έθος τινών συγγραφέων της φωτισμένης Ευρώπης, να βάλλωσιν αυτοί εαυτάς εικόνας εις την κεφάλην των βιβλίων». Τώρα όμως το αίτημα των Κυδωνιατών, διατυπωμένο τόσο άμεσα και συγκινητικά, ήταν σε αντιστοιχία με τη δική του γνώμη: «Η πατρίς μόνη έχει το δικαίωμα να ανταμείβη τα καλά (...) ο σκοπός της είναι να παρακινήση και τα λοιπά της τέκνα». Η μετριοφροσύνη και η ανυποχώρητη υπεράσπιση του ιδιωτικού, βρήκαν και αυτή τη φορά λογικά επιχειρήματα στην απάντησή του (Ιανουάριος 1815). Η εξομολόγηση, που προηγείται, διασώζει το ανθρώπινο πρόσωπο του «απόλυ-

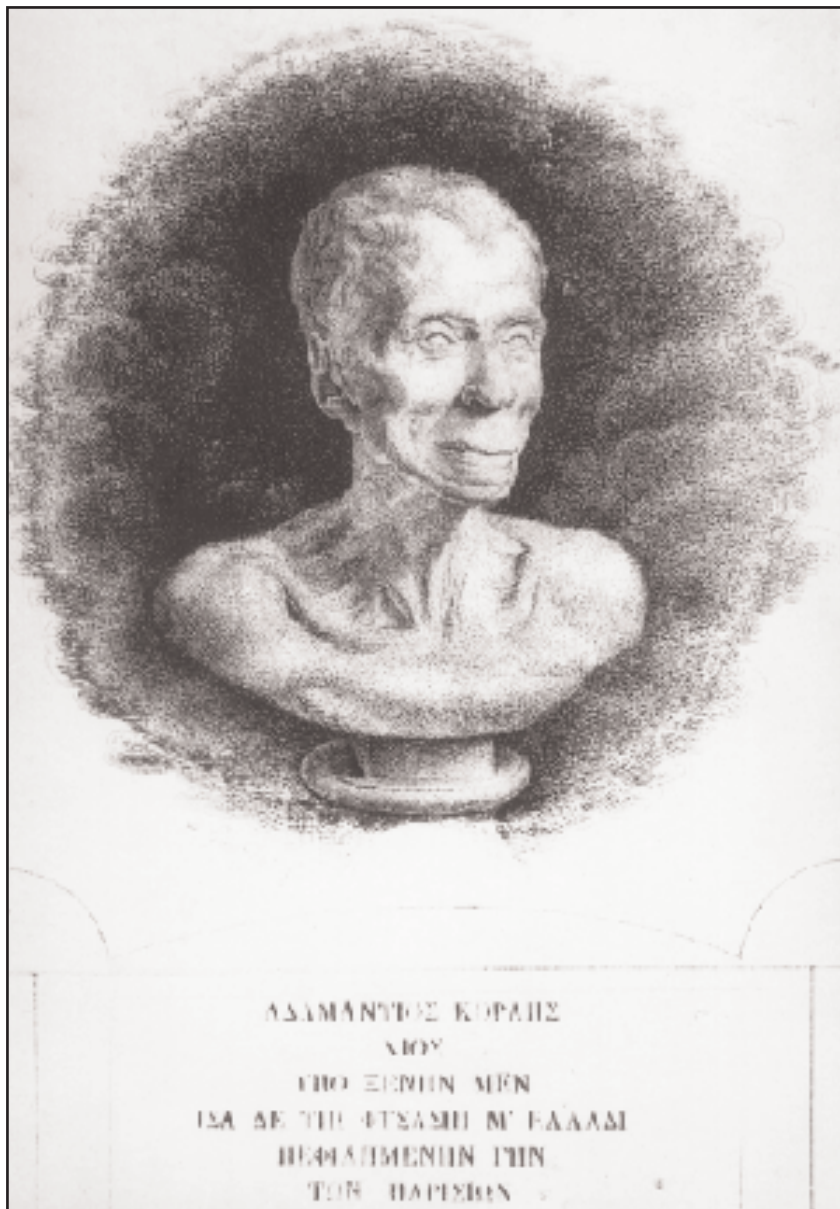
Η προσωπογραφία του Κοραή, την οποία «υπέκλεψε» ο Πολωνός ζωγράφος Σμόλνι, με τέχνασμα των μαθητών του Κοραή, στη διάρκεια δύο επισκέψεων στο σπίτι του, εμφανιζόμενος ως φιλέλληνας και θαυμαστής του.

του» Κοραή: «Περί της οποίας ζητείτε εικόνας ακούσατε τι μ' ευνέβη· μ' όλον ότι η εντροπή δεν είναι γεροντικόν ιδίωμα, εξεκοκκίνησα, μα την κοινή μας Πατρίδα!, όταν ήλθα εις εκείνο της επιστολής σας το μέρος». Ακολουθεί η διαπίστωση

του ότι η Ελλάδα δεν έχει ακόμη «αξιούς εικόνων άνδρας» και οι προσπάθειες όλων πρέπει να αποβλέπουν στο να αξιωθεί αυτή να αποδείξει άνδρες αξίους εικόνων. Καταλήγει με τη σύσταση να δοθούν τα 300 γρόσια που χρειάζονται για

τη χαλκογράφηση και την εκτύπωση μιας εικόνας, για τον πλουτισμό της βιβλιοθήκης της Σχολής.

Οι γενικότερες όμως αντιρρήσεις του για να συνεργήσει στην κατασκευή της προσωπογραφίας του ήταν ριζικότερες και έφταναν έως

Προτομή του Κοραή με πρότυπο το νεκρικό του εκμαγείο. Λιθογραφία δημοσιευμένη στη «Συλλογή Προλεγομένων» του Κοραή, Παρίσι, 1833 (Scrapbook Ιωάν. Γενναδίου).

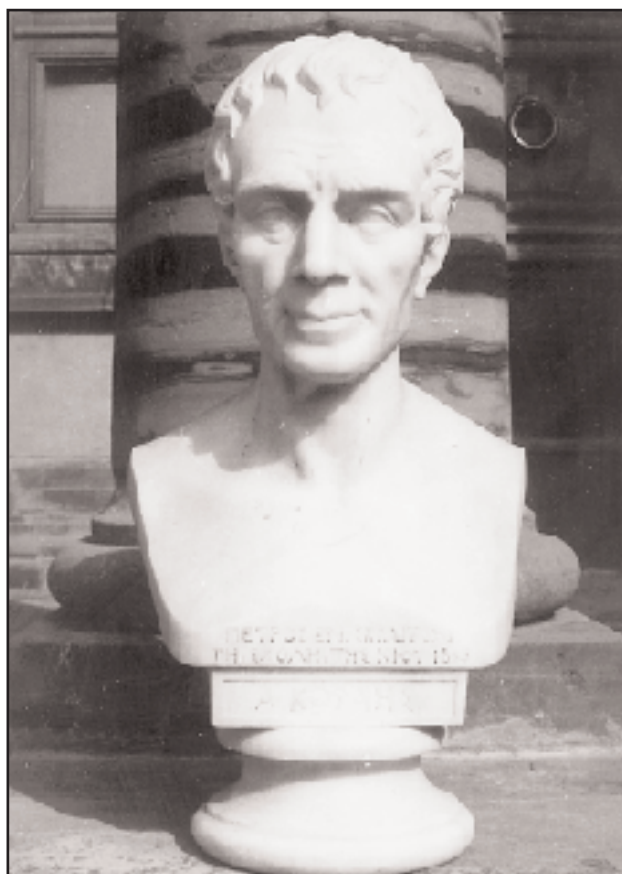
Παραλλαγή της λιθογραφίας του Σμόλνι, με το γνωστό επίγραμμα. Στο κάτω μέρος, η εικόνα του τάφου του Κοραή στο κοιμητήριο του Μονπαρνάς, στο Παρίσι, και το επιτάφιο επίγραμμα. Τυπώθηκε από τον Α. Χαβιάρά στο Παρίσι, λίγο μετά το θάνατό του.

την άρνηση, προβάλλοντας τα υψηλά παραδείγματα των αρχαίων, από τους οποίους κανένας δεν στεφάνωσε τον εαυτό του «ούτε της ίδιας του μορφής ανέστησεν εικόνα». Το παράδειγμα του Αγησιλάου τον εκφράζει: «δεν εσυγχωρούσεν να του κάμωσιν εικόνα».

Ο,τι ο Κοραής δεν επέτρεψε, το πέτυχαν οι μαθητές και φίλοι του σε δυο περιπτώσεις. Τα αποτελέσματα, οι δύο εικόνες του, για να γίνουν χρειάστηκαν συμμάχους το δόλο και το θάνατο.

«Ω! ωραίου ανθρώπου εικόνα επεθύμησας!» ήταν η απάντηση του Κοραή στην απαίτηση του Σταμάτη Δ. Ροδοκανάκη να ποζάρει σε ζωγράφο. Η άρνηση του Κοραή παρακάμφθηκε με το σχέδιο του Ροδοκανάκη και του Νεοφύτου Βάμβα, που οδήγησε στη σχεδίαση και την εκτύπωση της ποθητής εικόνας: ο Πολωνός ζωγράφος Σμόλκι παρουσιάστηκε, από τους δύο Χιώτες, στον εξηνταεφτάχρονο Κοραή, ως φιλέλληνας και θαυμαστής του έργου. Κατά τη διάρκεια μιας παρατεταμένης επίσκεψης ο ζωγράφος μπόρεσε να συγκρατήσει τα χαρακτηριστικά του Κοραή και να τα αποτυπώσει ύστερα σε σχέδιο του οποίου την τελική μορφή ολοκλήρω-

Συνέχεια στην 20η σελίδα

Η ωραιοποιημένη μορφή του Κοραή λαξευμένη το 1855 από τον Ιωάν. Κόσσο σε μια προτομή-δώρο του Πέτρου Εμμ. Σκυλίτση στη Σχολή της Χίου.

Πρόπλασμα της ορειχάλκινης προτομής του Κοραή, που στήθηκε στον τάφο του, στο Παρίσι, στις 25 Μαρτίου 1895.

Πορτρέτο του Αδ. Κοραή, η ελαιογραφία που φυλάσσεται ακόμη στο σπίτι του Κωνσταντίνου Τυπάλδου-Ιακωβάτου, σήμερα βιβλιοθήκη-μουσείο Τυπάλδων-Ιακωβάτων στο Ληξούρι.

Πορτρέτο του Αδ. Κοραή, έργο του Διονυσίου Τσόκου, με πρότυπο τη λιθογραφία του Σμόλνι, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ο ανδριάντας του Κοραή στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών, έργο του Γεωργίου Βρούτου (1873). Τοποθετήθηκε στη θέση όπου βρίσκεται έκτοτε, το 1875 (φωτ.: «Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών», τομ. 1, Εκδ. «Μέλισσα», Αθήνα, 1977).

Συνέχεια από την 19η σελίδα
σε μετά τη δεύτερη και αποχαιρετιστήρια επίσκεψη.

Ο Βάμβας στο συνοδευτικό επίγραμμα της εικόνας την παρουσίασε ως έργο Έλληνα ζωγράφου αλλά δεν κατόρθωσαν να αποφύγουν την οργή του Κοραή, παρ' όλο που δηλώνοταν στο επίγραμμα ότι έγινε χωρίς τη θέλησή του: «Ελλάς την σην εικόνα αθάνατον οράν βουλομένη, / σου μη διδόντος όμμασιν Έλληνος ζωγράφου υφήρπασε».

Η λιθογραφημένη εικόνα κυκλοφόρησε (αρχές 1815) και φαίνεται ότι γνώρισε ευρεία διάδοση, παρ' όλο που έως το θάνατο του Κοραή δεν τυπώθηκε σε κανένα του βιβλίο. Γνωρίζουμε ότι από το 1818 η εικόνα του Κοραή βρισκόταν στην Ελληνική Σχολή της Οδησού. Σημαντικότερη είναι η μαρτυρία του Κωνσταντίνου Τυπάλδου-Ιακωβάτου, που γράφει στον Κοραή από τη Βενετία το 1825: «Επεθύμουν να σ' έβλεπα ποτέ διά να τρυφήσω και

προσωπικώς ακούων τους Νεστορείους λόγους σου· τον πόθον μου τούτον δεν τον χορτάζει άλλο τι διά την ώραν, ει μη η μόνη σου εικών, η οποία δι' εξόδων μου εκχρωματισθείσα εκ της χαλκογραφίας, κοσμήϊ τον κοιτώνα μου». Ίσως πρέπει να είμαστε σίγουροι ότι αυτή είναι η γνωστή μας ελαιογραφία, που φυλάσσεται ακόμη στο σπίτι του, τη σημερινή βιβλιοθήκη-μουσείο Τυπάλδων-Ιακωβάτων στο Ληξούρι.

Από το εκμαγείο

«Πριν κατατεθεί το λείψανον εις τη θήκην, κατεσκευάσθη από γύψον η προτομή του και κατ' αυτήν ελιθογραφήθη η επικεφαλής του Βίου του εικών». Πρόκειται για την προτομή από το εκμαγείο του, που δημοσιεύτηκε στη Συλλογή των προλεγόμενων του, στο Παρίσι το 1833 και κυκλοφόρησε και αυτοτελώς, με το αυτόγραφο επιτάφιο επίγραμμα, που είχε συντάξει με το Βίο του το

Πολυπρόσωπη λαϊκή λιθογραφία με τις μορφές του Κοραή, του Ρήγα και του Αλ. Υψηλάντη. Εκδόθηκε στο Λούγδουνο το 1849, και γνώρισε πολλές άλλες εκδόσεις παραλλαγών της.

1829: «Αδαμάντιος Κοραής Χίος υπό ξένην μεν ίσα δε τη φυσάση μ' Ελλάδαδι πεφιλημένην γην των Παρισίων κείμαι». Η δημοσίευση της λιθογραφίας της προτομής θα επηρεάσει κυρίως τις προτομές και τους ανδριάντες που θα στηθούν προς τιμήν του. Την προτομή αυτή θα μεταφέρει ο Λύσανδρος Καυτατζόγλου στην Αθήνα το 1858. Νωρίτερα, το 1855, ο Ιω. Κόσσης θα λαξεύσει ωραιοποιημένη τη μορφή του Κοραή σε μια προτομή-δώρο του Πέτρου Εμμ. Σκυλίτση στη Σχολή της Χίου. Το 1875 θα στηθεί μπροστά στο πανεπιστήμιο ο ανδριάντας του, έργο του Γεωργίου Βρούτου. Το 1877 γίνεται η μετακομιδή των οστών του στην Αθήνα και το 1895 θα στηθεί στο κενοτάφιο του Παρισιού προτομή του Κοραή, έργο του Α. Σώχου. Το 1952 στήθηκε και ο δεύτερος ανδριάντας του έξω από τη Βιβλιοθήκη της Χίου, έργο του Γιάννη Παπά.

Περισσότερο από τους ανδριάντες και τις προτομές, η μορφή του Κοραή και η διάδοσή της υπηρετήθηκε από τη λιθογραφία του Σμόλκι και τις πιστές ή παραλλαγμένες ανατυπώσεις της (λιθογραφίες, ξυλογραφίες, χαλκογραφίες, τσιγκογραφήματα, φωτογραφικές ανατυπώσεις). Οχι πολύ αργότερα από το θάνατο του Κοραή, τυπώθηκε από τον Α. Χαβιάρα στο Παρίσι και κυκλοφόρησε αυτοτελώς μια παραλλαγή της λιθογραφίας του Σμόλκι, με το γνωστό επίγραμμά της. Στο κάτω μέρος της τυπώθηκε εικόνα του τάφου του Κοραή στο Παρίσι με το επιτάφιο του επίγραμμα. Άλλη παραλλαγή τυπώθηκε στη δεύτερη έκδοση του *Βίου* του Κοραή, στην Ερμούπολη το 1836. Από τότε, παραλλαγές αυτής της λιθογραφίας κοσμούν τις εκδόσεις των έργων του και τις μελέτες γι' αυτόν. Τα γενικά έργα (ιστορίες, γραμματολο-

γίες, συναγωγές βιογραφιών, σχολικά βιβλία) αλλά και τα εικονογραφικά λευκώματα περιέχουν παραλλαγές αυτής της λιθογραφίας. Τα «ηρώα» και τα «πάνθεα», με τις σειρές των ηρώων και των διδασκάλων του

γένους για ανάρτηση στα σχολεία, τα γραφεία, τους δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους, έχουν και παραλλαγή της λιθογραφίας. Οι γνωστές μας ελαιογραφίες [Ιακωβάτων, Πανεπιστημίου Αθηνών (του Σπ.

Προσαλέντη), Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας Κωνσταντινούπολης], έχουν πρότυπο τη λιθογραφία του Σμόλκι και διακρίνονται για τις ωραιοποιητικές τάσεις και τους δοξαστικούς σκοπούς απέναντι στον Κοραή, που είχε ανακηρυχθεί «διδάσκαλος του γένους»: όταν οι δρόμοι επικοινωνίας με το έργο του στένευαν και χάνονταν, επειδή οι ιδεολογικές επιλογές άλλα απαιτούσαν και η ελληνική παιδεία δεν είχε τη δύναμη ή την ανάγκη να αναζητήσει νέους, δεν ήταν δύσκολο και ίσως ήταν αναγκαίο, η ελλειψοειδής λιθογραφία να στολιστεί στις παραλλαγές της, με γραμμές, χρώματα και «ερμηνείες», χωρίς έγνοια αν θα χαθεί η αυθεντικότητα του εικονιζομένου προσώπου.

Τελειώνοντας τη σύντομη αναφορά στην κοραϊκή εικονογραφία, αξίζει να αναφερθούν δύο πολυπρόσωπες λαϊκές λιθογραφίες. Η πρώτη με τις προσωπογραφίες του Κοραή, του Ρήγα και του Αλ. Υψηλάντη, της οποίας γνωρίζουμε έκδοση στο Λούγδουνο το 1849 με δαπάνη του Γ.Κ. Ιεροπούλου και των αδελφών του, γνώρισε και άλλες εκδόσεις παραλλαγών της, ίσως και προγενέστερες.

Περισσότερη διάδοση είχε μια άλλη λαϊκή λιθογραφία του 19ου αι. τυπωμένη στο Παρίσι, που παριστάνει ολόσωμους τον Κοραή και τον Ρήγα να ανασκάνουν την Ελλάδα εν μέσω ερειπίων. Τα ιδεολογικά σημαινόμενα της λιθογραφίας είναι προφανή και καθώς η εικονογραφία της ξεπερνά τα όρια της προσωπογραφίας, η παράσταση αυτή διέδωσε περισσότερο την «ιδεολογία» με την οποία συνδέθηκε ο Κοραής, αφού οι προσεγγίσεις προς το πρόσωπο και το έργο του «θόλωσαν» στη δίνη των εθνικών ιδεολογικών αποκρυσταλλώσεων και των κατευθύνσεων της νεοελληνικής παιδείας.

Πορτρέτο του Αδαμάντιου Κοραή, με τάση ωραιοποίησης του μακρινού του προτύπου, της λιθογραφίας του Σμόλκι. Εθνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κοραϊστές και δημοτικιστές

Οι εκπρόσωποι των γλωσσικών τάσεων στην Ιόνιο Ακαδημία της Κέρκυρας

Του Σπ. Ι. Ασδραγά

Ιστορικού, Καθηγητή Πανεπιστημίου Παρίσι-Ι, Σορβόνη, Διευθυντή Ερευνών ΚΝΕ/ΕΙΕ

ΑΝ Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ γλώσσα κυριάρχησε, με ελάχιστες εξαιρέσεις, στην επτανησιακή λογοτεχνία, τούτο δεν σημαίνει ότι η γλώσσα που επέλεξαν οι Επτανήσιοι για να εξελληνίσουν τη μακραιώνη ιταλό-γλώσση παράδοση στο επίπεδο των θεσμών ήταν η δική τους δημοτική ή η κοινή δημοτική που άρχισε να διαμορφώνεται με τον Δημήτριο Καταρτζή και τους μαθητές τους, τους «Δημητριάδες» της *Νεωτερικής Γεωγραφίας* (1791) ή, κυρίως, με τον Αθανάσιο Χριστόπουλο, τον Βηλαρά και τον Ψαλίδα: όπως συνέβηκε σε όλον το χώρο της ελληνικής παιδείας, έτσι και στα Επτάνησα η γλώσσα που επικράτησε ήταν η τρέχουσα κοινή λογία, ό,τι δηλαδή έδωσε το σχήμα της απλής μάλλον καθαρεύουσας. Αυτή η μέση γλωσσική οδός επιβάλλεται εκτατικά την εποχή της Βρετανικής Προστασίας (1814-1864), όταν γίνεται συστηματική προσπάθεια για τον εξελληνισμό της γλώσσας των θεσμών, ιδίως στο πεδίο του Δικαίου, αλλά και όταν η ελληνική γίνεται παράλληλο ή αποκλειστικό (με την ελευθεροτυπία, 1848) γλωσσικό όργανο του Τύπου. Η δημοτική, που είχε μια μακραιώνη ζωή σε τεχνικά κείμενα, όπως τα συμβολαιογραφικά, ανάμικτη πάντοτε με παγιωμένους αρχαϊκούς τύπους, αλλά και με εφαρμογές, οπωσδήποτε διάσπαρτες, στη λογοτεχνία ήδη από τον 17ο αιώνα, δεν απουσίασε από τον Τύπο αλλά σε καμιά περίπτωση δεν του έδωσε τον τόνο. Όταν το 1824 ανοίγει το Πανεπιστήμιο στην Κέρκυρα, η Ιόνιος Ακαδημία, η γλώσσα που θα επικρατήσει στις παραδόσεις του, στο μέτρο όπου αυτές γίνονταν στα ελληνικά, ήταν η κοινή λογία, μάλιστα η κοραϊκή.

Γιατί η κοινή λογία δεν ήταν ενιαία: αν το σύνορο με την αρχαίζουσα, τη γλώσσα του Νεόφυτου Δούκα και των πνευματικών του προγόνων, ήταν εκ των πραγμάτων απολύτως καθαρό, ωστόσο η κοινή, η «μιξοβάρβαρη», εκφραζόταν με διαφορετικά ύψη, με κοντινότερο προς τη δημοτική το κοραϊκό, που όμως δεν ήταν το ίδιο για όλους τους μαθητές του. Η υιοθέτηση της κοινής λογίας δεν συνεπαγόταν την απόρριψη της δημοτικής ως οργάνου έκφρασης στην ποίηση: στο βαθμό μάλιστα όπου η πρόσληψη της τελευταίας ήταν ρομαντική, για την ποίηση εκείνη που σκοπός της ήταν η ανάδειξη του λαϊκού και του φυσικού, η δημοτική είναι αποδεκτή και από τους ακρότερους καθαρολόγους.

Αδαμάντιος Κοραΐς. Ξυλογραφία. Μακρινό πρότυπό της, η λιθογραφία του Σμόλνι. Προέλευση, Α. Γούδας 1870, «Βίοι Παράλληλοι», τομ. Β'.

Ακόμη, οι οπαδοί της δημοτικής, της «φυσικής γλώσσας» όπως την έλεγαν, θεωρούσαν θεμιτό να εκφράζονται σε μια μετριασμένη λογία γλώσσα, της οποίας η απόκλιση από τη δημοτική είχε να κάμει πε-

ρισσότερο με τις πτώσεις παρά με το λεξιλόγιο και το συντακτικό. Οι οπαδοί της «μέσης οδού» που αντικειμενικώς δεν ήταν μόνο οι κοραϊστές, είχαν όλοι τους ένα κοινό σημείο ως προς το λεξιλόγιο: συμ-

φνοούσαν όλοι ότι η γλώσσα πρέπει να αποκαθαρθεί από τα ξένα στοιχεία. Ως προς αυτό δεν έλειπαν στην πράξη και οι καταφάσεις από την πλευρά των δημοτικιστών, όπως ονομάστηκαν αργότε-

ρα οι οπαδοί της απλής, της λαϊκής γλώσσας, των «ρωμαϊκών».

Ασώπιος, Βάμβας, Φιλητάς, Κάλβος

Στην Ιόνιο Ακαδημία ο κοραϊσμός αντιπροσωπευόταν με ισχυρές προσωπικότητες: Ασώπιος, Βάμβας, Φιλητάς, για να μείνουμε στους επικρατέστερους. Ο Κάλβος δίδασκε σε μια γλώσσα που κι αυτή ήταν η απλουστευμένη λογία, έφερνε όμως ως παράδειγμα ποιητικής έκφρασης τον Χριστόπουλο, χωρίς να διανοηθεί να αναφερθεί στον εαυτό του· ο Ψαλίδας, από το άλλο μέρος, όταν εκφωνούσε ένα λόγο στη Λευκάδα, όπου διεύθυνε το τοπικό Λύκειο, χρησιμοποιεί μια απλουστευμένη γλώσσα που δεν αντιστοιχεί στις πραγματικές του γλωσσικές πεποιθήσεις, σύμφωνα με τις οποίες από τη νεοελληνική Γραμματεία δεν σώζεται παρά το Κρητικό Θέατρο και ο Χριστόπουλος· οι μεταφράσεις που έκαμε ο Κάλβος για λογαριασμό του Καραντηνού που, αυτός ο τελευταίος, ήθελε να εκσυγχρονίσει τα μαθηματικά που δίδασκε στην Ακαδημία, ανήκουν κι αυτές στην κοινή, δεν έχουν καμιά σχέση με την παράδοση του Μπαλάνου· τα φιλοσοφικά μαθήματα διδάσκονται κι αυτά σε απλουστευμένη γλώσσα, που έχει αποκοπεί από τη γλώσσα του Βούλγαρη ή του Κορυδαλέα, όταν υπομνηματίζει τον Αριστοτέλη. Με δυο λόγια, στην Ιόνιο Ακαδημία ο αρχαϊσμός δεν απέκτησε ερείσματα κι αν κάποτε χρησιμοποιείται η αρχαία ελληνική αυτό γίνεται σε άκρας τυπικές περιπτώσεις, όπως είναι η διατύπωση ενός διπλώματος ή μιας επιγραφής. Η δημοτική είχε βέβαια τους οπαδούς της, ωστόσο δεν έγινε διαδεδομένο μέσο διδασκαλίας· ακόμη περισσότερο οι ακαδημαϊκοί της οπαδοί, με τις δυο εξαιρέσεις που θα αναφέρουμε, δεν επιχείρησαν να διεκδικήσουν τα δικαιώματά της, καθώς οι περισσότεροι τους και μάλιστα οι πολιτικές ηγεσίες των νησιών, είχαν ενστερνισθεί τη λογία κοινή κι αυτήν εφαρμόζαν όπου επισήμως γινόταν χρήση της ελληνικής. Τη γενική συναίνεση ενίσχυε το γεγονός ότι το μείζον ζήτημα δεν ήταν η επιλογή ανάμεσα στις εκδοχές της ίδιας γλώσσας, αλλά η επιλογή ανάμεσα σε δυο γλώσσες διαφορετικές: την ιταλική γλώσσα, στην οποία είχαν εθισθεί οι élites, και τη ντόπια, την εθνική, δηλαδή την ελληνική. Ηδη το Σύνταγμα του 1817 την είχε αναγάγει θεωρητικά σε επίσημη γλώσσα.

Στην Ιόνιο Ακαδημία η υποστήριξη της δημοτικής ήρθε από έναν Ιταλό, οικείο του Σολωμού και μεταφραστή του *Υμνου*, τον Gustavo Grassetti· η υποστήριξη γίνεται μέσω της αναιρέσης της κοραϊκής θεωρίας για το γλωσσικό νομοθέτη. Ενα άλλο πρόσωπο που δίδαξε για λίγο στην Ιόνιο Ακαδημία, ο Σταμάτης Πυλαρινός, τυπώνει τα μαθήματά του (1827) στη δημοτική· το διάβημά του έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί θέλει να δείξει ότι η λαϊκή γλώσσα μπορεί να εφαρμοστεί στο πεδίο των επιστημών, στη Φυσική. Δεν ξέρουμε τι ο ίδιος

Νεόφυτος Βάμβας, έργο Διον. Τσόκου. Ο Βάμβας (1770–1855), εξέχουσα πνευματική προσωπικότητα, διετέλεσε καθηγητής στην Ιόνιο Ακαδημία και διευθυντής του Ιεροσπουδαστηρίου (1828–1833).

σκεφτόταν για την κοραϊκή μέση οδό: ένας ανιψιός του, αυτός που σύμφωνα με μια μαρτυρία τον έβαζε επάνω να κακολογή στα μαθήματά του τους «λογιότατους», δηλαδή τους κοραϊστές, θα πει νεκρολογώντας τον Κοραή (1833): «και αν κατά πράξιν δεν είσαι πάντοτε σύμφωνος με την θεωρίαν, τέλος πάντων πρώτος φιλοσοφικώς απέδειξες την χρείαν μιας κοινής εθνικής γλώσσας και ούτως εσύστησες το δραστήριον μέσον της ενώσεως των Ελλήνων». Πρόκειται για τον Φραγκίσκο Πυλαρινό που για τον Κοραή έχει υψηλή γνώμη και, κυρίως, ενεργητική πρόσληψη: θεωρεί ότι κατόρθωσε να «διασπείρει» στους κόλπους της πατρίδας του «τη φιλοσοφικήν αποστο-

λήν του 19^{ου} αιώνας, την ελευθερίαν (...), ισότητα και κοινωνισμόν», όπως έλεγαν το σοσιαλισμό τότε. Ας έρθουμε στον Grassetti.

Γκουσιτάβο Γκρασετί

Ρωμαίος πρόσφυγας στην Ελλάδα, άσκησε την ιατρική του τέχνη στην Πελοπόννησο, βρέθηκε στη Ζάκυνθο, όπου δίδασκε λατινικά και ιταλικά, κι από εκεί στην Κέρκυρα, «όπου του εδώσανε καθέδρα στην Ακαδημία οι μεσιτείες του Σολωμού», στον ιδρυτή της, τον Γκίλφορντ (1824). Ο Grassetti, όπως και ο Πυλαρινός, όταν δίδασκε στα ελληνικά χρησιμοποιούσε τη δημοτική· μάθημά του η λατινική γραμματεία. Για τη δημοτι-

κή είχε μιλήσει δημόσια από τα 1825 στην ιταλική του μετάφραση του σωλωμικού *Υμνου*· στα 1827 θα επαινέσει τον Σταμάτη Πυλαρινό, γιατί διδάσκει και τυπώνει τις παραδόσεις του στη δημοτική· στα 1829, νεκρολογώντας τον Αθανάσιο Ψαλίδα, θα πει ότι η γλώσσα αλλάζει μαζί με τη ζωή και τον όλο πολιτισμό, και θα προβάλλει τα ονόματα του Χριστόπουλου, του Βηλαρά, του Ψαλίδα και του Σολωμού «με την αιθέρια λυρική ποίηση»· το ίδιο στα 1835, όταν σε επίσημη ομιλία του ζητά να καταργηθεί το ύφος συγγραφέων «άλλου νόμου», εννοώντας τους οπαδούς της κοινής λογίας γλώσσας· το 1836, χρονιά του θανάτου του, τυπώνει μια

Συνέχεια στην 24η σελίδα

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας (1768–1829), εκπρόσωπος του νεοελληνικού Διαφωτισμού, πρωτοπόρος της γλωσσικής αλλαγής. Επίτιμος διδάκτωρ της Ιονίου Ακαδημίας από την ίδρυσή της (1824), δεν έλαβε ποτέ καθηγητική έδρα, επειδή οι Αγγλοι των θεωρούσαν ρωσόφιλο.

Ο Ευγένιος Βούλγαρης (1716–1806), διδάσκαλος του γένους. Φιλόσοφος, θεολόγος, φυσιογνώστης, ελληνοστής, υπήρξε αναμορφωτής της νεοελληνικής παιδείας (Εθνολογικό και Ιστορικό Μουσείο).

Συνέχεια από την 23η σελίδα

Γραμματική και Μετρική της νέας ελληνικής, στην οποία σκόπευε να δημοσιεύσει και τον *Διάλογο* του Σολωμού· στα 1853 εκδίδεται στη Μάλτα ένα παιδαγωγικό του βιβλίο με αντικείμενο τη στοιχειώδη φιλολογική εκπαίδευση των ελληνοπαίδων: και στα δύο βιβλία αναδεικνύεται η αξία της δημοτικής γλώσσας και των έργων που έχουν γραφεί σ' αυτή· σε εκείνο του 1836 αναιρείται η κοραϊκή θεωρία για τη «μέση οδό».

Πίσω από τον Grassetti δεν υπάρχει μόνο ο Σολωμός, του οποίου ο *Διάλογος* δεν έχει στόχο τους αρχαιότες αλλά τους «διορθωτές» της γλώσσας: υπάρχουν ο Χριστόπουλος, ο Βηλαράς και ο Ψαλίδας, των οποίων γνωρίζει το γλωσσικό κήρυγμα, μάλιστα του Ψαλίδα· υπάρχουν ακόμη η γνώση της δημοτικής παράδοσης, το Κρητικό Θέατρο, ο Σκούφος, ο Δαμωδός και δεν παραλείπει να αναφέρει ένα σύγχρονο όνομα του κύκλου του, τον Γεώργιο Τερτσέτη. Δεν ξέρουμε ποια ήταν η απήχηση του Grassetti στους σπουδαστές της Ιονίου Ακαδημίας καθώς οι θετικές κρίσεις όσων έγραψαν γι' αυτόν υμνητικά, αλλά και ουσιαστικά πράγματα δεν ξεφεύγουν από τις γενικές διατυπώσεις: ένας όμως από τους μαθητές του, ο Γεώργιος Τυπάλδος Ιακωβάτος, μας άφησε στα χαρτιά του ένα μεταφραστικό γύμνασμα από τα λατινικά, που εμμέσως δείχνει ποια ανταπόκριση

Ο Νεόφυτος Δούκας (1760–1845), λόγιος κληρικός, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την έκδοση αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, όπως και ο Κοραΐς, αλλά σε αντίθεση με εκείνον υπήρξε υποστηρικτής της αρχαϊζουσας.

μπορούσε να έχει η διδασκαλία του σε όσους υποψιασμένους μαθητές ανήκαν στους γλωσσικούς αντίποδες του κοραϊσμού.

Πρόκειται για ένα κείμενο διατυπωμένο σε καθαρή δημοτική και σε φωνητική ορθογραφία, στο οποίο η γλώσσα προσπαθεί να συγκροτηθεί μέσα από την τοπική λαλιά, χωρίς γι' αυτό να γίνεται διαλεκτική. Ο ίδιος μας άφησε ένα κείμενο, μια *Ιστορία της Ιονίας Ακαδημίας* γραμμένη το 1837 και σε μια γλώσσα που δείχνει σε ποιες αποκρυσταλλώσεις μπορούσε να φτάσει η δημοτική στα Επτάνησα, υποδηλώνοντας ταυτόχρονα τις εξαρτήσεις της από τα ιταλόγλωσσα πρότυπά της.

Στο έντυπο του 1836, ο Grassetti ξέρει καλά ότι η ανακοπή της δημοτικής δεν έρχεται από τον αρχαϊσμό, αλλά από τη θεωρία της «μέσης οδού» και στην επιχειρηματολογία του θυμίζει όσα έλεγε ο Φραγκίσκος Πυλαρινός για την αντίφαση ανάμεσα στην κοραϊκή γλωσσική θεωρία και πράξη. Αναφέρεται συγκεκριμένα στα Προλεγόμενα του Κοραΐ στα *Αιθιοπικά* του Ηλιόδωρου (1804), όπου γίνεται λόγος για το γλωσσικό «νομοθέτη» της «δημοκρατικής Πολιτείας» (των ιδεών), για το διαχειριστή, αλλιώς, ενός αναπαλλοτρίωτου «κτήματος» του έθνους, τη γλώσσα: ή πρόκειται για νομοθέτες με την ακριβή σημασία της λέξης κι αυτή η ετυμολογία (δηλαδή η διόρθωση) βρίσκεται σε ανοιχτή αντίφαση με την

Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος (Λευκάδα 1815–Ελβετία 1881), πεζογράφος, ιστορικός και ποιητής, μαθητής του Αθ. Ψαλίδα και σπουδαστής στην Ιόνιο Ακαδημία, υπέρμαχος της κοινής γλώσσας και της ιδέας της ενότητας και συνέχειας της ελληνικής ιστορίας.

προηγούμενη (δηλαδή το αναπαλλοτριώτο της γλώσσας) ή, με το να είναι νομοθέτες δημοκρατικής Πολιτείας, δεν μπορούν να αποφασίσουν τίποτε που να μην είναι σύμφωνο με τη θέληση του λαού και, σ' αυτή την περίπτωση, ποιος θα μπορέσει να υποθέσει ότι ο λαός θα τους έδινε εξουσία να αλλοιώσουν τη γλώσσα, καθώς αυτός ο λαός δεν θα μπορούσε ποτέ να θέλει να αλλοιωθεί η γλώσσα. Στην αντίφαση είχε κιόλας σπεύσει να απαντήσει ο ίδιος ο Κοραΐς: ο γλωσσικός εξευγενισμός γίνεται αμφίδρομα, με μια κίνηση από τα πάνω προς τα κάτω κι από τα κάτω προς τα πάνω, και σε καμιά περίπτωση η κατάφαση απέναντι στη ζωντανή γλώσσα δεν συνεπάγεται την υποθέτηση της γλώσσας των παιδεύτων, του «χυδαίου όχλου». Αποτέλεσμα αυτής της αμφίδρομης κίνησης είναι ο εγκλωβισμός του λαϊκού λόγου στην τυπολογία του αρχαϊζοντος και σε αυτό το σημείο ακριβώς η διάσταση ανάμεσα στην κοραϊκή μέση οδό και στους οπαδούς της λαϊκής γλώσσας είναι αγεφύρωτη. Δεν είναι τυχαίο ότι ανάμεσα στα σύγχρονα έργα που προβάλλει ο Grassetti συγκαταλέγονται και τα Κορακιστικά, η κατ' εξοχή σάτιρα εναντίον της γλωσσικής κάθαρσης.

Δημοτικιστές

Οι λιγοστοί έμπρακτοι δημοτικιστές της Ιονίου Ακαδημίας δεν δημιούργησαν αντιθέσεις ικανές να ανα-

χθούν σε δημόσιες θωρητικές συζητήσεις, μολονότι δεν έλειψαν οι επιθέσεις κατά των «λογιωτάτων» από ορισμένους δασκάλους της: φαίνεται όμως ότι οι επιθέσεις αυτές μοιράζονταν ανάμεσα στην αμφισβήτηση του περιεχομένου των ανθρωπιστικών μαθησεων και σ' εκείνη του γλωσσικού τους οργάνου. Ο Grassetti γράφει τα έργα του στα ιταλικά και έτσι δεν μας έδωσε δείγματα μιας λογίας δημοτικής, όπως συνέβηκε με τις λιγοστές σελίδες της Φυσικής του Πυλαρινού. Κυρίαρχη γλώσσα, καθώς είπαμε, παρέμεινε η κοραϊκή, που γρήγορα κατέληξε στην καθαρόλογη εκδοχή της.

Από τους πρώτους μαθητές της Ακαδημίας, δημοτικό λόγο με τις γνωστές κεφαλονίτικες τονικότητες αρθρώνει ο Λασκαράτος, χωρίς όμως αυτό να είναι δυνατό να καταμετρηθεί στη θητεία του στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο· ο Γεώργιος Τυπάλδος Ιακωβάτος δεν φρόντισε ποτέ να φέρει στο φως το πόνημά του, και ένας άλλος υπέρμαχος στη θεωρία της κοινής γλώσσας, ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, δεν άφησε κανένα δείγμα λόγιας δημοτικής, ώστε να μας κάμει να καταλάβουμε για ποιαν μορφής γλώσσα συνηγορούσε. Το πιθανότερο είναι ότι τη φυσική γλώσσα τη θεωρούσε όργανο για ένα μόνο είδος ποίησης, εκείνο που εγκατάλειψε ο Σολωμός στο ώριμο έργο του. Τα παραδείγματα του θεωρητικού δημοτικισμού από τα πρό-

ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΟΣΧΑΣ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ἔργον

ΣΥΝΟΨΙΣ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Α. ΚΟΡΑΪ

ΝΥΝ ΤΟ ΕΙΤΕΡΟΝ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΤΗΣ

Κ. ΤΥΠΑΛΔΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ

ΠΡΟΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΣ ΤΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ.

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΚΤΙΒΟΡΧΗΙΩΣ

1827.

Η σελίδα τίτλου της «Ορθοδόξου Διδασκαλίας» του μητροπολίτη Μόσχας Πλάτωνος, σε μετάφραση Αδ. Κοραΐ. Δεύτερη έκδοση (1827), από τον ιερομόναχο Κ. Τυπάλδο, διδάσκαλο στην Ιόνιο Ακαδημία.

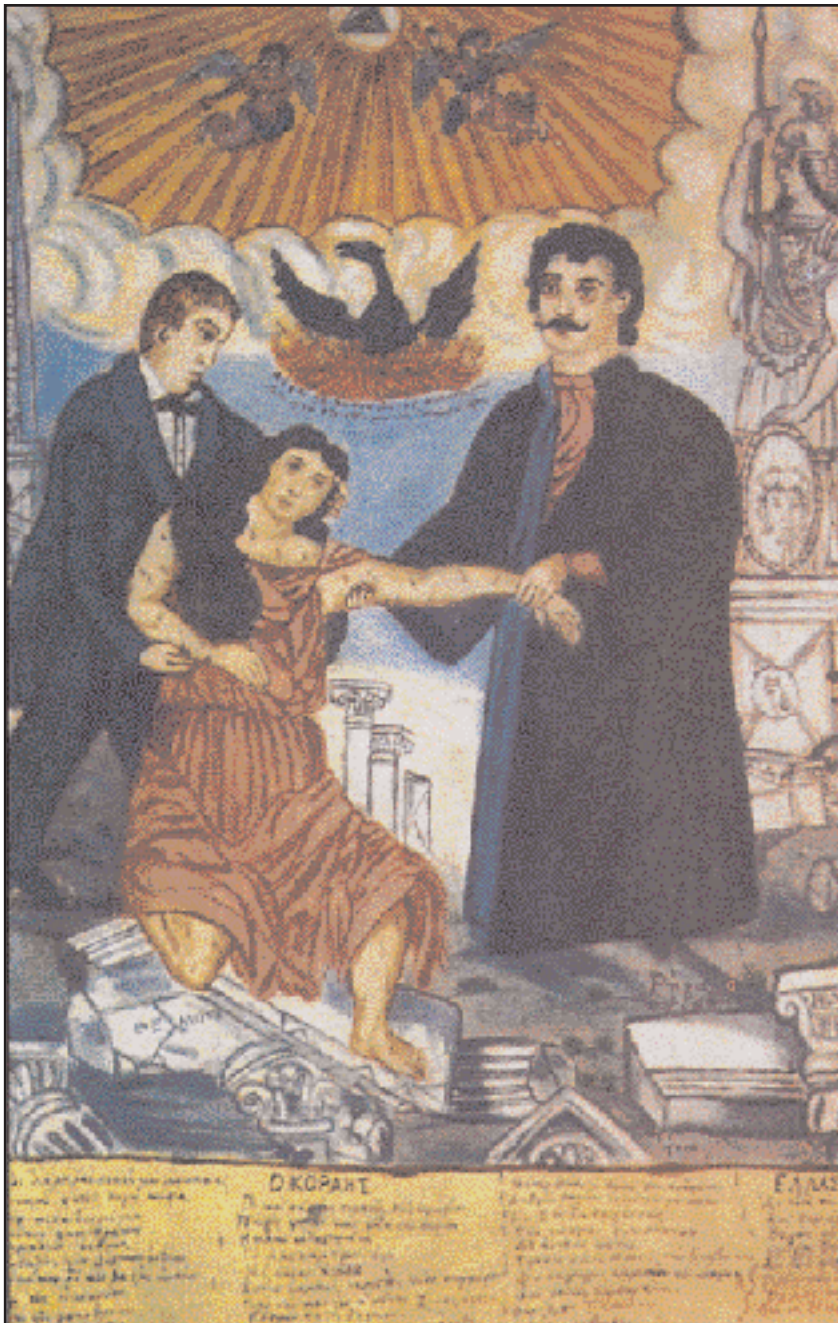
σωπα της Ιονίου Ακαδημίας θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν, χωρίς όμως να είναι σε θέση να μετριάσουν τη διαπίστωση ότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αποδέχθηκαν στην πράξη την «κοινή καθομιλουμένη», δηλαδή τη «μέση οδό», δίχως το «γλυκομίλητο» κοραϊσμό.

Η κριτική του Grassetti μένει στο γλωσσικό πεδίο και στο παιδευτικό, χωρίς καμιά προέκταση στο πολιτικό και το εθνικό. Είναι αυτονόητο ότι η απαξίωση του «λογιωτατισμού» συνεπάγεται την αισθητική απαξίωση των δημιουργημάτων του και τούτο αποτελεί κοινό τόπο της επιχειρηματολογίας όλων των οπαδών της φυσικής γλώσσας. Στο βαθμό όπου το γλωσσικό σύνορο τοποθετούσε και τον κοραϊσμό στην αντίπερη όχθη του δημοτικισμού, η συνολική κριτική κατά της αρχαιοστροφής παράδοσης έθιγε και τον ίδιο τον κοραϊσμό. Με τη δολοφονία του Καποδίστρια οι Επτανήσιοι, και ιδιαίτερως οι Κερκυραίοι, έφτασαν

σε έναν πολιτικό αντικοραϊσμό που υπερακόντιζε τη γλωσσική αντίθεση. Περισσότερο συγκυριακός, ο αντικοραϊσμός αυτός δεν φαίνεται ότι συνδέεται με την εθνική διάσταση της αντίθεσης ανάμεσα στον ελληνοκεντρισμό και σε έναν οικουμενισμό που μοιραία θα συναντηθεί με το θρησκευτικό οικουμενισμό. Οι ριζοσπάστες θα επεκτείνουν το αλτρωτικό ιδεώδες και θα το ταυτίσουν με ό,τι κατέληξε να σημαίνει η Μεγάλη Ιδέα, και στο όραμά τους αυτό θα θεωρήσουν ότι αντιστρατεύεται ο ελληνοκεντρισμός: ανάλογα με το γλωσσικό τους σύνορο, θα συγκαταλέξουν σ' αυτόν και τον κοραϊσμό, όπως συμβαίνει με την ακραία τοποθέτηση του Γεωργίου Τυπάλδου Ιακωβάτου ή, δικαιοτέρα, θα ταυτίσουν τον ελληνοκεντρισμό με τον αρχαϊσμό, τον «αττικισμό», όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τον Κωνσταντίνο Λομβάρδο (1862), που για να στηρίξει το κήρυγμά του, επικαλείται τους κοραϊστές.

Οι γλωσσικές θέσεις του Αδ. Κοραή

Ο αγώνας του για τον εμπλουτισμό και την αναμόρφωση της γλώσσας

Ο Αδαμάντιος Κοραής και ο Ρήγας Βελεστινλής ανασηκώνουν την καθημαγμένη Ελλάδα. Αλληγορική σύνθεση του μεγάλου λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου Χατζημιχαήλ, εμπνευσμένη από παλαιότερη λιθογραφία αγνώστου. Η αναγνώριση της τεράστιας συμβολής του Κοραή στην πνευματική αναγέννηση της Ελλάδας υπήρξε πάνδημη από πολύ νωρίς.

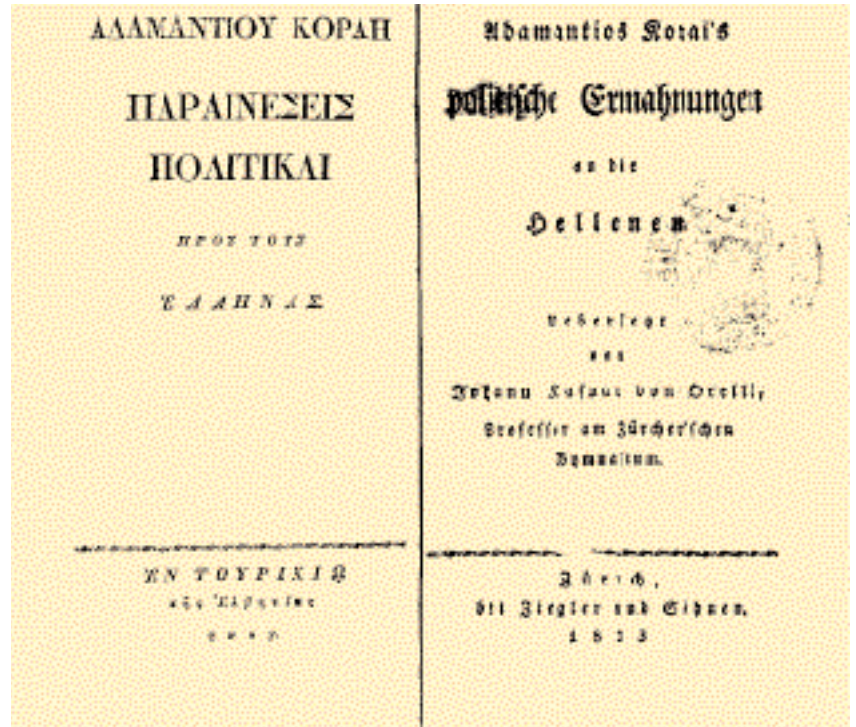
Του Ιωάννη Γ. Ταϊφάκου

Καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κύπρου

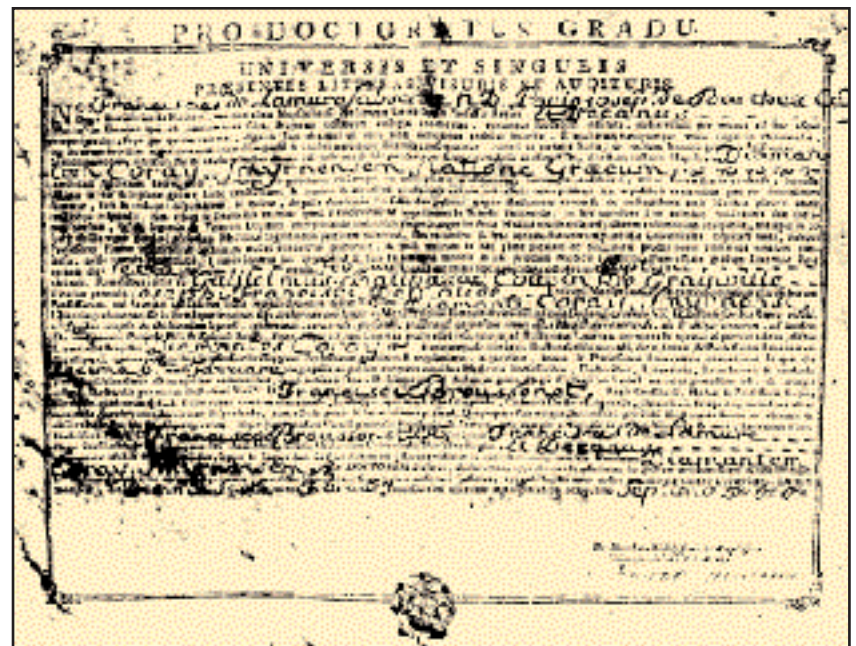
Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ θεωρία και πράξη του Αδαμάντιου Κοραή δεν είναι δυνατόν να εξετασθούν έξω από το ιδεολογικό τους πλαίσιο. Αυτό είναι μια πρώτη διαπίστωση. Μια δεύτερη διαπίστωση αποτελεί το γεγονός ότι εμφανίζονται αναπόσπαστα δεμένες με όλα τα στοιχεία της προσωπικότητάς του. Με το χάρισμά του, κυρίως, στη δημιουργία απολύτως προσωπικού ύφους και στην αξιοποίηση της βαθιάς κλασικής του παιδείας. Ορισμένες, αισθητικής κυρίως υφής, αποκλίσεις στο πεδίο της γλωσσικής του πρακτικής θα πρέπει να

ερμηνευθούν υπό το πρίσμα εφαρμογής της θεωρητικής του αρχής, της «μέσης οδού».

Αυτή ακριβώς η γλωσσική του επιλογή της «μέσης οδού», που σε όρους της εποχής του σημαίνει: ούτε αρχαϊστής ούτε χυδαϊστής, αυτή η επιλογή είναι συγχρόνως και ιδεολογική στάση. Να μην ανήκει δηλαδή και να μην υπηρετεί, με την πνευματική του προσπάθεια –κατεχοχόν αναγεννητική του έθνους– ούτε την τότε ολιγαρχία στις διάφορες εκφάνσεις της, αλλά ούτε και τη δημαγωγική, όπως ενόμιζε, πολιτική που (σε εκφραστικό-γλωσσικό επίπεδο) αντλούσε λόγον από την ανεπεξέργαστη λαϊκή γλώσσα. Η θέση του Κοραή, συνειδητά επιλεγμένη, εί-

Αδαμαντίου Κοραή «Παρινέσεις Πολιτικάι προς τους Έλληνας». Οι σελίδες τίτλου (στα ελληνικά και γερμανικά) της έκδοσης της Ζυρίχης, 1823.

Διδακτορικό δίπλωμα του Αδ. Κοραή από την περίφημη Ιατρική Σχολή του Μονπελιέ, όπου εφοίτησε, με λαμπρές επιδόσεις, από το 1782 έως το 1788.

ναι το «μεταξύ»: μεταξύ τυραννικής διακυβερνήσεως με γλωσσικό ένδυμα την αυθαιρεσία του ανεδαφικού αρχαϊσμού, και γλωσσικού, άρα ιδεολογικού, χυδαϊσμού.

Η γλωσσική δημοκρατία, στην οποία κατ' *ισονομίαν* μετέχουν οι φυσικοί ομιλητές της νέας ελληνικής, είναι, στο πεδίο της εκφράσεως, το ιδεολογικό αντίστοιχο μιας προσωπικότητας με έντονα ανεπτυγμένο το αίσθημα της ελευθερίας. Είναι το ιδανικό ενός λογίου που, αποστρεφόμενος τον οθωμανικό ζυγό και φεύγοντας την τυραννία του, ενωτίσθηκε το κήρυγμα της Γαλλικής Επανάστασεως, υιοθετώντας το με πάθος

ως το μόνο σωτήριο δείκτη πορείας για το έθνος του. Είναι, επιπλέον, η αίρεσις ενός επαγγελματία συγγραφέα, που έπρεπε να επιλέξει και να καλλιεργήσει, επιτυχώς, το βασικό εργαλείο της εργασίας του. Γι' αυτό και ήδη από το 1804, όταν αρχίζει το διαφωτιστικό και παιδευτικό του έργο με την έκδοση αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, είναι πλέον κατασταλαγμένος στη διακήρυξη των αρχών του, προκαλώντας τη γλωσσική διαμάχη που ξεσήκωσε ο «κοραϊσμός». Το κήρυγμα ήλθε στην ώρα του, μέσα στα είκοσι περίπου χρόνια που προηγούνται της Επανάστασεως.

Βάση της κοραϊκής επεξεργασίας είναι η μητρική γλώσσα. Αυτή πρέπει να απαλλαγεί από τη βαρβαρότητα που επεσώρευσαν οι αιώνες, να αποκαθαρθεί από τους ξενισμούς. Ακόμη, να επιλεγούν από το λεξιλόγιό της τα στοιχεία της ανυπέρβλητης αρχαίας γλώσσας (γλώσσας ελευθέρων ανθρώπων) και να αξιοποιηθούν. Είναι ωσάν να απευθύνεται ο Κοραΐς προς τον ίδιο το δύσμοιρο Γραικό, βαρβαρωμένον από τη δουλεία αιώνων, και να του ζητά να αποκαθάρει την προσωπικότητά του από τα επείσακτα στοιχεία, ώστε να παρουσιασθεί λαμπρός στα μάτια της Ευρώπης, ο *Ελλην*. Οχι ο βυζαντινός, ο ιπποκενταυρώδης *Γραικορωμαίος* που ζωηρά απεχθάνεται ο Κοραΐς, αλλά ο ένδοξος απόγονος των δημιουργών της κλασικής Ελλάδος.

Θετικό πνεύμα και καθαρός νους ο Κοραΐς, δεν υπήρξε τόσο ανεδαφικός όσο εκ πρώτης όψεως φαίνεται από την αναγκαστική απλούστευση των ιδεών και της γραμμής του. Γνωρίζει πολύ καλά τις δυσκολίες και μάχεται σε όλα τα επίπεδα, με όπλο τη σκληρή και απολύτως επιστημονική εργασία. Και, βεβαίως, με μέθοδο, ακόμη και στις λεπτομέρειες. Μάχεται εναντίον του πολιτικού και ιδεολογικού συστήματος των Φαναριωτών, εναντίον των συντηρητικών τάσεων στους κόλπους της Εκκλησίας.

Αγωνίζεται να αναμορφώσει την εκπαίδευση των υποδούλων, αυτήν που με ορθό ταξικό αισθητήριο παίρνει πλέον στα χέρια του ο ανερχόμενος αστικός κόσμος του ελλαδικού χώρου και της διασποράς. Γιατί με αυτό τον κόσμο συμπαρατάσσεται ο Κοραΐς, του αναγνωρίζει τον ορθό δρόμο εθνικής σωτηρίας και τον ενισχύει με όλα τα πνευματικά μέσα που διαθέτει. Είναι ο κόσμος που τον αναδεικνύει και τον περιβάλλει με κύρος.

Στο γλωσσικό πεδίο, συνθέτει κείμενα εξαιρετικής ομορφιάς για την εποχή τους σε διάφορα είδη λόγου, παρέχοντας το πρότυπο ύψους και γραφής, αλλά παράλληλα ανασκάπτει τον λεξιλογικό θησαυρό της ελληνικής σε όλες της τις περιόδους. Το έθνος χρειάζεται βόλια και λέξεις. Αυτός λέξεις μπορεί να προσφέρει, και συνειδητά εισέρχεται στο γλωσσικό αγώνα. Που συνίσταται κυρίως στον εμπλουτισμό και την αναμόρφωση της γλώσσας, συμπλήρωμα πολύτιμο του παιδευτικού του λόγου και των εκπαιδευτικών του συμβουλών.

Ομως, υπάρχει ένα στοιχείο που συνήθως παροράται στην αποτίμηση του κοραϊσμού γενικώς – και στο γλωσσικό πεδίο: είναι η καταλυτική προσωπικότητα του ανδρός, χαρισματική και απαστράπτουσα. Είναι, ίσως, και ο ίδιος που μας οδηγεί αλλού με τη μετριοφροσύνη και τις ιδέες του και μας ωθεί στο να ξεχνούμε τη μεγαλειώδη παρρησία του, το υπε-

«Υπέρ πατρίδος το παν». Αλληγορικός πίνακας του Θ. Βρυζάκη, 1858. Μέσα στις μεγάλες μορφές του Αγώνα, ο καλλιτέχνης έχει απαθανάτισει και τον Αδ. Κοραή, στο βάθος, δεξιά, πίσω από την κεντρική, συμβολική παρουσία της αναγεννημένης πατρίδας. Εθνική Πινακοθήκη (πηγή: «Οι Έλληνες ζωγράφοι», том. 1, Εκδ. «Μέλισσα», Αθήνα, 1974).

ρήφανο όρθωμα του ασθενικού του σώματος. Ετσι, κοντά στα άλλα, αναρωτιόμαστε, τι να είναι στην ουσία του ο καθαρισμός της γλώσσας κατά τον Κοραΐ, ποια είναι τα όριά του, ποιοι οι μηχανισμοί του, ποια η εργαστηριακή του, αν θέλετε, εφαρμογή. Φαντάζομαι ότι ούτε ο ίδιος ο Κοραΐς θα είχε να δώσει συνταγές. Γι' αυτό και δεν τις έδωσε σε συστηματικό έργο, ούτε γραμματικό ούτε λεξικογραφικό. Υλην εργασίας παρουσίασε, που πρέπει και άλλο να μελετηθεί επιστημονικώς, χωρίς

προκαταλήψεις πλέον. Ο,τι είχε να προσφέρει το έδωσε (όσο πρόφθασε) στην πράξη, και αυτή η πράξη δεν ήταν δυνατό παρά να περνά μέσα από την προσωπικότητά του ολόκληρη.

Η ελπίδα του έθνους μας, κάθε έθνους, είναι να αναφαινούνται άνδρες περιωπής, έχοντας μεταξύ των μελημάτων τους την παιδεία και τη γλώσσα. Μοίρα τους είναι, δυστυχώς, να παρακολουθούνται από τους (κάθε στρατοπέδου) σχολαστικούς. Εκείνους που, άλλοτε κραδαινοντας γραμματικές

και άλλοτε εγκυκλίους, κόπτονται και θα κόπτονται για την (κατά την κρίση τους) γλωσσική ορθοδοξία.

Γι' αυτούς, όμως, θα ισχύει διαρκώς το κοραϊκό αξίωμα: «μήτε τύραννος των χυδαίων, μήτε δούλος της χυδαιότητος αυτών». Διότι ο λαός είναι ο στόχος. Οι λόγιοι γνωρίζουν τι θα πράξουν, και, όσοι τολμούν, το πράττουν ευθαρσώς.

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Ο κ. Ιωάννης Γ. Ταϊφάκος είναι πρόεδρος του Τμήματος Κλασικών Σπουδών και Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Κύπρου.

Κατὰ των μισελλήνων

Η πολεμική του Κοραή εναντίον «των εχθρών του καταφρονημένου γένους ημών»

Του **Γιώργου Τόλια**

Ιστορικού, Ερευνητή ΚΝΕ/ΕΙΕ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ του Αδαμάντιου Κοραή αποτελεί μια από εκείνες τις ευτυχείς στιγμές για τον ιστορικό, κατά τις οποίες ένα μεμονωμένο άτομο, με τη σκέψη και τη δράση του αντιπροσωπεύει και εκφράζει όλη την εποχή του, την οποία μάλιστα εμπλουτίζει με νέο περιεχόμενο. Αυτός βέβαια είναι και ο κίνδυνος: από αρκετά νωρίς, πολλοί ιστορικοί και αναλυτές, γοητευμένοι από τη συγκροτημένη θεώρηση του Κοραή, είδαν τα πράγματα μέσα από τα δικά του μάτια. Ο λόγος εδώ για τις ποικίλες εμπλοκές στον «κοραϊσμό», την ειδική εκείνη προσέγγιση του χαρακτήρα και της φυσιογνωμίας του νεότερου ελληνικού πολιτισμού, προσέγγιση και εμπλοκές, οι οποίες σε αρκετά σημεία παραμένουν ενεργοί έως τις μέρες μας. Με τούτο το σύντομο σημείωμα θα ασχοληθούμε με μια κρίσιμη περίοδο της διαμόρφωσης της κοραϊκής προσέγγισης, όταν αυτή βρισκόταν ακόμη στο στάδιο της διαμόρφωσής της.

Όπως αρκετά συστήματα αξιών, που τείνουν να συγκροτηθούν σε ηγεμονικό λόγο, έτσι και η θεώρηση του Αδαμάντιου Κοραή πέρασε από το στάδιο της διαμόρφωσης μέσα από την αντιπαράθεση. Η περίοδος αυτή, κατά την οποία κρίθηκε η αξιοπιστία και η δυναμική των επιχειρημάτων της, αρχίζει γύρω στα 1790 και κορυφώνεται στα 1803, με την ανάγνωση του *Υπομνήματος για την Παρούσα Κατάσταση του Πολιτισμού στην Ελλάδα*, μανιφέστο της κοραϊκής προσέγγισης για το οποίο θα μιλήσουμε περισσότερο στη συνέχεια. Το αντίπαλο δέος, απαραίτητο πάντοτε προκειμένου να σφυρηλατηθεί μια κοραϊκή θέση, αντιπροσωπεύθηκε από τους «ξένους μισέλληνες», τους «ανθέλληνες» και τους «κατήγορους του γένους».

Τα πυρά του Κοραή

Ολοι όσοι κράτησαν μια κριτική στάση απέναντι στην αναγέννηση της νεότερης Ελλάδας δέχθηκαν, αμέσως ή εμμέσως, τα πυρά του Κοραή. Ωστόσο, οι κυριότεροι στόχοι του στάθηκαν τρεις: Ο Γάλλος ελληνοεραστής d' Ansse de Villosion, ο Ολλανδός φιλόσοφος Cornelliuss de Pauw και ο Πρώσος ταξιδιώτης και διπλωμάτης Jacob Salomon Bartholdy. Πολλές όψεις της πολύπλοκης σχέσης του Αδαμάντιου Κοραή με τους καθοριστικούς αυτούς «αντιπάλους» έχουν διερευνηθεί από τους μελετητές του κοραϊκού έργου. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι εργασίες του Πασχάλη Κιτρομηλίδη

Πορτρέτο του Αδ. Κοραή, ξυλογραφία του ζωγράφου Γιώργου Μανουσάκη στη «Νέα Εστία», της 1ης Μαΐου 1944, στα πικρά χρόνια της γερμανικής Κατοχής. Η μορφή του Κοραή εγγράφεται σε φόντο σκοτεινό, άμεση υπόμνηση της ζοφερής δουλείας. Όμως, το επίμονο, διεισδυτικό βλέμμα του εκμαιεύει από την ψυχή του θεατή ακέραιη τη μυστική υπόσχεση τήρησης του καθήκοντος απέναντι στην Ιστορία και στο ξανά υπόδουλο γένος (Συλλογή Γ. Ζεβελάκη).

για την αντιπαράθεση Κοραή – Bartholdy και η μελέτη του κοραϊστή Μανόλη Φραγκίσκου για την «φιλία» Κοραή – Villosion.

Ο Villosion, φίλος του και συμπαρασάτης του Κοραή κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής του στο Παρίσι, έγινε γρήγορα εχθρός, καθώς επιδόθηκε κατά τα τελευταία χρόνια του σχετικά σύντομου βίου του στην έμμονη και ουτοπική σύνταξη μιας μεγάλης συγκριτικής εγκυκλοπαίδειας της αρχαίας και της νεότερης Ελλάδας. Με το έργο αυτό, απόρροια της βαθιάς του λογισμίας και των παρατηρήσεών του στην Ελλάδα, απειλούσε να καταδείξει την καθολική έκπτωση του ελληνικού πολιτισμού, έκπτωση η οποία είχε ήδη δρομολογηθεί, σύμφωνα με το συγγραφέα, κατά τον 4ο π.Χ. αιώνα.

Ο «χηνώδης» Villosion, ο «παφλαστής» και «σιαλοχώς» Villoi-

son, στάθηκε ο ευκολότερος από τους στόχους του Κοραή. Ο ιδιόρρυθμος χαρακτήρας του μεγάλου Γάλλου φιλόλογου, είχε ως αποτέλεσμα την απόρριψή του από τη λογική κοινότητα της εποχής. Ο Βον Joseph Dacier, Διάρκης Γραμματέας της Ακαδημίας των Inscriptions et Belles Lettres, νεκρολογώντας στα 1805 τον Villosion, περιέγραψε έναν άνθρωπο εκκεντρικό και παράλογο, αυτάρεσκο, ανόητο και ελαφρύ.

Αλλιώς ήταν τα πράγματα με τον Cornelliuss de Pauw. Ήδη στις 15 Αυγούστου του 1790, όταν ακόμη ο Κοραής δεν είχε αποφασίσει εάν θα παρέμενε στη Γαλλία ή θα επέστρεφε στη Σμύρνη, μετέφερε σε γράμμα του στον φίλο του Δημήτριο Λώτο στη Σμύρνη τις σκέψεις του γύρω από την ενθουσιώδη ανταπόκριση των ευρωπαϊκών ακαδημαϊκών κύκλων στις φιλολογικές του εργα-

σίες, με αφορμή τη δημοσίευση σε εφημερίδα της Λειψίας εγκωμιαστικών σχολίων για τον Έλληνα γιατρό που ερμήνευε και σχολίαζε στο Παρίσι το έργο του Ιπποκράτη:

«βλέπων τον τίτλον του Γραικού, εστοχάσθην μήπως συνέφερον αυτό διά να εμφράξει καν τα στόματα των εχθρών του αθλίου και καταφρονημένου γένους ημών, και μάλιστα του καταράτου Παυίου (Pauw), τον οποίον οσάκις ενθυμηθώ, σεληνιάζομαι...».

Ο Corneille de Pauw, πρωτοπόρος των φυλετικών θεωρητικών, στάθηκε ο πρώτος, χρονικά, στη μακρά σειρά ιδεολογικών «αντιπάλων» του Κοραή και καθοριστικός στη διαμόρφωση της κοραϊκής θεωρίας. Ολλανδικής καταγωγής και γαλλικής έκφρασης, εγκαταστημένος στη Γερμανία, ο Pauw είναι ο εκκεντρικός και αμφιλεγόμενος συγγραφέας ενός είδους φυσικής ιστορίας του ανθρώπου, η οποία ακολουθούσε τρία στάδια. Στο πρώτο, ο φιλόσοφος μελέτησε τους «άγριους και κτηνώδεις λαούς», με άλλα λόγια τους αμερικανούς ιθαγενείς. Στο δεύτερο, τους «λαούς που είναι καταδικασμένοι σε μία αιώνια μετριότητα», με άλλα λόγια τους Αιγυπτίους και τους Κινέζους. Στο τρίτο και τελευταίο τους Έλληνες.

«Απόγονοι σκλάβων»

Κατά τον Pauw, ο ελληνικός πολιτισμός ήταν στην ουσία ο κλασικός αθηναϊκός πολιτισμός, ο οποίος μολονότι έδωσε αξιοθαύμαστους καρπούς, παρέμενε ένα πολιτισμός που στηριζόταν στο κέρδος, την ασέβεια, την ηθική διαφθορά, τις προλήψεις και την κοινωνική αδικία. Οι θέσεις αυτές, ήδη ενοχλητικές για έναν ελληνοεραστή, ήταν τόσο μάλλον έναν Έλληνα ελληνοεραστή, γίνονταν ακόμη οδυνηρότερες σε ένα παράρτημα της συγγραφής του Pauw, όπου γινόταν λόγος για τους σύγχρονους απογόνους των Ελλήνων και ειδικότερα τους Μανιάτες.

Οι τελευταίοι εμφανίζονταν ως απόγονοι Λακώνων σκλάβων. Αποτελούσαν μια επικίνδυνη φάρα ληστών, η οποία δεν διέφερε σε τίποτε από τις άλλες αναρχικές ορδές της Ασίας. Ήσαν βάρβαροι, μαυριδεροί και κακόσχημοι, άπιστοι και εγκληματικοί. Οι ιερείς τους ήσαν κι αυτοί ληστές τόσο επικίνδυνοι όσο και οι υπόλοιποι. Ο Pauw δεν θα αισθανόταν την παραμικρή έκπληξη εάν μάθαινε ότι είχαν ήδη γευθεί τη σάρκα των Τούρκων.

Για τον Κοραή, η δικαιολογημένη διάθεση ανασκευής των απόψεων αυτών δεν άργησε να γίνει θέμα προσωπικής τιμής. Στην αλληλογραφία του αναφέρεται συ-

χνά στο προσωπικό αυτό πάθος («ταύτην την ώραν, φίλε μου, ρέουσι τα δάκρυά μου ποταμηδόν από την αγανάκτησιν και τον διακαή πόθον της εκδικήσεως») που τελικώς οδήγησε στη συγγραφή του Υπομνήματος.

Το Υπόμνημα ήταν ήδη στα σκαριά στα 1796, όπως φαίνεται από επιστολή του στον Αλέξανδρο Βασιλείου: «...Εις τούτο το... σύγγραμμα έχω σκοπόν να τρίψω (αλλά να τρίψω ισχυρά) το αναίδες πρόσωπον του Γερμανού σοφιστού Παυΐου διά τας φρικώδεις συκοφαντίας, όσας εξέρασε κατά του δυστυχούς γένους των Γραικών, και να τον πληροφορήσω, ότι εις το τέλος του δεκάτου ογδόου αιώνας, μετά μίαν δεινήν αιχμαλωσίαν τεσσάρων σχεδόν εκατονταετηρίδων, ευρίσκονται ακόμη μεταξύ των Γραικών άνθρωποι ικανοί και να συγγράψωσι καθώς οι Ευρωπαίοι και να ανασκευάσωσι τας φλυαρίας ενός τερατολόγου σοφιστού...».

Στα 1799, σε ηλικία 60 ετών, πεθαίνει ο Pauw, ωστόσο αυτό δεν μοιάζει να κατευνάζει τον Κοραή. Εξάλλου, το Υπόμνημα που προετοιμάζει ήταν κάτι πολύ περισσότερο από ένα αντιρρητικό κείμενο. Το κείμενο διαβάστηκε τελικά τον Ιανουάριο του 1803 μπροστά στα μέλη της Εταιρείας των Παρατηρητών του Ανθρώπου. Αυτή η αλλόκοτη συνάθροιση αποτελούσε ένα μοναδικό λόγο μίγματος από φυσιοδίφες, φιλοσόφους, ψυχιάτρους, εξερευνητές και φιλόλογους, το οποίο συγκράτησε ως ενιαίο σώμα (και για ένα σύντομο διάστημα) η επιστημολογική έκρηξη που ακολούθησε τη Γαλλική Επανάσταση.

Εκπτώση και αναγέννηση

Στη φυσική ιστορία του πολιτισμού της Ελλάδας, όπως διαβρωτικά είχε περιγράψει ο Pauw, ο Κοραής αντιτάσσει ένα άλλο σχήμα, δανεισμένο κι αυτό από τη φυσική ιστορία: η έκπτωση και η αναγέννηση της ελληνικής αρετής παρουσιάσθηκαν ως φυσικό φαινόμενο της ιστορίας του πολιτισμού, ως μελέτη «των αιτίων που καταστρέφουν ή ενθαρρύνουν τον πολιτισμό των ανθρώπων» (*Mémoire*, σελ. 1).

Εντούτοις, η σκέψη του Κοραή παραμένει απ' άκρη σ' άκρη του Υπομνήματος πολιτική. Παρουσιάζει την Ελλάδα ως διαρκή αιχμάλωτο πολέμου, ο οποίος ποτέ δεν κατέθεσε τα όπλα. Η ελληνική κοινωνία παρουσιάζεται σήμερα ενοποιημένη και συμπαγής, σε διαρκή ηθική και πνευματική ζύμωση. Οι νέοι σπουδάζουν στη Δύση, οι ελληνικές εκδόσεις πληθαίνουν, ο τόπος έχει γεμίσει σχολεία, οι ναυτικοί, οι έμποροι και οι κεφαλαιούχοι ζουν μέσα σε ευρωπαϊκές ανέσεις και ενθαρρύνουν την εθνική παλιγγενεσία. Ο Pauw «προφήτεψε μπροστά σε όλην την Ευρώπη, με ύφος και σιγουριά ενός θεοφώτιστου, ότι η άγνοια και

η πρόληψη είχαν τόσο βαθιές ρίζες στην Ελλάδα, που καμία ανθρώπινη δύναμη δεν θα μπορούσε να τις ξεριζώσει. Εάν τον είχαν πληροφορήσει για το τι συνέβαινε τότε στην Ελλάδα, θα είχε συλλογιστεί σαν σωστός φιλόσοφος και θα είχε συμπεράνει ότι σε αυτόν τον λαό τα πνεύματα ήταν σε αναβρασμό...».

Το Υπόμνημα δεν πέρασε απαρατήρητο. Ο πρώτος διπλωμάτης, Jacob Salomon Bartholdy, διάβασε το ριζοσπαστικό πολιτικό φυλλάδιο επιστρέφοντας από ένα δίχρονο ταξίδι στην Ελλάδα και αφέρωσε 150 σελίδες της περιηγητικής του αφήγησης στην ανασκευή των θέσεων του Κοραή.

Γόνος εύπορης εβραϊκής οικογένειας του Βερολίνου, με γερές νομικές και φιλοσοφικές σπουδές, ο Bartholdy δεν ήταν το εύκολο θύμα της ελληνικής γοητείας: επιστρέφοντας από το ταξίδι του στην Ελλάδα, σάρκασε με τη φιλελληνική αφέλεια των μελών της Ακαδημίας των Αρκάδων, στέλνοντας τους νερό και μέλι από τη Ρώμη, τα οποία παρουσίασε ως προερχόμενα από την Κασταλία και τον Υμηττό. Οι Αρκάδες βάλθηκαν να συνθέτουν σονέτα, πράγμα που διασκέδαζε πολύ τον Πρώσο περιηγητή.

Για να γίνει κατανοητή η κριτική του Bartholdy πρέπει κανείς να διαβάσει προσεκτικά το Υπόμνημα του Κοραή, και ιδιαίτερα την εισαγωγή και τα συμπεράσματα του φυλλαδίου, με άλλα λόγια το πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσει την πολιτική του ανάλυση. Ηδη από τις πρώτες αράδες του κειμένου, η αναγέννηση την οποία ευαγγελίζεται ο Κοραής εμφανίζεται ως επαναδραστηριοποίηση των αξιών της αρχαιότητας: «Αισθανθήκαμε όλοι την ανάγκη να επανακτήσουμε τα φώτα των προγόνων μας από τα οποία μια μακρά σειρά από κακοδαιμονίες, τρόπον τινά, μας αποκλήρωσε». Ωστόσο η διστακτική διατύπωση αυτό το «τρόπον τινά» της εισαγωγής απαλείφεται στο κλείσιμο. Απευθυνόμενος πλέον στους Έλληνες, ο Κοραής διακηρύσσει: «Θα αποδείξετε σε όλους ότι εάν οι αντίξοες περιστάσεις μπορούν να ερμώσουν το πιο εύφορο έδαφος δεν μπο-

Προσωπογραφία του ελληνιστή Annse de Villoison (1750-1805). Φίλος, αρχικά, και συμπαράστατης του Κοραή, ο Villoison επέσυρε αργότερα την οργή και την εχθρότητα του Έλληνα σοφού, για τις απόψεις του περί καθολικής έκπτωσης του ελληνικού πολιτισμού (Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

τήχνης των αρχαίων Ελλήνων. Ξαναπιάνοντας το σχήμα του Κοραή, ο Bartholdy περιέγραψε την Ελλάδα ως ένα μεγάλο δάσος, το οποίο κάποτε ήταν υπέροχο, γεμάτο σπάνια και επιβλητικά δέντρα. Όμως τα γέρικα κλαδιά είχαν κοπεί και κάθε ελπίδα να ξεπεταχθούν νέα βλαστάρια έχει χαθεί. Εκεί όπου παρέμεναν ακόμη οι παλιές ρίζες, κάθε καλλιέργεια αποκλειόταν. Ενδεχομένως να γινόταν να ξεριζωθούν τα πάντα και να επιχειρηθεί στον ίδιο τόπο μια νέα, διαφορετική καλλιέργεια. Και είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς τα αποτελέσματα ενός τέτοιου εγχειρήματος.

Δυναμική εικόνα

Ο Κοραής, στην προσπάθειά του να αρθρώσει μια δυναμική και μαχητική εικόνα της αναδυόμενης ελληνικής κοινωνίας, συνδύασε στοιχεία και υλικό που προέρχονταν από διαμετρικά αντίθετους ορίζοντες: Η δράση και η παρουσία της Εκκλησίας, που στηριζόταν σε παλαιές παραδόσεις και δομές, και εκείνη των ανερχόμενων εμπόρων, οι οποίοι αντλούσαν πλούτο και τεχνονομία από την επαφή με τη Δύση, η ένοπλη παρουσία των Σουλιωτών και των Μανιατών και η εκδοτική δραστηριότητα των ελληνικών παροικιών στην κεντρική Ευρώπη, η χλιδή των εφοπλιστών της Υδρας και η «φωτισμένη» διοίκηση των πριγκίπων από το Φανάρι. Όλα συνθέτουν ότι ο Κοραής απεκάλεσε στο Υπόμνημα, και για πρώτη φορά, «ελληνικό έθνος», το οποίο όμως παρουσιαζόταν για λόγους εν μέρει αντιρρητικούς, ενταγμένο στο πλαίσιο της «παλιγγενεσίας της Ελλάδας», με άλλα λόγια της παλιγγενεσίας του πολι-

τισμού των ελεύθερων πόλεων που σάρωσε η μακεδονική κατάκτηση.

Ο Bartholdy απάντησε κυρίως σε αυτό το τελευταίο σκέλος, διαπιστώνοντας την ολοκληρωτική παρακμή των κλασικών αξιών επί του ελληνικού εδάφους. Επιπλέον, τόνισε ότι εκεί που επέμεναν οι απολιθωμένες πια μορφές του παρελθόντος, είτε στη γλώσσα είτε στη νομοθεσία είτε στην Εκκλησία είτε στην παιδεία, με την εσωστρέφεια και τη μισαλλαδοξία που ενείχαν, τίποτε το εποικοδομητικό δεν μπορούσε να επιμένει κανείς.

Ο εξελληνισμός της παιδείας και της κοινωνίας της νεότερης Ελλάδας ήταν προφανής για τον έναν και ανέφικτος για τον άλλον. Συμφωνούσαν περισσότερο στο ζήτημα του εκσυγχρονισμού. Αλλά, ενώ για τον Bartholdy μια νέα πραγματικότητα στην Ελλάδα θα εξέφραζε μια νέα κοινωνία, ελεύθερη από τους Τούρκους και τις αγκυλώσεις της μακραίωνης παρακμής, για τον Κοραή η νέα ελληνική κοινωνία ήταν η φυσική κληρονόμος της αρχαιότητας και αυτή που θα την επαναπαύριζε στην Ελλάδα.

Άλλοι καιροί

Ενδεχομένως, κάτω από διαφορετικές περιστάσεις, ο Κοραής και ο Bartholdy να συμφωνούσαν. Τον καιρό εκείνο όμως τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Ο Κοραής δονούσε μια ευαίσθητη χορδή του κοινού του και ο προπαγανδιστικός χαρακτήρας του κειμένου του δικαιολογούσε συνθήματα και ενθουσιασμό.

Ετσι, για τον Κοραή και τον κύκλο του, ο Bartholdy μετετράπη στο δημόσιο εχθρό, στον άνθρωπο που εξέφραζε μόνος του το αντίπαλο δέος. Ο Πρώσος ταξιδιώτης δεν ασχολήθηκε ξανά με τα ελληνικά ζητήματα. Ακολούθησε μια λαμπρή διπλωματική σταδιοδρομία, η οποία τον έφερε αντιπρόσωπο της πατρίδας του στο Συνέδριο της Βιέννης και αργότερα πρεσβευτή της στη Ρώμη. Η τύχη του όμως στην Ελλάδα ήταν διαφορετική. Ο Κοραής ενορχήστρωσε μια ολόκληρη προπαγανδιστική εκστρατεία για να αναρέσει τους ισχυρισμούς του. Ο παρισινός φιλολογικός Τύπος, οι πρόλογοι των ελληνικών εκδόσεων, οι κριτικές τους παρουσιάσεις, οι προσωπικές αλληλογραφίες, βρήκουν από νύξεις και σχόλια κατά του Πρώσου περιηγητή. Στην ελληνική γραμματολογία, ο Bartholdy δεν έτυχε καλύτερης μεταχείρισης. Κατέληξε πθηκος στο μυθιστόρημα του Πιτσιπιού, υποχρεωμένος να υπηρετήσει έναν ανόητο και αυτάρεσκο Αθηναίο ευπατρίδη, έως ότου αφεθούν οι αμαρτίες του. Ο Δημαράς παρατηρεί ότι το όνομά του και μόνον είχε καταντήσει η χειρότερη ύβρις που μπορούσε να ξεστομίσει Έλληνας λόγιος στις αρχές του 19ου αιώνα.

Σημείωση: Τα αποσπάσματα από το «Υπόμνημα» (*Mémoire*) είναι αποδομένα από το γαλλικό πρωτότυπο, από το συντάκτη του παρόντος άρθρου.

Ανέκδοτες επιστολές του Κοραή

Αγνωστη αλληλογραφία που εντοπίστηκε πρόσφατα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας

Της **Βιβής Περράκη**

Ιστορικού, MSH Παρίσι

ΑΠΟ ΤΟ 1735 έως το 1935, η Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας δάνειζε όχι μόνο βιβλία αλλά και χειρόγραφα. Στο πλαίσιο της δανειστικής αυτής λειτουργίας εγγράφεται και το υπό δημοσίευση τούτο νέο σώμα γραμμάτων του Κοραή. Κοινωνός του προνομίου του δανείζεσθαι, ο Κοραής συμμετέχει στην αμφίδρομη διαμόρφωση του λόγου περί Βιβλιοθήκης.

Το δικαίωμα του «δανείζεσθαι», περιορισμένο σε επίλεκτους μελετητές, υπέκειτο σε αυστηρές διαδικασίες μεταξύ της διοίκησης της Βιβλιοθήκης, αφ' ενός, και, αφ' ετέρου, του υπουργού Εσωτερικών προσωπικά. Εννοείται ότι το δικαίωμα του δανεισμού προσέδιδε στους κατόχους του ένα επιπλέον σημείο κοινωνικής ένταξης και πολιτιστικής ταυτότητας, όντας τόσο πολύτιμο όσο και ανά πάσα στιγμή ανακαλούμενο. Εχουν εντοπιστεί οι εγγραφές του Κοραή στο καθ' όλα επιβλητικό *Κατάστιχο των υπό δανεισμό βιβλίων* της Εθνικής Βιβλιοθήκης: πρώτη εγγραφή, Μάρτιος 1799 – τελευταία, Αύγουστος 1820.

Στη «δανειστική» ιδιότητα του Κοραή συνέτεινε, εκτός από τις γνωστές δυνατές του φιλίες, και ο αντίκτυπος της πρώτης του δημοσίευσης (*Θεόφραστος*, 1798). Διότι, η δημοσίευση «χρήσιμου για την κοινωνία συγγράμματος» ήταν αναγκαίος όρος, που απαράλλαχτα διαπερνά νομοθεσίες και εσωτερικούς κανονισμούς της Βιβλιοθήκης. Από τότε, ο Κοραής μπορούσε όχι μόνο να δουλεύει ήσυχα στο σπίτι του, αλλά και να δουλεύει όσο ήθελε. Και γιατί οι 4 ώρες λειτουργίας μιας βιβλιοθήκης (10.00 π.μ. – 2.00 μ.μ.), όπου τη μόνη πηγή φωτισμού αποτελούσε ο αδύναμος παρισινός ήλιος, ήταν ανεπαρκείς, αλλά και γιατί οι πολυσχιδείς προσανατολισμοί του Κοραή δεν υποστηρίζονταν πλέον από τις φιλικές βιβλιοθήκες.

Επιπλέον, με το «δανείζεσθαι» δεν χρειαζόταν πια ο Κοραής να πηγαίνει στη Βιβλιοθήκη προς αναζήτηση και μεταφορά των βιβλίων οίκαδε, εργασία διεκπεραιώσιμη από αρμόδιο υπάλληλο. Προϋπόθεσή της, η λεπτομερής επιστολή στον διευθυντικό υπεύθυνο του τμήματος Βιβλίων: τον Joseph Van Praët, εμβληματική φυσιογνωμία της Βιβλιοθήκης. Επειδή σε κάθε επιστολή του ο Κοραής έπρεπε να εξηγεί όχι μόνο τι ακριβώς χρειάζεται αλλά και σε ποια προοπτική εργασίας εντάσσεται το εκάστοτε αίτημά του, τονίζει πως το υπό επεξεργασία βιβλίο του εγγράφεται στις τρέχουσες αντιπαραθέσεις της ευρωπαϊκής φιλολογίας. Είναι εδώ που ιχνη-

Πορτρέτο του Κοραή. Εντοπίστηκε πολύ πρόσφατα από την υπογράφουσα, στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Έχει φιλοτεχνηθεί από τον Pierre-Adrien Lebeau (γνωστό για τα χαρακτηριστικά πορτρέτα του Λουδοβίκου 16ου, της Μαρίας Αντουανέτας, του Λουδοβίκου Φιλίππου της Ορλεάνης κ.ά.), σχεδιαστή και χαράκτη, γεννημένο στο Παρίσι το 1748, συνομήλικο δηλαδή του Κοραή. Προέρχεται από αντίτυπο εκτός εμπορίου του β' τόμου (1817) της έκδοσης του «Στράβωνος Γεωγραφικών βιβλίων επτακαίδεκα, εκδιδόντος και διορθούντος Α. Κοραή...», εν Παρισίοις, T. Varrois (4 τόμοι) που, κατά τις συνήθειες της εποχής, εμπλουτίζεται μεταξύ άλλων και με το πορτρέτο του εκδότη.

λατείται η σύνδεση του λόγου στη Βιβλιοθήκη με την ιστορία των ιδεών της εποχής.

Εξάλλου, το τυπικό δικαίωμα δανεισμού θα ήταν νεκρό γράμμα χωρίς τη φιλική υποστήριξη του μεγάλου Βιβλιοθηκονόμου. Η επίκληση στην εύνοια του Van Praët αποτελεί μια από τις βασικές επωδούς αυτής της αλληλογραφίας, δίνοντας δείγμα της προσωπικής του

στάσης στην υποκειμενική επεξεργασία του θεσμικού πλαισίου της Βιβλιοθήκης.

Επομένως, το πραγματολογικό υλικό των επιστολών απαντά στο γενικότερο ερώτημα της οικοδόμησης της κοινωνικής ταυτότητας του Κοραή στη Γαλλία. Παράλληλα, τα στοιχεία που αναδεικνύουν τον άμεσο ρόλο της Γαλλικής Βιβλιοθήκης στην παραγωγή του έργου του

φωτίζουν και μια καθημερινή του πραγματικότητα.

Μαθαίνουμε τι διάβαζε ο Κοραής, πότε και πόσο καιρό βαστούσε το καθένα από τα βιβλία του, αν τα σημείωνε ή όχι. Και κάτι παραπάνω: η επιστροφή βιβλίων και η αίτηση προς τον Van Praët για καινούργιο υλικό δηλώνει το τέλος μιας μελέτης και την απαρχή μιας καινούργιας. Εχουμε, λοιπόν, μια ημερολογιακή σχεδόν καταγραφή της πραγματικής και όχι τυπογραφικής διάρκειας επεξεργασίας από τον μεγάλο φιλόλογο, του καθενός από τα βιβλία του – κι αυτό μεταξύ των ετών 1799 και 1820. Από το 1821 και μετά η επιστολογραφία του Κοραή στον Van Praët δεν περιέχει κανένα ζήτημα δανεισμού.

Επιπλέον, εντοπίζοντας ποια ακριβώς αντίτυπα της Βιβλιοθήκης είχε στα χέρια του ο Κοραής (από τη μετατροπή των παλιών ταξινομικών αριθμών του *Καταστίχου* σε τρέχοντες), πέρα από τη συγκίνηση αγγίζοντάς τα, βρήκαμε στο περιθώριό τους τις αυτόγραφες και ενυπόγραφες σημειώσεις του. Γνωρίζοντας την ακριβή περίοδο δανεισμού, οι συνθετικές αυτές σημειώσεις είναι χρονολογήσιμες. Είχαμε επίσης την τύχη, μέσα από τη διαδικασία απογραφής τους, να βρεθούμε μπροστά σε ένα ασυνήθιστο πορτρέτο του Έλληνα σοφού.

Ανακοινώνουμε, λοιπόν, τον εντοπισμό και την επικείμενη δημοσίευση 55 επιστολών του Κοραή στους κάτωθι:

- 2 επιστολές στον Porte du Theil, 23.8.1798 και 24.2.1801.
- 1 επιστολή σε ανώνυμο, της 19.1.1819.
- 1 επιστολή στον Jomard, της 25.8.1827.
- 1 επιστολή στον Bon-Joseph Dacier, γενικό υπεύθυνο της Βιβλιοθήκης, με ημερομηνία 7.2.1813, που αφορά την αναστολή του δικαιώματος δανεισμού του Κοραή.
- 50 επιστολές στον Joseph Van Praët: α) 38 χρονολογημένες από 22.3.1799 έως 11.5.1829.

β) 12 αχρονολόγητες, που η χρονολόγησή τους επετεύχθη στη σύζευξη του *Καταστίχου* της Βιβλιοθήκης και της πολύτιμης *Ελληνικής Βιβλιογραφίας* του Φίλιππου Ηλιού.

Η θεσμική λογική που επιβάλλει η Βιβλιοθήκη, ως ανοικτό καταφύγιο όλων των βιβλίων, προσδιορίζει και αντανάκλα τον κοινωνικό ρόλο του λογίου, προσθέτοντας έτσι μια ακόμη ψηφίδα στο πολύπλοκο ψηφιδωτό της επιστημονικής ταυτότητας του Έλληνα σοφού.

Σημείωση: Την αναπροσαρμογή του κειμένου στην ελληνική γλώσσα και την επιμέλειά του ανέλαβε η Κατερίνα Μπρέγιαννη.

Η Βιβλιοθήκη Χίου «Κοραΐς»

Κληρονόμος της προσωπικής του συλλογής, των χειρογράφων και των συγγραμμάτων του

Του Δημ. Π. Δημητρακόπουλου

Διευθυντή της Βιβλιοθήκης Χίου Κοραΐς

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ Δάσκαλος του Γένους Αδαμάντιος Κοραΐς ήταν ο άνθρωπος που εμπνεύστηκε, θεμελίωσε, θα μπορούμε να πούμε, αλλά και ενδιαφέρθηκε ζωηρά για τον πλουτισμό της παλαιάτης βιβλιοθήκης Χίου που φέρει σήμερα το όνομά του.

Οι ενέργειές του αυτές δεν ήταν βέβαια καθόλου τυχαίες. Αρχικά, η γνωστή άποψη του Κοραΐ για την ανάγκη ίδρυσης βιβλιοθηκών στην κατεχόμενη Ελλάδα με σκοπό «την εξάπλωση και διάδοσιν της παιδείας, ως και εύκολον μετεκκένωσιν της ευρωπαϊκής σοφίας εις τας πόλεις της Ελλάδος», ύστερα η ίδρυση και λειτουργία στη Χίο, το 1792, της περίφημης Μεγάλης Σχολής, και ακόμη ο τρόπος διακυβέρνησης του νησιού από τη Δημογεροντία, αλλά και η χιώτικη καταγωγή του.

Η πρώτη αυτή βιβλιοθήκη γνώρισε, δυστυχώς, στα πρώτα μόλις της βήματα την ολική καταστροφή. Πάνω από 20.000 τόμοι βιβλία εξαφανίστηκαν στις σφαγές της Χίου το 1822. Ο ίδιος ο Κοραΐς θρηνεί για την απώλεια της συλλογής εκείνης «της μόνης πλουσίας βιβλιοθήκης των Χίων ο αφανισμός, διά να σωπήσω όσα άλλα πάνδεινα και φρικτά έπαθαν από τους βαρβάρους, βραδύνει διά πολύν καιρόν την εξάπλωσιν των φώτων εις την Ελλάδα».

Οι Χιώτες από τη φύση έχουν χαρακτηριστήρα ήπιο αλλά και πείσμων. Δεν απελπίστηκαν, δεν το έβαλαν κάτω. Λίγα μόλις χρόνια μετά το 1822, με προστάτη και πάλι τον Κοραΐ, λειτουργούν τη Σχολή και τη βιβλιοθήκη της. Ο ίδιος, με τη διαθήκη του το 1825, αφήνει κληρονομιά την προσωπική του συλλογή, τα χειρόγραφα και συγγράμματά του. Όλα αυτά, ύστερα από ταλαιπωρίες και κόπους ετών, μόλις το 1850 ήλθαν στη Χίο και, δυστυχώς, όχι όλα. Περίπου 3.000 βιβλία, χειρόγραφα αλλά και κάποια προσωπικά του αντικείμενα.

Ο Ιωάννης Ανδρεάδης με προσφορά 4.300 τόν. βιβλία, ο Γ. Ζ. Μιχαληνός με 2.180, ο Αλέξανδρος Βοτσάνης με 2.065, ο Ιωάννης Βούρος με 1.114, οι Περοκκόκινοι με 930 και πολλοί άλλοι με χιώτικη καταγωγή έδωσαν συνέχεια στον πλουτισμό της βιβλιοθήκης. Το 1871, έχοντας ήδη στη συλλογή της 11.000 βιβλία, ανατίθεται στον Νικόλαο Πολίτη η ταξινόμηση και σύνταξη σχετικού καταλόγου. Είναι η πρώτη φορά που επιχειρείται η σύνταξη ενός «συστηματικού» καταλόγου ελληνικής βιβλιοθήκης, ταξινομημένη με επιστημονικά για την εποχή κριτήρια. Γίνεται εκτύπωση του καταλόγου, που όμως δεν κυκλοφόρησε. Δύο μόνο αντίτυπα βρί-

Η Βιβλιοθήκη Χίου «Κοραΐς», μία από τις πλουσιότερες της ελληνικής περιφέρειας, και ο ανδριάντας του Αδαμάντιου Κοραΐ, δεξιά (φωτ.: Αναστ. Αλεξανδρής).

σκονται και φυλάσσονται σήμερα στη Βιβλιοθήκη.

Ο καταστροφικός σεισμός της Χίου της 22ας Μαρτίου 1881 ήταν η αιτία να γκρεμισθεί το νεόκτιστο οίκημα που στεγάζε τη βιβλιοθήκη μόλις από το 1870. Ευτυχώς δεν υπήρξε τότε απώλεια βιβλίων και των άλλων πολύτιμων υλικών που είχαν συγκεντρωθεί. Από το 1884 αρχίζει η ανοικοδόμηση του Γυμνασίου, της Βιβλιοθήκης και του Παρθενώνα. Με βοήθεια από χιώτικες παροικίες του Λονδίνου, της Μασσαλίας, της Αθήνας, της Αλεξανδρείας, η Εφορεία των Ορθόδοξων Σχολείων της Χίου ανεγείρει τα νεοκλασικά αυτά κτίρια, που, μαζί με τον Μητροπολιτικό Ναό της Χίου, αποτελούν και το πνευματικό κέντρο του νησιού. Στο κτίριο αυτό, από την περίφημη ντόπια θυμανοούσικη πέτρα, στεγάζεται σήμερα η βιβλιοθήκη. Στο αρχικό οικοδόμημα προστέθηκαν στη συνέχεια το αναγνωστήριο και, με δαπάνες της οικογένειας Αργέντη, ένας όροφος, που στεγάζει τη λαογραφική συλλογή και την πινακοθήκη και μία σύγχρονη, με κατεύθυνση προς νότο, επέκταση.

Μετά την απελευθέρωση της Χίου το 1912 και με το νόμο 3645 του 1928, η Ελληνική Πολιτεία αναγνωρίζει τη Βιβλιοθήκη και τη χαρακτηρίζει δημόσια, με επίσημο πλέον όνομα «Βιβλιοθήκη Χίου Κοραΐς». Αυτή η βιβλιοθήκη, μία από τις πλουσιότερες της ελληνικής περιφέρειας, συνεχίζει να πλουτίζεται από Χίους λογίους και μη, με σημαντικούς αριθμούς βιβλίων αλλά και άλλα πολιτιστικά αγαθά, αφού επί πολλά χρόνια αποτελεί το βασικό πνευματικό αλλά και πολιτιστικό

κέντρο του νησιού. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στην προσφορά του λάτρη της Χίου Φιλίππου Αργέντη. Εκτός από τη σημαντική δαπάνη για την κτιριακή ολοκλήρωση του ιδρύματος, προσφέρει μεγάλο αριθμό βιβλίων, που αποτελούν τη «Χιακή Βιβλιοθήκη», χάρτες, εικόνες, πίνακες, σχέδια και άλλα πολύτιμα κειμήλια.

Δύο αιώνες προσφοράς

Η σύγχρονη Βιβλιοθήκη Κοραΐ, ίδρυμα δημόσιου χαρακτήρα (εποπτεία από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων) συνεχίζει την επί δύο και πλέον αιώνες προσφορά της στα γράμματα και τον πολιτισμό. Οχι μόνο η ποσοτική αξία των εκατόν πενήντα χιλιάδων τόμων, αλλά και η ποιοτική αξία των συλλογών της, την κατατάσσουν στις μεγαλύτερες βιβλιοθήκες της χώρας. Σπάνιες εκδόσεις, χειρόγραφα, κώδικες, εφημερίδες, περιοδικά την αναδεικνύουν ως ίδρυμα εθνικού χαρακτήρα.

Σήμερα, εποχή της άμεσης πληροφορίας, η βιβλιοθήκη καλείται να διαδραματίσει διπλό ρόλο. Αφ' ενός να επιδιώξει την αξιοποίηση του ερευνητικού υλικού της και τις πηγές, αφ' ετέρου να εξασφαλίσει στους κατοίκους του ακριτικού νησιού την πρόσβαση σε νέες εκδόσεις. Τα τελευταία χρόνια, με τις δυνατότητες που παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία, έχουν ξεκινήσει και εφαρμόζονται πολλά νέα προγράμματα και δραστηριότητες. Τμήμα δανεισμού σύγχρονων βιβλίων, κινητή μονάδα δανεισμού σε ολόκληρο το νησί, παιδικά προγράμματα, είναι μόνο μερικές από τις δραστηριότητες της ως «λαϊκή βιβλιο-

θήκη». Η παραγωγή ηλεκτρονικού βιβλιοκαταλόγου, η δυνατότητα μικροφωτογράφησης σπανίων εντύπων και χειρογράφων, οι πληροφορίες στο διαδίκτυο Internet, οι επανεκδόσεις και εκδόσεις από το υλικό της, η πρόσφατη ίδρυση και λειτουργία του πρώτου στην επαρχία δημόσιου εργαστηρίου συντήρησης χαρτιού και βιβλίου, η αναθεώρηση και ανασύνταξη καταλόγων χειρογράφων και κωδικών είναι μερικά από τα προγράμματα που σήμερα υλοποιούνται.

Η ανθρωπότητα βαδίζει πλέον στον 21ο αιώνα. Ο ρόλος των βιβλιοθηκών αναπροσδιορίζεται. Στο πλαίσιο αυτό η Βιβλιοθήκη της Χίου έχει το πρωτογενές υλικό, έχει την αρχική υποδομή, έχει όλες τις δυνατότητες που της επιτρέπουν να παρακολουθεί τις εξελίξεις. Αρκεί η Πολιτεία, η τοπική αυτοδιοίκηση της Χίου, οι φορείς του νησιού και άλλοι, να αντιληφθούν ακόμη περισσότερο ότι η αξιοποίηση και προβολή του υλικού της συνθέτουν ένα κεφάλαιο εθνικού χαρακτήρα· είναι μια μέγιστη κοινωνική προσφορά και αποτελούν μια βασική υποδομή που συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη όχι μόνο της παιδείας αλλά και άλλων παραγωγικών τομέων.

Η νοοτροπία της στήριξης μιας τέτοιας μονάδας μόνο από τις φιλότιμες προσπάθειες μεμονωμένων ατόμων και τη συμπαράσταση των φίλων της, δεν είναι δυνατόν να αποδώσει και δεν μπορεί να έχει τα καλύτερα αποτελέσματα. Προβλήματα, όπως η επέκταση και αναδιαρρύθμιση των κτιριακών της εγκαταστάσεων, η απασχόληση εξειδικευμένου προσωπικού, ο σύγχρονος εξοπλισμός πρέπει σύντομα να επιλυθούν.